

Óbudai Egyetem
Doktori (PhD) értekezés

**Az adórendszer stabilitása, az adóbiztonság és a
kormányzatba vetett bizalom hatása az
adófizetési hajlandóságra**

Dobos Piroska

Témavezető:

Dr. Takácsné Prof. Dr. György Katalin

Biztonságtudományi Doktori Iskola

Budapest, 2019

Szigorlati Bizottság:

Elnök:

Prof. Dr. Rajnai Zoltán, egyetemi tanár

Tagok:

Prof. Dr. Berek Lajos, egyetemi tanár

Dr. Kiss Sándor, egyetemi tanár

Nyilvános védés bizottsága:

Elnök:

Prof. Dr. Rajnai Zoltán, egyetemi tanár

Titkár:

Dr. Varga János, adjunktus

Tagok:

Szabóné Dr. Benedek Andrea, adjunktus

Dr. Reicher Regina Zsuzsánna, egyetemi docens

Dr. Michelberger Pál, egyetemi docens

Bírálok:

Dr. habil. Csiszárík-Kocsir Ágnes, egyetemi docens

Prof. Dr. Csapodi Pál, egyetemi tanár

Nyilvános védés időpontja

.....

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	6
A tudományos probléma megfogalmazása.....	6
Célkitűzés(ek).....	7
A téma kutatásának hipotézisei	8
Kutatási módszerek	10
1 SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	12
1.1 Az adózás funkciói	12
1.2 A biztonság feltételei.....	14
1.3 A rejtett gazdaság fogalmi meghatározása, jellemzői	16
1.4 A rejtett gazdaság nagysága Magyarországon, Európában és a világ országaiban	19
1.5 Az adófizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők.....	22
1.5.1 A klasszikus modellek tényezőinek adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatása	22
1.5.2 A demográfiai tényezők, a kulturális környezet, a nemzeti büszkeség és a vallási értékek hatása az adófizetési hajlandóságra	26
1.5.3 Az állam, az állami intézmények és az adófizetők kapcsolatának hatása az adófizetési hajlandóságra.....	30
1.6 Az önbecsülés hatása az adófizetési hajlandóságra.....	36
1.6.1 A pénz és az önbecsülés kapcsolata.....	36
1.6.2 Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES.....	37
1.7 A feketefoglalkoztatás elleni harc lehetséges biztonságtechnikai megoldásai	37
1.7.1 A beléptető rendszerek előnyei, hátrányai	37
1.7.2 A beléptető rendszerek alkalmazhatóságának korlátai – adatvédelem.....	41
2 MÓDSZER.....	43
2.1 A kutatási munkafolyamat szakaszai	43
2.2 Az árnyékgazdaság mérési módszerei.....	45
2.3 A mintaválasztás módszerei	46

2.4 A kérdőív felépítése.....	47
2.5 Az interjúk felépítése.....	49
3 EREDMÉNYEK	51
3.1 A rejtett gazdaság előfordulása és mértéke Magyarországon, illetve más országokban.....	51
3.2 Az adatok alkalmazhatóságának vizsgálata	55
3.3 A klasszikus modellek tényezőinek adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatása..	56
3.4 A demográfiai tényezők és a nemzeti büszkeség hatása az adófizetési hajlandóságra.....	65
3.5 Az állam, az állami intézmények és az adófizetők kapcsolatának hatása az adófizetési hajlandóságra.....	82
3.6 Az önbecsülés hatása az adófizetési hajlandóságra.....	93
3.7 A fekete foglalkoztatás elleni harc lehetséges biztonságtechnikai megoldásai	98
3.8 A kutatás hipotéziseinek ellenőrzése.....	100
ÖSSZEGZETT KÖVETKEZTETÉSEK.....	102
Új tudományos eredmények	102
Ajánlások.....	106
IRODALOMJEGYZÉK	108
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	117
TÁBLÁZATJEGYZÉK	118
ÁBRAJEGYZÉK	120
FÜGGELÉK.....	121
1. Corchòn (1992) modell	121
2. Ehrlich (1973) modell	124
3. Munkaidő nyilvántartó rendszerek előnyei, hátrányai	127
4. Az adózási szokások vizsgálata Magyarországon kérdőív.....	128
5. Demográfiai adatok megoszlása.....	138
6. A kérdőív kérdéseinek jelölése.....	139

7. Korreláció.....	141
8. Főkomponens-analízis.....	143
9. Interjú	165
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	167

BEVEZETÉS

A tudományos probléma megfogalmazása

A gazdaságok működésének megismeréséhez és irányításához meg kell értenünk azokat a gondolati sémákat, amelyek az emberek ötleteit és érzéseit éltetik, azaz a lelki tényezőket. Nem lehet igazán megérteni a fontos gazdasági eseményeket, ha nem nézünk szembe azzal a ténnyel, hogy ezek oka a dolog természetét tekintve legtöbbször lélektani [1]. Ezek alapján az adócsalás csökkentésére irányuló politikák kidolgozásához is alapvető fontosságú megérteni az adófizetésnek való megfelelés döntési háttérében meghúzódó viselkedési szempontokat. Célszerű olyan adópolitikák kidolgozása, amelyek ösztönzik az adómegfelelést a meglévő adóügyi rendszeren belül. Ha az egyének megfelelési igyekezete társadalmi és kulturális normák függvénye, akkor ezeknek a normáknak a javítása kívánatos politikai lehetőség lehet.

Az magyar adóhivatal életében kiemelt fordulópont volt a 2016-os év, ekkor kezdődött el az a szemléletváltás, amely az adóhatóságot nem „csupán” adóbevételeket beszedő hivatallá, hanem egy szolgáltató szemléletű, az adózók ügyeiben támogató módon eljáró intézménnyé teszi. Az átalakítás célja, egy olyan adó- és vámhivatal kialakítása, amely az ügyfelekkel együttműködve hatékonyan teljesíti a társadalmi és kormányzati elvárásokat, az ügyintézés kultúrájának átalakításával és a szolgáltatások hozzáférhetőségének megteremtésével az adózókat a korrekt adófizetésre ösztönzi. Ezért került kidolgozásra az ún. támogató eljárás, amely az azonnali büntetés helyett segítséget ad a mulasztások, esetleges tévedések korrigálásában. Az adózói minősítés szintén 2016-os bevezetése pedig lehetőséget teremtett arra, hogy a megbízható adózók, a törvények adta kereteken belül előnyökhöz jussanak. Mivel az állam költségvetésének bevételi oldalát döntő részben az adóbevételek határozzák meg, ezért az adóhatóság működése, teljesítménye, eredményei különös jelentőségűek. A magyar gazdaság fejlődését az állami bevételek biztosításával, az adózás hatékonyságának folyamatos javításával tudja segíteni. A 2018. január 1-jétől bevezetésre került cégkapu rendszere is a minél hatékonyabb, pontosabb és korrekt tájékoztatást hivatott szolgálni. A fő cél egy hiteles, ügyfélközpontú adó- és vámhivatal működtetése, amelyet a társadalom elfogad, és ezzel egyidejűleg javul az önkéntes jogkövetés, fejlődik az adómorál [2][3][4][5].

Ezzel szinte egyidőben komoly szigorítások is bevezetésre kerültek, mint 2014-től az online pénztárgépek rendszere, 2015-től az EKÁER, közúti áruszállítást ellenőrző

rendszer és 2018. július 1-jétől az online számlázó programok rendszere is, melynek következtében a számla kiállításakor, valós időben kerülnek az adatok a vállalkozások számlaforgalmáról az adóhatósághoz. Az intézkedéstől a gazdaság további fehérítését, a piac tisztulását, az áfabevételek növekedését és célzottabb ellenőrzések bevezetését várják. Az online számlázáshoz hasonló rendszereket vezettek már be más országokban is, de egyelőre csak nagyon kevés helyen, így Magyarország mindenképpen élen jár a digitalizáció ilyen formájával. Ezek alapján mi lehet a gazdaság fehérítésének hatékonyabb eszköze a hatóságok részéről - a támogató, partneri együttműködés vagy a szigor, a kényszerítési erőfeszítések? A témaválasztás – az adómorált befolyásoló tényezők és ezek vizsgálata – emiatt a reformok miatt is igazán időszerű és szükséges.

Célkitűzés(ek)

A szakirodalomban több olyan közgazdasági modell található, amelyek az emberi magatartásformák, attitűdök, az adóelkerülés és annak kockázata, valamint ezek intézményi háttere között keresik az összefüggéseket. A nem etikus üzleti viselkedés, a rejtett gazdaság okait széleskörűen, többféle kutatási módszerrel vizsgálják. A vizsgálatok célja a jelenség minél szélesebb körű megismerésnek érdekében kibővíteni a klasszikus közgazdaságtudományi állításokat – mely szerint az adókikerülés az ellenőrzések számától, a büntetés mértékétől, az egyének jövedelemszintjétől és az adókulcsok mértékétől függő tényező - szociológia és viselkedéstudományi területekkel is. Számos tanulmány eredményei alapján azt feltételezhetjük, hogy mind a kulturális környezet, mind a demográfiai tényezők (nem, kor, családi állapot) hatással vannak az adómorálra, továbbá a nemzeti büszkeség, az állampolgárok magasabb szintű bizalma a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények felé szintén kedvezően befolyásolják. Ezen kívül az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük is javítja az adófizetési hajlandóságot, illetve az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia is jelentős hatással vannak az adómorálra.

A kutatás célja a nem etikus üzleti magatartás, a feketegazdaság kialakulási okainak vizsgálata gazdaságpszichológiai szempontból - egy kérdőíves felmérés segítségével - kibővítvé a nemzetközi kutatásokban alkalmazott, az önbecsülés mérésére elterjed Rosenberg-féle önbecsülés skálával, arra keresve a választ, hogy az egyén önbecsülésének mértéke hatással lehet-e a rejtett gazdaságba való bekapcsolódásra.

Kutatásomban tehát – az adócsalás mikroökonómiai vizsgálatán túlmutató – viselkedés gazdaságtani szempontból tanulmányozom az adófizetési hajlandóságot, vizsgálom, hogy milyen okok vezetnek az egyének adóelkerülés melletti döntéseihöz és milyen eszközökkel csökkenthető a rejtett gazdaság mértéke. Célom az adózási szokások, az adóelkerülés, adómegtagadás, adócsalás és a mögötte rejlő technikák, okok, magatartásformák, attitűdök minél mélyebb feltárása, illetve az adómorál vizsgálata a nemzetközi szakirodalom elemzése alapján, illetve kérdőíves felmérés és mélyinterjúk segítségével. Hipotéziseim megfogalmazásában figyelembe veszem a témával foglalkozó kutatók által lefolytatott legfontosabb nemzetközi vizsgálatokat, és szintetizálom a kapott eredményeket.

Mivel a rejtett gazdaság egyik jól beazonosítható területe a feketefoglalkoztatás, a kutatás további célja a különböző munkaidő nyilvántartó és beléptető rendszereknek az áttekintése a feketefoglalkoztatás visszaszorítására való alkalmasságuk alapján, illetve az alkalmazhatóságuk korlátai adatvédelmi szempontból, főként az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendeletének (GDPR) [6] 2018. május 25. napjától valamennyi tagállamban kötelező bevezetésére tekintettel.

A téma kutatásának hipotézisei

A kutatási hipotézisek meghatározása a nemzeti és nemzetközi szakirodalom tanulmányozása és a kvalitatív kutatási eredmények feldolgozása alapján, a kutatási probléma megfogalmazását követően történt.

A korábbi vizsgálatok eredményei alapján a klasszikus közgazdasági modellek tényezői közül jelen vizsgálatomban az adóemelés, a büntetés mértékének és a személyes jövedelmeknek a hatását vizsgálom az adófizetési hajlandóságra. A kutatás az ellenőrzési valószínűségek adómorálra gyakorolt hatására nem terjed ki. A magas büntetési tételeket, az agresszív hatósági ellenőrzéseket, illetve a kényszerítési erőfeszítéseket a továbbiakban összefoglalóan szigorúként szerepeltetem a kutatásomban.

H1: az adóemelés negatív hatással van az adófizetési hajlandóságra

H2: a szigor szintén negatív hatással van az adófizetési hajlandóságra

H3: a személyes jövedelem emelkedése pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra

Ezt követően megvizsgálom a családi állapot, a közös háztartásban élő gyermekek száma és az iskolai végzettség (jelen kutatásban összefoglalóan demográfiai tényezők) kapcsolatát az általános adózási attitűdökkel, illetve a nemzeti büszkeség hatását az adófizetési kötelezettségnek való megfelelésre.

H4: a demográfiai tényezők hatással vannak az adómorálra

H5: a nemzeti büszkeség pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra

A demográfiai tényezőkön és a nemzeti büszkeségen túl kiterjesztem a kutatást az állam, az állami intézmények és az adófizetők kapcsolatának vizsgálatára is, arra az állításra igazolást keresve, hogy a közöttük lévő kapcsolat hatást gyakorol az adófizetők adófizetéshez való hozzáállására.

H6: az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük pozitív hatást gyakorol az adófizetési hajlandóságra

H7: az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe pozitív hatással van az adómorálra

Végül bevonom a kutatásba teljesen új területként az adófizetők önbecsülésének mértékét - a nemzetközi kutatásokban alkalmazott, az önbecsülés mérésére elterjed Rosenberg-féle önbecsülés skála segítségével – arra keresve a választ, hogy az egyén önbecsülésének mértéke hatással lehet-e a rejtett gazdaságba való bekapcsolódásra.

H8: az önbecsülés mértékének pozitív hatása van az adómorálra

A következőkben összefoglalóan ismertetem a tanulmány céljait, hipotéziseit, a kérdőív felépítését, azaz a felhasznált adatbázist és a vizsgálatokhoz alkalmazott, választott statisztikai módszereket.

Kutatási módszerek

Kutatásomat két fő részre bontottam, egy kezdeti feltáró és egy ezt követő leíró szakaszra. A feltáró szakasz alapvető célkitűzése elsősorban a hazai és nemzetközi - a témában fellelhető - szakirodalmi kutatások megismerése, rendszerezése és tartalomelemzése volt. A szekunder kutatási eredmények ismerete segítségemre volt feltárni a téma vizsgálati területeit, eszközeit, módszereit. Továbbá segített megfogalmazni a tanulmány céljait, meghatározni a leíró szakaszhoz a kérdőív kérdéseit, illetve az alkalmazott mintavétel módját és célcsoportját és a választott statisztikai módszereket (1. táblázat). Ezt követően mélyinterjúkat készítettem, amelyek további támpontokat adtak a kérdőív elkészítésével kapcsolatban. A leíró szakaszban kvantitatív jellegű, primer kutatásként kérdőíves felmérést végeztem, melynek adatait különböző statisztikai módszerekkel SPSS program segítségével értékeltem ki.

1. táblázat A tanulmány céljainak, hipotéziseinek, a kérdőív kérdéseinek és a választott statisztikai módszereknek az összevetése

<i>Kutatási célok</i>	<i>Kutatási hipotézisek</i>	<i>Adatbázis</i>	<i>A hipotézisek ellenőrzéséhez használt vizsgálati módszerek</i>
<p><i>A vizsgálat célja: összefüggések keresése az emberi magatartásformák, attitűdök, az adóelkerülés és annak kockázata, valamint ezek intézményi háttere között; a jelenség minél szélesebb körű megismerésnek érdekében a klasszikus közgazdaságtudományi állítások kibővítése gazdaságpszichológiai tényezőkkel</i></p>	<p><i>H1: az adóemelés negatív hatással van az adófizetési hajlandóságra</i></p>	<p><i>K1.19-24 adatok elemzése (kérdőív)</i></p>	<p><i>Tartalomelemzés</i> <i>Leíró statisztika / oszlopdiaagram</i></p>
	<p><i>H2: a szigor negatív hatással van az adófizetési hajlandóságra</i></p>	<p><i>K1.19-24 adatok elemzése (kérdőív)</i></p>	<p><i>Tartalomelemzés</i> <i>Leíró statisztika / oszlopdiaagram</i></p>
	<p><i>H3: a személyes jövedelem emelkedése pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra</i></p>	<p><i>F1 főkomponensek összevetése K4.7 adatokkal</i></p>	<p><i>Korrelációs táblázat (heat-map)</i> <i>Pearson-féle lineáris korrelációs vizsgálat</i> <i>Kolmogorov-Smirnov Z próba</i> <i>Egyszempontos varianciaanalízis (ANOVA)</i></p>
	<p><i>H4: a demográfiai tényezők hatással vannak az adómorálra</i></p>	<p><i>F1 főkomponensek összevetése a K4 adatokkal</i></p>	<p><i>Korrelációs táblázat (heat-map)</i> <i>Pearson-féle lineáris korrelációs vizsgálat</i> <i>Kolmogorov-Smirnov Z próba</i> <i>Egyszempontos varianciaanalízis (ANOVA)</i></p>
	<p><i>H5: a nemzeti büszkeség pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra</i></p>	<p><i>F1 főkomponensek összevetése K2.1 adatokkal</i></p>	<p><i>Korrelációs táblázat (heat-map)</i> <i>Pearson-féle lineáris korrelációs vizsgálat</i></p>
	<p><i>H6: az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük pozitív hatást gyakorol az adófizetési hajlandóságra</i></p>	<p><i>F1 főkomponensek összevetése F2.2 adatokkal</i></p>	<p><i>Korrelációs táblázat (heat-map)</i> <i>Pearson-féle lineáris korrelációs vizsgálat</i> <i>Egyszempontos varianciaanalízis (ANOVA)</i></p>
	<p><i>H7: az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe pozitív hatással van az adómorálra</i></p>	<p><i>F1 főkomponensek összevetése F2.1 adatokkal</i></p>	<p><i>Korrelációs táblázat (heat-map)</i> <i>Pearson-féle lineáris korrelációs vizsgálat</i> <i>Egyszempontos varianciaanalízis (ANOVA)</i></p>
	<p><i>H8: az önbecsülés mértékének pozitív hatása van az adómorálra</i></p>	<p><i>F1 főkomponensek összevetése F3 adatokkal</i></p>	<p><i>Pearson-féle lineáris korrelációs vizsgálat</i> <i>Kolmogorov-Smirnov Z próba</i> <i>Független mintás t-próba</i> <i>Mann-Whitney U próba</i></p>

(Forrás: saját szerkesztés)

(Jelölések: 8. táblázat, 6. melléklet)

1 SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

1.1 Az adózás funkciói

Az adó a központi költségvetések egyik legnagyobb bevételi forrása, így az adóztatás fontos és meghatározó szerepet játszik minden gazdasági szereplő életében. A társadalom minden tagját érinti kivétel nélkül, közvetlenül vagy közvetett módon. Az adóztatás egy nagyon bonyolult és komplex eszközrendszer, ezért az adócsalás, az adóelkerülés és az adómegtagadás mögött is gyakran nagyon bonyolult, szövevényes jelenségek állnak. Az adóztatás az államok keletkezése óta fennálló fogalom. A különböző történelmi korszakokban az adóelkerülésnek különféle és nagyon változatos formái alakultak ki. Egy gyorsan változó gazdasági környezetben az adózással kapcsolatos visszaélések nehezen tipizálhatók, mert az emberi leleményesség nem ismer határokat. A visszaélések csökkentése, megszüntetése érdekében fontos, hogy az adóztatásra rendelt szervezetek, hatósági szervek minél inkább felkészültek legyenek, és hatékony eszközökkel rendelkezzenek [7].

Egy-egy ország belföldi adórendszerének tanulmányozása során is nagyon sok és komplett joganyaggal kell a jogalkalmazóknak megismerkedniük, mind az adóhatóságoknak, mind az adótanácsadóknak és az adókötelezetteknek is. Az országhatárokat átlépő gazdasági tevékenységek még komplexebb volta, így a releváns jogszabályok alkalmazása még szélesebb jogforrások alkalmazását igénylik. A nemzetközi adózással összefüggésben az egy-egy országot érintő hazai adózási jogszabályokon és az egyéb érintett ország jogszabályain kívül figyelembe kell még venni a különböző kettős adóztatási egyezményeket (az alul adóztatás és kettős adóztatás elkerülése érdekében), a modellegyezményeket (nem szoros értelemben vett jogforrásokat), a multilaterális szabályozásokat (pl. EU irányelv) és a nemzetközi bírósági gyakorlatokat is.

A nemzetközi adózás alapproblémája a saját felségterületén önállóan adóhatalmat gyakorló állam (adószuverenitás: az állam joga arra, hogy felségterületén korlátlan adóhatalmat gyakorolhat) és az államhatárokat átlépő gazdasági tevékenységek ellentmondásából fakad. Ma már igen gyakori, hogy egy-egy adóztatási tényállás kettő vagy több országot is érint.

„A nemzetközi adózásnak van azonban egy másik vetülete is. Az eltérő adórendszerrel rendelkező országokban tevékenykedő nemzetközi vállalkozások kihasználhatják az

eltérő adórendszerekben lévő lehetőségeket és így adóelőnyt élvezhetnek a csak egy országban tevékenykedő vállalkozásokkal szemben. Ez szintén versenysemlegességet sértő következményekkel járhat” [8].

„Az adóztatás a fiskális politika integráns része. Az adóztatás nem egységes az egyes országokban. Az egyes országokban eltérő az állami kiadások GDP-hez viszonyított aránya. Ahol az állam szerepe jelentős a bruttó hazai termék elkötésében, ott jelentős a szerepe az adóztatásnak is. Az adószervezetben is jelentős különbségeket tapasztalunk a közvetett és a közvetlen adók egymáshoz viszonyított arányában. Habár az adórendszerek különböznek, a 2007-ben kirobbant pénzügyi válság előtt több szempontból globális adópolitikai fordulatnak lehettünk szemtanúi. Az ÁFA [9], melyet 1957-ben a franciák vezettek be, az Európai Unió első harmonizált és hivatalos adóneme lett. Azóta az Európai Unión kívül is több országban alkalmazzák. Jelenleg a világ 160 országa közül csak 11 országban nincs ÁFA. A legjelentősebb kivétel az USA. A globalizáció és ezen belül a tőkek mozgások szabadsága erősítette az országok közötti adóversenyt. Ez azt jelentette, hogy a magas társasági adókat alkalmazó országokból a tőke menekülni kezd alacsonyabb adókulcsokat alkalmazó országokba. Az adóparadicsomok elleni hatékony védelem azonban még gyerekcipőben jár, így a tőkeszegény országok rákényszerültek arra, hogy csökkentsék a társasági és egyéb vállalati jövedelemadó kulcsait, és több ország áttért az egykulcsos adók alkalmazására (flat tax). Az egykulcsos adók különösen a kelet-európai térségben lettek népszerűek, ahol 2011-re Lengyelország kivételével az összes ország bevezette” olvashatjuk Bozsik [10 pp. 126] tanulmányában. Talán pontosan az a magyar adórendszernek ma az egyik legfőbb problémája, hogy nincs előreláthatóság. Míg Ausztriában például 2005. óta egységesen 25% a társasági adókulcs, addig Magyarországon [11] - az elmúlt három év kivételével – csökkent ugyan, de folyamatosan változott a személyi jövedelemadó kulccsal [12] együttesen. A 2003-ban bevezetett egyszerűsített vállalkozói adó (EVA) [13] kulcsa 2003. óta több mint duplájára emelkedett, 15-ről, 25, majd 37%-ra. Gáspár és szerzőtársai [14] szerint a magyar adórendszerben kirívóan nem érvényesül a horizontális és vertikális méltányosság a kivételek és mentességek, az egyes jövedelmek eltérő adóztatása miatt, illetve az adórendszer sem hatékony, sem átlátható és betartható nem tekinthető. Szerb és Ulbert [15] véleménye szerint a magyar adórendszer leggyakrabban kritizált vonása a magas adóteher, a középréteg túlzott megadóztatása, a bonyolult és lassan áttekinthetetlen szisztéma, az adórendszer és a fekete/szürkegazdaság GDP-hez viszonyított mintegy

30%-ára tehető arányának összefüggései, áttekinthetetlen kiadási oldal, gyakori pazarlás és korrupció. Hetényi [16] megfogalmazása szerint a magyar adórendszerben magas az adóteher, nem serkenti a fejlődést, túlságosan bonyolult. Kátay [17] is kifejezetten bonyolultnak és átláthatatlannak jellemezte a magyar adórendszert.

2. táblázat Mitől függ, hogy milyen egy jó adórendszer?

<i>Főbb jellemző(k)</i>	<i>Szerző(k)</i>
<i>Az adóterheket az állampolgároknak adófizető-képességük szerint kell viselniük</i>	Heller [18], Musgrave [19], Samuelson - Nordhaus [20], Stiglitz [21], Burján et al. [22], Herich [23]
<i>Gazdaságilag legyen hatékony, az adó beszedése ne kerüljön túl sokba</i>	Heller [18], Musgrave [19], Samuelson - Nordhaus [20], Stiglitz [21], Burján et al. [22], Herich [23]
<i>Az egyének világosan átláthassák befizetési kötelezettségeiket</i>	Heller [18], Musgrave [19], Samuelson - Nordhaus [20], Stiglitz[21], Herich [23]
<i>Adminisztrációs szempontból legyen egyszerű, könnyen alkalmazható</i>	Musgrave [19], Samuelson – Nordhaus [20], Stiglitz [21], Herich [23]
<i>A fizetési kötelezettséget az adózók számára a lehető legkedvezőbb helyen és időben irányozzák elő</i>	Samuelson - Nordhaus [20], Burján et al. [22]
<i>Az adóteher legyen biztonságosan megfizethető és hatékony</i>	Samuelson - Nordhaus [20], Burján et al. [22], Herich [23]
<i>Az adóterhek legalább középtávon legyenek változatlanok</i>	Musgrave [19], Samuelson - Nordhaus [20], Stiglitz [21], Burján et al. [22], Herich [23]
<i>A különböző emberek a társadalmi tevékenységből rájuk jutó haszon arányában adózzanak</i>	Samuelson - Nordhaus [20], Burján et al. [22]

(Forrás: saját szerkesztés)

Mindegyik megközelítésben szerepel, hogy egy jó adórendszernek **kiszámíthatónak, legalább középtávon tervezhetőnek, világosnak, stabilnak** kell lennie (2. táblázat).

1.2 A biztonság feltételei

A biztonság személyek és szervezetek azon állapota, melyet a létüket, illetve rendeltetésszerű működésüket veszélyeztető szándékos jogellenes magatartások és az azokkal szemben alkalmazott védelmi erőforrások együttthatása határoz meg [24].

Maslow szükségletpiramisában a második helyen, közvetlenül a fiziológiai szükségletek után helyezkedik el, tehát alapvető szükségletünk. A közbiztonság jogi tárgyként a védendő értékek összessége, amelyet a demokratikus jogállamok államcélként határoznak meg, megvalósítása elsődlegesen a kormányzat felelőssége. Az állam köteles olyan állami intézményeket működtetni, amelyek társadalmi rendeltetése a közbiztonság oltalmazása. A biztonság védelmezése azonban jelentős beruházásokat igényel, költségei nagyon magasak, ahogy például az útépités is nagyon drága vállalkozás [25]. A biztonság megteremtéséhez és fenntartásához szükséges állami intézmények finanszírozásához szükséges forrásokat az állam a központi költségvetésből tudja megvalósítani. A központi költségvetések legnagyobb bevételi forrásai az adóbevételek. Az állam funkcióinak ellátása közben a jövedelemtulajdonosoktól elvonja a jövedelmet és feladatainak ellátása érdekében felhasználja azokat. Így az adózás és a biztonság egymástól elválaszthatatlan funkciók egy társadalom fenntartásának érdekében, közvetlenül és közvetve is hatást gyakorolnak egymásra. Közvetlen kapcsolatként elmondható, hogy a biztonság fenntartásához adóbevételek szükségesek, illetve a törvények betartatásához, az adóbevételek behajtásához is elengedhetetlen a rendvédelmi szervek jelenléte. Továbbá a vállalkozásoknak a számviteli és adózási jogszabályokon kívül még számtalan előírásnak kell megfelelniük, mint például az adat és információvédelem, hatékony üzletmenet folytonosság biztosítása [26][27][28], amelyeknek biztonságtechnikai kihatásai is vannak, így egy kölcsönös, egymásra utalt, folyamatos kapcsolatról beszélhetünk [29].

Közvetett - gazdasági, társadalmi, politikai - hatásként néhány történelmi példát is érdemes megemlíteni. 1917 februárjában, Oroszországban forradalom tört ki a nép és a katonák elégedetlenségének hatására, az orosz társadalom kimerültségének és tűrőképességének határára ért. A lázadás letörését a katonák megtagadták, nem voltak hajlandóak a tömegre lőni, a hadsereg alakulatai a forradalom mellé álltak, amely egészen a régi rend felbomlását okozta. Említhetjük az 1812-es borogyinói csatát is, mely a napóleoni háborúk legvéresebb ütközete volt. A Grande Armée kb. 600 000 főből állt, de Moszkva bevétele és a fokozatos visszavonulás során meggyengült, felbomlott, erejük egyre fogyott, egyre kevesebb élelem állt rendelkezésre, az ellátatlanság következtében a csapatok morálja egyre rosszabb lett, megnőtt a szökések száma, betegségek pusztítottak, alig 20 000-en tértek haza. Hasonlóan az 1918-as magyarországi eseményekhez, ahol addigra a Monarchia vezetői számára már egyértelművé vált, hogy a háborút megnyerni

nem lehet, az évek óta tartó öldöklés, a hátszág nélkülözése, a katonák éhezése a fegyelem felbomlásához, csatavesztéshez vezetett. „A Monarchia magyar katonái hősök helyett hajótöröttként jöttek vissza a frontokról, s haragjuk elsodorta a régi politikát” [30].

Alapvető elvárás mind a magánszemélytől, mind a vállalatoktól, hogy jövedelmük és termelőképességük arányában jogkövető módon hozzájáruljanak a költségvetés bevételeihez, ne vonják ki magukat alóla, hiszen ez az adóelkerülő magatartás számos tényezőre kihatással van, így a biztonságra is. A közgazdaságtan és a biztonság tudomány ily módon is szorosan kapcsolódnak, tudományterületei oda-vissza áthatják egymást. Belátható, hogy az adóbevételek elmaradása a biztonság fenntartását is veszélyezteti, így az adóelkerülés okainak vizsgálata és az ellene való fellépés biztonságtechnikai szempontból is elengedhetetlen. Az állam az újraelosztási folyamatban elvonja a jövedelmet, ezért természetes törekvés az érintettek részéről, hogy terheiket minimalizálják. A jövedelem-felhasználás során viszont az érintettek saját hasznukat igyekeznek maximalizálni. Ebben a bonyolult érdekhálóban kell megtalálni azt az optimális stratégiát, amely hosszú távon a társadalom részére a legjobb [31].

1.3 A rejtett gazdaság fogalmi meghatározása, jellemzői

Az "adómorál" fogalma nem mond újat, de meglepően kevés figyelmet kapott az adókötelezettségnek való megfelelés irodalmában. Néhány előzetes adómorál kutatásban, amit az 1960-as években, a "kölni adó pszichológia szakon" [32] [33] végeztek, megpróbáltak hidat építeni a gazdaság és a szociálpszichológia közé, hangsúlyozva, hogy a gazdasági jelenségeket nem csak a hagyományos neoklasszikus szempontból kell elemezni. Az adómorált fontos és integrált attitűdnek tekintették, amelyhez szorosan kapcsolódik az adófizetés be nem tartása [34].

Az adócsalás fogalma a jogban is évszázadok óta folyamatosan változik. Már az ókorban és a középkorban is voltak az adózás kikerülése ellen különböző szankciók. Magyarországon először 1920-ban jelenik meg adócsalásként a fogalom, az államkincstár megkárosítására irányuló büntettekről és vétségről szóló 1920. évi XXXII. tc.-ben [35]. A pénzügyi bűncselekményekről szóló törvényrendelet a pénzügyi büntett fogalmát vezeti be 1951-től (1950. évi 47. tvr.) [36]. A Büntető Törvénykönyvről szóló 1961. évi V. törvény [37] a pénzügyi büntett mellett büntetni rendelte még az adócsalás szabálysértést is. A régebbi 1978. évi IV. törvény [38] a Büntető Törvénykönyvről 310. §-a tartalmazza az adócsalás tényállását. Az újabb adók és adók módjára behajtandó

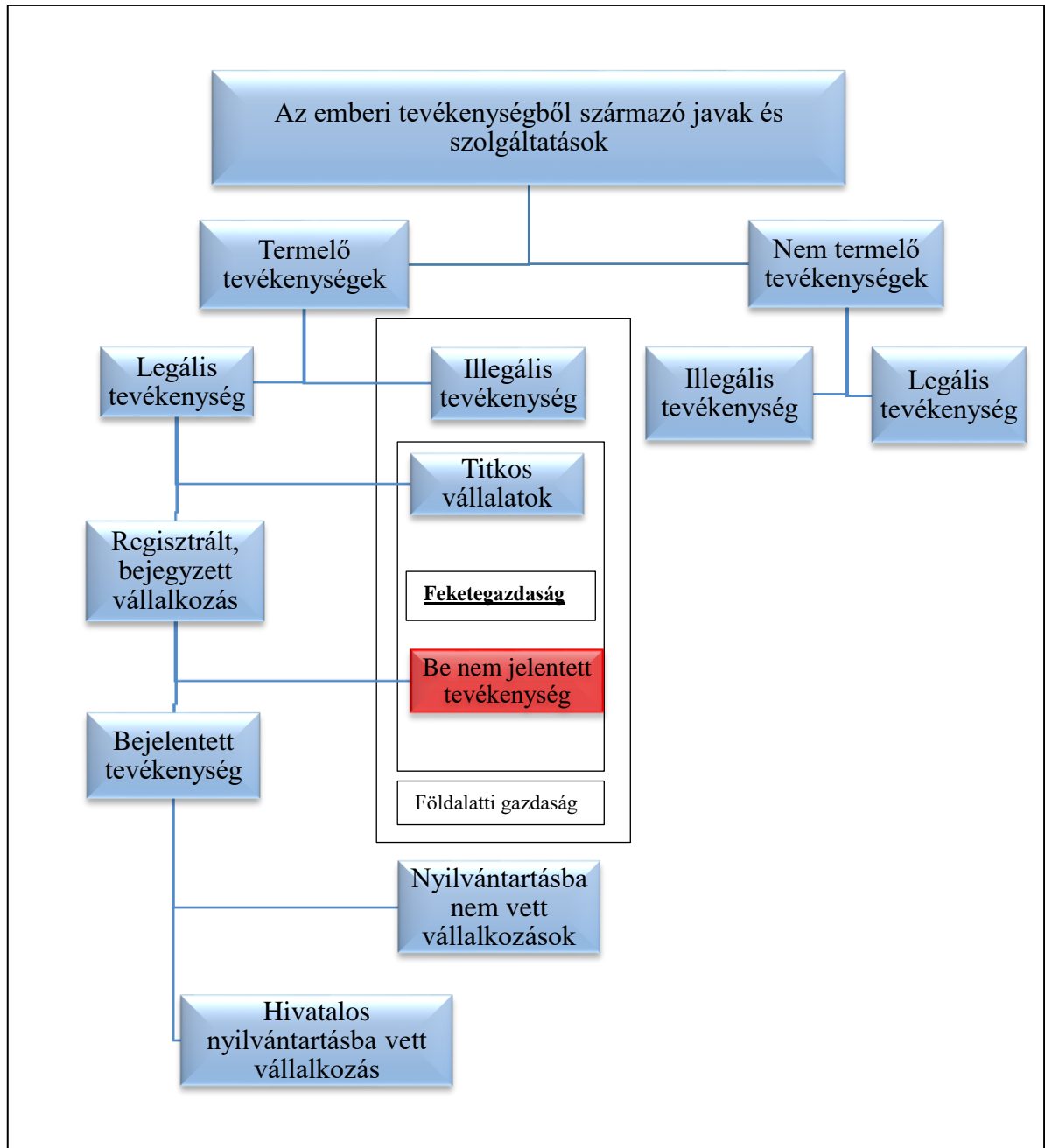
egyéb költségvetési fizetési kötelezettség bevezetése azonban indokolttá tették a fogalom kiterjesztését. 2013. július 1. napjától hatályos új Büntető Törvénykönyv, a 2012. évi C. törvény [39] 396. §-a tartalmazza a költségvetési csalás tényállását [40].

Az adóelkerülés, az adómegtagadás, az adócsalás fogalmak közé nagy valószínűséggel nem húzhatunk éles határvonalat, mégis meg kell tudnunk különböztetni a teljesen illegális adócsalási formákat és - az akár az adórendszer nyújtotta - kedvezményes adózási lehetőségeket, illetve a „kiskapukat”, melyek inkább az adójogszabályokban megbúvó hézagokra vezethetők vissza. Az utóbbi kategória ellen való fellépés is egyszerűbb, ugyanis az adójogszabályok oly módon történő megváltoztatásával megoldhatók, amelyek megnehezítik a szabályok kikerülését. Az adócsalások ellen nehezebb a küzdelem, amelyek mértékét a hatósági ellenőrzések növelésével, hatékonyabbá tételével vagy az adómorál javításával próbálják visszaszorítani [41]. Azonban minden fogalmi kategória mögött meghúzódó cselekmények költségvetési hiányt eredményeznek, így ilyen szempontból ezek a fogalmak jobban összemosódnak, míg jogi szempontból talán sokkal élesebbek a határvonalak. A jogirodalomban az adócsalás, adóelkerülés, adótervezés kérdésköre még nem tekint vissza hosszabb múltra, a témakör mindössze az 1980-as évektől került az érdeklődés középpontjába. Mivel a fogalmak meghatározása jogi szempontból sem egységes, a szakirodalmat és a nemzeti adójogszabályokat vizsgálva szembetűnő, hogy bizonytalan e formák gyakorlati elhatárolása [42], ezért pontos jogi meghatározásuk, csak a vonatkozó európai uniós, illetve tagállami jogforrások és kapcsolódó joggyakorlatok áttekintése révén lehetséges [43]. Az adócsalás fogalma mind gazdaságpolitikai, statisztikai, jogi, adóügyi, etikai szempontból is megközelíthető [44 pp. 21].

A rejtett gazdaság megjelenési formái széleskörűek, a tényleges nagyságrendjének meghatározását pedig számos tartalmi és módszertani probléma nehezíti. Fogalmi meghatározása többek között azért is szükséges, hogy ezáltal lehetővé tegye a nemzetközi adatok összehasonlíthatóságának biztosítását [44 pp. 7]. Semjén és Tóth [45] a rejtett gazdaság értelmezését megkönnyítő néhány közgazdasági fogalmat szemléltet Cowel [46] és Thomas [47] alapján, illetve ehhez hasonlóan Belyó [44 pp. 7-11] is az ENSZ Statisztikai Hivatalának nemzeti számlarendje szerint [48]. A rejtett gazdaság fogalmkörébe tartozik a feketekereskedelem, a nem regisztrált áruk forgalma, a feketefoglalkoztatás, az adóelkerülés és a pénzmosás is. A korrupció is hasonlóan működik a világ minden táján, minden politikai-gazdasági rendszerben, kisebb vagy

nagyobb mértékben jelen van [49], de ennek a tanulmánynak a vizsgálati körét nem terjesztettem ki erre a területre. Vizsgálatomban Belyó [44, pp. 8] rejtett gazdaság a nemzeti számlarendszerben sémája alapján a regisztrált, bejegyzett vállalkozások be nem jelentett tevékenységét helyezem a középpontba (1. ábra.)

1. ábra A rejtett gazdaság a nemzeti számlarendszerben

(Forrás: Saját szerkesztés [44 pp. 8] alapján)

1.4 A rejtett gazdaság nagysága Magyarországon, Európában és a világ országaiban

Az 1988-as adóreform teljes gazdasági és társadalmi rendszerváltást eredményezett hazánkban. Gazdaságunkban fokozatosan kaotikus helyzet lett megfigyelhető. A jövedelemadó bevallások és ÁFA-bevallások közötti adatainak vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy a mai napig is jellemző az adóelkerülés igen magas szintje, tipikusak az ÁFA-csalások sorozatai, a társadalombiztosítási járulékok elmaradása, illetve a feketemunka magas szintje. „A feketegazdaság aránya a rendszerváltást követően ugrásszerűen emelkedett, majd az ezredforduló tájékán valamelyest csökkent, nemzetközi viszonylatban azonban még mindig magas, de 2007-ben már 20 százalék alá csökkent” [50 pp. 114]. A felsoroltak miatt egy nagyon jelentős gazdaságpolitikai cél az adóelkerülés szintjének csökkentése, az adóztatás hatékonyságának fokozása.

„A rejtett gazdaság (hidden economy) azon jelenségek közé tartozik, amely minden piacgazdaságban tetten érhető, de országokénti mértéke eltérő, és ez az eltérő mérték fontos információ az adott gazdaság állapotáról, a gazdasági szereplők magatartásáról, a kormányzat és a kormányzati intézkedések elfogadottságáról” [51 pp. 11].

Az adóbevételek költségvetésünk egyik legnagyobb hányadát adják, amelyhez mindannyiunk állampolgári kötelessége, hogy vagyontárgyaink, jövedelmünk arányában hozzájáruljunk. Az adó tulajdonképpen kötelező jellegű, vissza nem térülő, visszafizetés nélküli, általános, pénzbeli szolgáltatás, ami az állami kiadások finanszírozását szolgálja. Az adózók adófizetési kötelezettségüket az önadózás szabályai szerint teljesítik, amely azt jelenti, hogy az adózók önmaguk állapítják meg az adó alapját és a fizetendő adó összegét, majd küldik el az erről szóló bevallást az adóhatóság részére, valamint önmagunk gondoskodunk az adó megfizetéséről a megfelelő államkincstári számlákra. A kivetései adók összege is befolyásolható azonban, ha nem a valós adóalapról szolgáltatunk adatot, vagy nem a tényleges alapot szerepeltetjük a szerződésekben. Az adóbevallásnak és adómegfizetésnek az így kialakult rendszere azonban nagyon súlyos visszaélésekre adhat okot. Mindez, ha különböző mértékben is, de a társadalom minden tagjára kihatással van. A nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják, hogy az adóterhelés csökkentése önmagában nem csökkenti a rejtett gazdaság méretét, hosszú távon csak az aktorok autonómiája és motivációinak a javítása hozhat tartós eredményt. A vállalkozások nagy része a talpon maradásért küzd ma Magyarországon, így a megtermelt bevétel minél nagyobb részét szeretnék maguknál tartani, emiatt egyre leleményesebb

technikákat vetnek be az adóelkerülésre. „Statisztikai becslések alapján az adóbevallások adatainak és az adóbefizetések összegének egybevetése után azt tapasztalhatjuk, hogy a GDP negyedének-harmadának megfelelő adóalap tűnik el hazánkban” [52 pp. 4]. „A KSH kimutatása szerint a feketegazdaság GDP arányos nagysága napjainkban 15%-ra tehető. Ehhez hasonló eredményre jutott Pogátsa Zoltán [53] is, aki ezt az arányt 11-18% körüli értékben határozta meg. Ugyanakkor Belyó Pál [50] kutatásai szerint a rejtett gazdaság nagysága 20-25% körül mozog” [54 pp. 2]. Nemzetközi viszonylatban azt tapasztalhatjuk, hogy „az informális gazdaság aránya az Egyesült Államokban a legalacsonyabb, a bruttó nemzeti terméknek hozzávetőleg 8-9 százalékát teszi ki. A nyugat-európai országokban a sötét-gazdaság aránya ennél magasabb, 15 százalékot is elérhet. Számítások szerint Csehországban és Szlovákiában 20 százalék alatti az illegális gazdaság aránya, a többi közép-kelet-európai országban ennél 5-10 százalékponttal magasabb” [50 pp. 114].

A NAV Bűnügyi Főigazgatósága és az irányítása alatt álló nyomozó szervek az erőforrásokat 2017-ban is a magyar költségvetés védelme érdekében a pénzügyi bűncselekmények elkövetőinek, valamint a szervezett bűnözői csoportok tevékenységének felderítésére, az általuk okozott kár megelőzésére és azok biztosítására összpontosította. Ennek eredményeként 5977 ismertté vált bűncselekmény gyanúja miatt indítottak büntetőeljárást, ebből a hatáskörös bűncselekmények száma 5157 volt. Az ismertté vált hatáskörös bűncselekmények 39,5 százaléka költségvetési csalás, 10,1 százaléka csődbűncselekmény, 6,6 százaléka a számvitel rendjének megsértése, 5,6 százaléka magánokirat-hamisítás vagy hamis magánokirat felhasználása, 8 százaléka iparjogvédelmi jogok megsértése, 4,6 százaléka pedig az orgazdaság körébe tartozó bűncselekmény volt (3. táblázat). Az ismertté vált bűncselekményekhez kapcsolódó elkövetési érték 94,4 milliárd forintot tett ki, amelyből a költségvetési csalás körébe tartozó bűncselekmények elkövetési értéke 89,9 milliárd forint volt. Ez az összesített elkövetési érték 95,3 százaléka. A bűnszervezetben megvalósuló költségvetési csalás a legnagyobb államháztartási bevételkiesést eredményező elkövetési forma, ezért a bűnügyi szakterület 2017-ban is kiemelt feladatának tekintette, hogy nyomozó hatósági jogkörében eljárva erőforrásait e bűncselekménykörhöz tartozó felderítésekre irányítsa [5]. A rejtett gazdaság méretének alapvető csökkentési módszere a büntetés nagyságának növelése. Ez a megoldás eléggé kézenfekvőnek tűnik, és széles körben alkalmazzák. Természetesnek kell azonban tartanunk, hogy a vállalkozások elsősorban az adó- és

járadékterhek csökkentésével szeretnék a rejtett vagy feketegazdaság visszaszorítását, és kevésbé az ellenőrzések és büntetések szigorításával. Éppen ezért mindenképpen időszerű a téma vizsgálata, hiszen a NAV 2016-ban kezdődő reformjával, azaz az ügyintézés kultúrájának átalakításával és a szolgáltatások hozzáférhetőségének megteremtésével kívánja az adózókat a korrekt adófizetésre ösztönözni. Ez a reform mindenképpen túlmutat a feketegazdaság visszaszorítására irányuló módszerek klasszikus eszköztárán.

3. táblázat A 2017. évben ismertté vált főbb hatáskörös bűncselekmények számának alakulása

Bűncselekmény megnevezése	Száma
költségvetési csalás	2 359
csődbűncselekmény	604
iparvédelmi jogok megsértése	480
számvitel rendjének megsértése	395
közokirat-hamisítás	355
magánokirat-hamisítás/hamis magánokirat felhasználása	333
orgazdaság	239
társadalombiztosítási, szociális, vagy más jóléti juttatással visszaélés	164
szerzői, vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése	138

(Forrás: Saját szerkesztés, NAV évkönyv 2017)

Belyó [55] szerint a fehér- és rejtett gazdaságok egymás mellett léteznek, de erről a „közös létről” keveset tudunk, és még nehezebb nyomon követni, hogyan működik, s hogy milyen viselkedési szabályok uralkodnak e kapcsolatrendszerben. A párhuzamos létezés miatt több tanulmány is megpróbálta a rejtett gazdaságot makroökonómiai modellekbe integrálni annak érdekében, hogy a rejtett gazdasági modellrészeket jobban tudja kezelni. Fleming keményen érvel amellett, hogy nem minden rejtett gazdasági tevékenységet kellene univerzálisan akadályozni [56]. Továbbá Schneider [57] empirikus kutatásai is az mutatták ki, hogy a rejtett gazdaságban termelt jövedelmek 66%-át gyakorlatilag azonnal elköltik a fehér szektorban, ezáltal pozitív hatást gyakorol a gazdasági növekedésre és a közvetett adóbevételekre. Továbbá Belyó [58] kiemeli, hogy azokban a fejlődő országokban, ahol magas a munkanélküliség, a nem hivatalos tevékenységek létszükségletet jelentenek a lakosság számára, és elképzelhető, hogy soha nem fognak 100%-ig eltűnni. „Belátható, hogy minden gazdaságban létezik a rejtett gazdaságnak valamilyen optimális mértéke, amelynél nem érdemes tovább növelni, és nem szabad tovább csökkenteni az adóellenőrzésre fordított költségvetési kiadásokat” [51]

pp. 204]. Bár a rejtett gazdaság létezésének és növekedésének egyaránt lehetnek előnyös és hátrányos következményei, hiszen ez a legproduktívabb, leginkább vállalkozó szellemű, leginkább innovatív szektor. Nem szabad elfelejteni, hogy illegálisan működik, megtűrése aláássa az adózási fegyelmet, s tényerése akár a gazdaság, a törvényesség és a társadalmi rend teljes összeomlásához vezethet. Ráadásul az adócsalás miatt csökkenő állami bevételek súlyos problémákat jelentenek a közjavak és közszolgáltatások finanszírozásában és egy önmagát gerjesztő folyamat. Az adócsalással és a rejtett gazdasággal való harc és ezek mértékének visszaszorítása minden országnak fontos politikai célja. Az fő kérdés tehát az, hogy javítható-e a fizetési hajlandóság, illetve az adómorál, és ha igen, hogyan.

1.5 Az adófizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők

1.5.1 A klasszikus modellek tényezőinek adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatása

A modern közgazdaságtan két területe járult hozzá a rejtett gazdasággal kapcsolatos modellek kidolgozásához.

- Az első terület a társadalmi jólétmaximalizáló szemléletmód – vagy másképpen az optimális adózás elmélete. Ezt arra használják, hogy meghatározzák azt az adórátát, amelyik maximalizálja a társadalmi jólétet, ami egy olyan társadalmi jóléti függvénnyel írható le, amely figyelembe veszi az adók hatását a munkakínálatra, a javak termelésére és a jövedelemelosztásra.
- A második terület a bűnözés mikroökonómiája. Ennek művelői olyan modellekből indulnak ki, amelyekben a bűnelkövető racionálisan mérlegeli a bűnözés várható hasznát és költségét, s azt az alternatívát választja, amelyik a (nettó) várható hasznát maximalizálja [51].

Az adózók magatartását vizsgáló elméleti modellek között úttörő Allingham és Sandmo [59] modellje, amely Becker [60] modelljét fejleszti tovább. A klasszikus megközelítés értelmében a racionális, haszonmaximalizáló egyének adózói magatartását (azaz az adóalanyok jogkövetés és adócsalás közötti választását) meghatározó egyéni döntés a következő tényezők függvénye [61]:

- az adózó jövedelemszintje,
- az adókulcsok,
- az ellenőrzési/lebukási valószínűség,

- a büntetés mértéke.

Az adócsalás klasszikus modellje értelmében az egyének adózói magatartásukra vonatkozó döntésüket a fenti változók várható hatásait racionálisan mérlegelve (homo oeconomicusként a kimenetek várható hasznossága alapján végzett kalkulációra építve) hozzák meg. Ebben a bűnelkövető racionálisan mérlegeli a bűnözés várható hasznát és költségét, s azt az alternatívát választja, amelyik a (nettó) várható hasznát maximalizálja. A haszonmaximáló cselekvők a rejtett gazdaság egyes megjelenési formáival kapcsolatos döntésük meghozatala során (például adócsalás esetében) optimális megoldást keresve, számot vetnek a rejtett gazdaságban való részvétel, illetve az attól való tartózkodás költségeivel és hasznaival. A modell szerint a lebukási valószínűség emelkedése mindig a bevallott jövedelem növekedéséhez vezet. Eszerint az ellenőrzési valószínűség emelésével az eltitkolt jövedelmek aránya csökkenthető.

Corchòn [62] modellje a gazdasági szereplők együttélési normáit, az adóztató állam - mely büntetések kilátásba helyezésével próbálja ezeket betartani - és a kötelezettségei alól kibújni próbáló állampolgár rabló-pandúr játszmáját mutatja be (1. függelék). Hasonlóképpen a görbe és az egyenes út közötti választás lehetőségét mutatja Isaac Ehrlich modellje [63]. Az adózó két út illetve tevékenység közül választhat, a javak megszerzésének legális útja (korrekt magatartás) és a javak megszerzésének illegális útja (bűnözési stratégia) között. A két tevékenységbe való belépéskor és a tevékenységek közötti mozgások között sem vesszük figyelembe a belépési költségeket. Az egyének nagy valószínűséggel a két tevékenység kombinációjának együttesét fogják választani, hiszen feltételezhető, hogy kevés azoknak a száma, akik pusztán bűnözésből élnek. Sokkal inkább feltételezhető, hogy valamely legális tevékenység áll a bűnözés mögött is a háttérben, mintegy fedő történetként (2. függelék).

A bűnözői magatartás gazdasági elmélete alapján a polgárok által fizetett vagy elszenvedett adók mértéke egy egyszerű költség-haszon kalkulustól függ. Mint sok vizsgálat kimutatta, ezek a modellek fontos tényezőket azonosítanak, de nem tudják megmagyarázni az adófizetők magatartását [64]. Annak érdekében, hogy megfelelően fizethessék adójukat, az egyéneknek motivációra van szükségük, amely többet tartalmaz az egyszerű gazdasági számításoknál, más tényezők is fontos szerepet játszanak.

A klasszikus modellben szereplő változók kiválasztása nagyon logikus, és e változók adózói magatartásra gyakorolt hatásának elméletben feltételezett iránya is általában

ésszerű elméleti megfontolásokon alapszik. Az elméletet tesztelő empirikus vizsgálatok eredményei esetenként nem a várt irányba mutatnak, illetve gyakran egymásnak is ellentmondanak. A téma kutatásában a kockázat melletti egyéni adózói döntés „klasszikus modelljéről” a hangsúly egyre újabb és komplexebb megközelítésekre tevődik át, lehetővé téve az egyéni és társadalmi érdekek közötti konfliktusok és az adózói heterogenitás megjelenítését, a különféle szereplők eltérő motivációinak és az adózói viselkedést meghatározó pszichológiai szempontoknak a figyelembevételét [61].

Az ezredforduló után több kutatás is vizsgálta, hogy az értékek, társadalmi normák és az attitűdök országoként eltérnek, és hogy ezeknek a különbségeknek van egy mérhető hatása a gazdasági viselkedésre. Az egyik terület, ahol az ilyen vizsgálatok különösen fontosak az adókötelezettségnek való megfelelés [34]. Az adómegfelelés úgy tűnik, hogy számos tényezőtől függ. A legtöbb országban az egyes gazdaságokban jellemző elrettentéstől, az adott bírságok szintjétől és felülvizsgálati rátáktól (kombinálva a rendelkezésre álló kockázatkerülési becslésekkel). Az elrettentési modellek azonban túl nagy engedékenységet és csak kevés adócsalást jeleznek előre.

Az adókulcsok és a jogkövető adózói magatartás közötti kapcsolat léte és iránya ellentmondásos kérdés a szakirodalomban, ha nem is olyan mértékben, mint a jövedelmek és a jogkövető magatartás közti kapcsolat. Az adókulcsok hatásának megítélésében maga a standard modell is ambivalens, és az empirikus irodalom alapján se rajzolódik ki egyértelmű kép, bár az empirikus vizsgálatok alapján a magas adókulcsoknak a jogkövető adózói magatartásra gyakorolt negatív hatására lényegesen több bizonyíték van, mint az ellenkezőjére [61]. Ahogyan Sisak [65 pp. 161] is rámutat, „a nagy adóreformok és adócsökkentések nem feltétlen mérsékelik a rejtett gazdaság méretét, sokkal inkább stabilizálják az adott szintet”.

Számos tanulmányban sikerült kimutatni a pozitív kapcsolatot a rejtett gazdaság mérete és az adóterhelés növekedése között, de az adócsökkentés esetén a kapcsolat inszignifikáns maradt [66][67]. Szintén ezt találjuk Frey és Feld [68] tanulmányában is, hogy az adócsalás alap modellje [59], mely a szubjektív ökonometriai elemzésben nem különösen jól teljesítő várható hasznosság maximalizálásán alapszik, túl kevés adócsalást mutat és a paraméterek ökonometriai becslései a lebukás valószínűségére és a bírságok mértékére nem olyan hatásosak, mint azt remélték. Éppen ezért mindenképpen célszerű ezeket a modelleket különböző variációkkal bővíteni.

Természetesnek kell tartani, hogy a vállalkozások mindenekelőtt az adó- és járulékkerhek csökkentésén keresztül szeretnék, és kevésbé az ellenőrzések és büntetések szigorításával remélik a rejtett/feketegazdaság visszaszorítását [50]. A rejtett gazdaság visszaszorításának klasszikus módja a büntetés nagyságának növelése. Ez a megoldás eléggé kézenfekvőnek látszik, és széles körben alkalmazzák. Ugyanakkor léteznek olyan játékelméleti modellek, amelyek szerint a büntetés mértéke nincs hatással a bűnelkövetésre [69]. Az adócsalás esetén várható büntetés a lebukás valószínűségétől, nem pedig a kiszabható büntetés nagyságától függ. A túl magas büntetés azonban csökkentheti a marginális elrettentést. Ha az embereket kisebb adócsalásért túl szigorúan büntetik, akkor inkább nagyobb mértékű adócsalást hajtanak végre, mert a nagyobb csalás marginális büntetése kisebb. A kormányzat és a közigazgatás csökkentheti az adórátát és a szabályozás intenzitását, csökkentve ezzel a rejtett gazdaságba való bekapcsolódás motívumának erősségét. Másképpen fogalmazva, törekedni kell az adózás és a szabályozás társadalmilag optimális mértékének megközelítésére. Cummings és szerzőtársai [70] tanulmányában azt találjuk, hogy az ellenőrzések valószínűségének növekedése és a bírság mértéke növelni fogja az adófizetési kötelezettségnek való megfelelést, az adókulcsok hatása azonban nem egyértelmű.

Belyó [71] az adózási morálra vonatkozó felméréseket végzett. A rejtett gazdaság arányának csökkentésére lehetőséget látó vállalkozások többsége (57%) említette megoldásként javaslatai között az adókulcsok csökkentését, míg 31 százalékuk a járulékok csökkentését tartotta fontosnak kiemelni. Nagyobb mértékű ellenőrzésektől 17 százalékuk, elfogulatlanabb ellenőrzésektől 11 százalékuk várja a rejtett gazdaság visszaszorulását. További 7 százalék azok aránya, akik nem, vagy nemcsak a szigorúbb ellenőrzésektől, de a büntetési tételek emelésétől, azaz a gazdasági törvények megsértésének keményebb szankcionálásától is eredményeket vár. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az ilyen választ adó cégek többsége a szankciók szigorítása mellett várja a vállalatok terheinek csökkentését is, azaz a két intézkedést együtt tartja hatásosnak.

Schneider és Torgler 2006-ban [72] egy egyedülálló vizsgálatot végzett az állampolgárok adómoráljára vonatkozóan három európai országban, Svájcban, Belgiumban és Spanyolországban, a World Values Survey adatai alapján. Az eredmények azt mutatják, hogy az elrettentési tényezők nincsenek jelentős hatással az adófizetési attitűdre, illetve a büntetési ráta együttthatója a legtöbb esetben negatívan szignifikáns, végül az adókulcsnak sincs jelentős hatása az adó morálra.

4. táblázat A klasszikus modellekből levonható következtetések

	<i>Pozitív hatás</i>	<i>Negatív hatás</i>	<i>Ellentmondások</i>
<i>Az adózó jövedelemszintje</i>		Schneider – Torgler [72]	Semjén [61], Kirchler et al. [73], Semjén – Szántó – Tóth [69]
<i>Adókulcsok</i>	Belyó [71], Belyó [44]	Semjén [61]	Sisak [65], Schneider [66], Cummings et al. [70], Schneider – Torgler [72]
<i>Ellenőrzési/lebukási valószínűség</i>	Semjén [61], Belyó [44], Semjén – Szántó – Tóth [69], Cummings et al. [70]		
<i>A büntetés mértéke</i>	Belyó [71], Cummings et al. [70]	Semjén – Szántó – Tóth [69]	Frey – Feld [68], Semjén [61], Kirchler et al. [74] Semjén – Szántó – Tóth [69], Alm et al. [75]
<i>A klasszikus modellek hiányosságai</i>	Hámori [76], Semjén [61], Kirchgässner [64], Alm - Torgler [34]		

(Forrás: saját szerkesztés)

A klasszikus modellek szerint (4. táblázat) az ellenőrzési valószínűségnek pozitív hatása van az adófizetői jogkövető magatartásra, illetve a büntetés mértékének is jelentős a visszatartó ereje - az ellenőrzési valószínűségek pozitív hatását az empirikus vizsgálatok is alátámasztják, míg a büntetés mértékének hatása kevésbé egyértelmű. A jövedelem és adókulcsok hatásával kapcsolatban is jelentős ellentmondások tapasztalhatók. A gazdasági-befektetési döntések mögött meghúzódó motivációk korántsem mindig racionálisak, a klasszikus közgazdaságtani modellek fontos tényezőket azonosítanak, de nem tudják megmagyarázni az adófizetők magatartását, így a vizsgálatokat mindenképpen célszerű kiterjeszteni szociológia és viselkedéstudományi területekkel is.

1.5.2 A demográfiai tényezők, a kulturális környezet, a nemzeti büszkeség és a vallási értékek hatása az adófizetési hajlandóságra

Számottevő bizonyíték van arra, hogy a kényszerítési erőfeszítések növelhetik az adószabályok betartását, de az extrém büntetési tételek akár fordított hatást is kifejthetnek – alacsonyabb adófizetést és általános bizalom elvesztését eredményezhetnek az állami

intézményekben. Továbbá megfigyelték azt is, hogy az adófizetési kötelezettségnek való megfelelés eltérő az egyes országokban és kultúrákban. Jelentős irodalom áll rendelkezésre, amely arra utal, hogy a szabályoknak való megfelelést a társadalmi normák befolyásolják [77].

Az adócsalás csökkentésére irányuló politikák kidolgozásához alapvető fontosságú megérteni az adófizetésnek való megfelelés döntési háttérében meghúzódó viselkedési szempontokat. Célszerű olyan adópolitikák kidolgozása, amelyek ösztönzik az adómegfelelést a meglévő adóügyi rendszeren belül. Ha a megfelelés egyéni hozzáállása a társadalmi és kulturális normák függvénye, akkor ezeknek a normáknak a javítása kívánatos politikai lehetőség lehet. Az adófizetési kötelezettségnek való megfelelés összetett viselkedési probléma, és annak vizsgálata különböző módszerek és adatforrások használatát követeli meg, mivel minden eszköznek vannak előnyei és hiányosságai egyaránt.

Cummings és szerzőtársai [70] tanulmányukban a Dél-afrikai Köztársaságban és Botswana-ban végzett laboratóriumi vizsgálatokról számolnak be, ugyanazt az adóbevallási jelentést alkalmazva minden kísérleti környezetben. Az adófizetési hajlandóságot tanulmányozták mind empirikus adatok, mind laboratóriumi kísérletek során kapott adatok felhasználásával. A felmérési adatok lehetővé teszik számos társadalmi-gazdasági, demográfiai és attitűdváltozó beépítését a többváltozós elemzések használatához. Mind az empirikus, mind a laboratóriumi adatok azt mutatják, hogy a kulturális normák hatással vannak az adófizetési hajlandóságra.

Kirchler [78] tanulmányában szintén az adófizetők attitűdjét vizsgálja. A normáktól való függést, az egoisztikus és az altruista értékorientációt, az adómentalitást és az adómorált, valamint a demográfiai jellemzőket kérdőívekkel értékelték. Az eredmények azt mutatják, hogy az értékorientáció is, az életkor is és a normáktól való függés is kapcsolatban áll az általános adózási attitűdökkel. Az adózási mentalitás és az adómorál, ahogy Schmölders [32] is meghatározta, függ a válaszadók korától. Ezt az eredményt több alkalommal megerősítették a vonatkozó irodalmakban [79][33]. Az életkor növekedésével az adófizetők alkalmazkodhatnak az adórendszerhez és megtanulják elfogadni azt. Feltételezhető, hogy ezeket az eredményeket az is befolyásolja, hogy az idősebb emberek nagyobb mértékben támaszkodnak a nyugdíjrendszerre és más állami támogatási hálózatokra, mint a fiatalok, akik úgy látják, hogy szabadságuk korlátozva van

az adófizetés által, és nem érzékelik, hogy a befizetett adóterhek felhasználása vagy újraelosztása igazságos lenne, illetve nem tartják megfelelőnek a kormányzat részéről a visszacsatolást az adóterhek felhasználásával kapcsolatban. Egy későbbi Kirchler [80] tanulmányban is az találjuk, hogy a személyiségjellemzők, az ideológiai, vallási értékek befolyásolják az adómorált.

Lewis [81], illetve Groenland és Van Veldhoven [82] beszámolnak arról, hogy a személyiségjellemzők (például a normáktól való függés), az ideológiai és vallási értékek és az erkölcsi irányultságok befolyásolják az adóviselkedést. Kirchler [80] szerint az adók limitálják az egyének szabadságát, hogy autonóm döntéseket hozzanak a jövedelmükről. Emiatt valószínűleg szembenállással reagálnak a szabadságuk korlátozásra vagy az érzékelt korlátozásokra. Ez az induktív ellenállás a szabadság észlelt korlátozásának következtében, valószínűleg az adófizetői hozzáállásukban, az adómorál és adózási viselkedés változásaiban nyilvánul meg. A felmérésben résztvevő megkérdezettek életkora, a résztvevők demográfiai jellemzői, mint például a válaszadók neme is jelentősen befolyásolta az adózási attitűdöket.

Kirchgässner [64] szerint az adózási morál függ a vallási hagyományoktól, illetve a politikai és vallási hatóságok közötti kapcsolattól is. Ezen kívül az egyedi tényezők, mint például az életkor, a nem, a családi állapot és a foglalkoztatási státusz, illetve az általánosabb értékelési mutatók, például a kormányba és a jogrendszerbe vetett bizalom is jelentősen pozitív hatással vannak az adó morálra. Ugyanez érvényes a decentralizáció mértékére is, míg a közszektor hatékonyságának negatív hatása van rá. Emellett fontos szerepet játszanak a kulturális tényezők és különösen a vallási viselkedés. A vallásos emberek magasabb adómorállal rendelkeznek. Kanadában folytatott kutatásban például olyan eredmények születtek, hogy a katolikusok alacsonyabb adómorállal rendelkeznek, mint a protestánsok, de ez még nyitott kérdés maradt, mert a különbség statisztikailag nem szignifikáns.

Schneider és Torgler [72] Wald-teszt segítségével végzett vizsgálatának eredményei azt mutatják, hogy a kulturális és regionális különbségek befolyásolják az adóméltóságot. A svájci felmérés alapján az tapasztalták, hogy a kultúra jelentős szerepet játszik az egyéni adómorál meghatározásában. A nemzeti büszkeséget vizsgálva is arra a következtetésre jutottak, hogy szintén hatással van az adómorálra. A többi kontrollváltozó tekintetében megfigyelték azt a tendenciát, hogy a nők esetében szignifikánsan magasabb az adómorál,

mint a férfiak esetében. Ráadásul az 50 és 64 év közötti személyek esetében is nagyobb adófizetési hajlandóság mutatkozott, mint az egyéb vizsgálati csoportok esetében életkor szempontjából. Ezen kívül a házasságban élőknel tapasztaltak még magasabb adómorált az egyedülállókhoz képest, illetve a nyugdíjasoknál. A belgiumi felmérések esetén is vizsgálták a kultúra szerepét az adófizetési hajlandóságra, illetve a nemzeti büszkeséget és a demokratikus attitűdöket. Az eredmények nem mutatnak statisztikailag szignifikáns különbséget a különböző kulturális csoportok között, mint Svájc esetében. A svájci eredményekhez hasonlóan Belgiumban is a nemzeti büszkeség és a demokratikus attitűdök jelentős pozitív hatást gyakorolnak az adómorálra. Érdeemes megjegyezni, hogy a nemzeti büszkeségnek és a demokratikus attitűdöknek az adómorálra gyakorolt hatása erősebb volt a francia nyelvű lakosság körében, mint a flamand lakosság körében. Ami a demográfiai változókat illeti, az 50-64 éves korosztályban mutatkozó különösen magas adózási morál az életkor pozitív hatását sugallja. Ráadásul a nők egyértelműen magasabb adómorállal rendelkeznek, mint a férfiak, és a házasságban élők itt is magasabb adómorált mutatnak, mint az egyedülállók a svájci példához hasonlóan. A spanyolországi többváltozós elemzés szerint a Wald-teszt azt mutatja, hogy a kultúra jelentős szerepet játszik az egyéni adómorál meghatározásában, illetve a nemzeti büszkeség és a demokratikus attitűdök is jelentős pozitív hatással vannak rá. A kontrollváltozókra vonatkozó eredmények azt sugallják, hogy a nők jobban megfelelnek az adófizetési kötelezettségnek, mint a férfiaknak és az özvegy magánszemélyeknek mutatják a legmagasabb adózási morált. A tanulmány felmérései azt mutatják, hogy a kulturális és regionális különbségek mind Svájcban, mind Spanyolországban hatással vannak az adózási morálra. Ezen kívül mindhárom ország esetében olyan eredmények születtek, hogy a nemzeti büszkeség és a demokratikus attitűdök mind pozitív hatást gyakorolnak az adófizetési hajlandóságra, ami bizonyítékkul szolgálhat arra nézve is, hogy a politikai intézmények magasabb legitimitása magasabb adófizetési megfeleléshez vezet.

Belyó [71] felmérése alapján az interjúalanyok között voltak olyan cégek, amelyek a gazdasági élet szereplőinek magatartásában vélték felfedezni azt a tényezőt, amely segíthet a rejtett gazdaság visszaszorításában. A felmérésben résztvevők 13 százaléka szerint a jelenlegi gazdasági normák megváltozásához, legalább egy generációnyi idő kell. Míg 9% szerint még ez sem elég, mindig lesznek cégek, amelyek megtalálják és ki is használják a kiskapukat, 4 százalékuk pedig úgy látja, egy cégnek sem érdeke változtatni a jelenlegi helyzeten.

A demográfiai tényezők, a kulturális környezet, a nemzeti büszkeség és a vallási értékek adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatását összefoglalóan az 5. táblázat szemlélteti.

5. táblázat A demográfiai tényezők, a kulturális környezet, a nemzeti büszkeség és a vallási értékek hatása az adófizetési hajlandóságra

<i>Főbb gondolat</i>	<i>Szerző(k)</i>
<i>Az értékek, társadalmi normák és az attitűdök országonként eltérőek, és mérhető hatással vannak a gazdasági viselkedésre</i>	Alm – Torgler [34]
<i>A demográfiai tényezők hatással vannak az adómorálra</i>	Schneider – Torgler [72], Kirchler [78; 80], Kirchgässner [64]
<i>Az adófizetők életkora hatással van az adómorálra</i>	Kirchler [78; 79; 80], Schmolders [32], Strümpel [33], Kirchgässner [64]
<i>Az adófizetők neme hatással van az adómorálra</i>	Kirchler [80], Kirchgässner [64], Schneider – Torgler [72]
<i>Az adófizetők családi állapota hatással van az adómorálra</i>	Kirchgässner [64], Schneider – Torgler [72]
<i>A kulturális környezet jelentősen befolyásolja az adófizetési hajlandóságot</i>	Schneider – Torgler [72], Kirchgässner [64], Cummings et al. [70]
<i>Vallási értékek befolyásolják az adómorált</i>	Kirchler [80], Kirchgässner [64]
<i>A nemzeti büszkeség hatással van az adómorálra</i>	Schneider – Torgler [72]

(Forrás: saját szerkesztés)

1.5.3 Az állam, az állami intézmények és az adófizetők kapcsolatának hatása az adófizetési hajlandóságra

A kulturális és demográfiai tényezőkön kívül több tanulmány is vizsgálja az állam, az állami intézmények, az ellenőrzési szervek és az adófizetők kapcsolatának hatását az adómorálra. Leggyakrabban a feketegazdaság kialakulásának egyik vezető okát a magas adóterheknek tulajdonítják, ugyanakkor számos kutatásban kimutatták, hogy az adó csökkentésével nem feltétlenül jár együtt az adóbevételek növekedése. Az adómegfelelés számos tényezőtől függ.

Alm és szerzőtársai [75] adózási szabályok betartásáról végeztek kísérleteket Spanyolországban és az Egyesült Államokban. A két ország nagyon különbözik

kultúrában és történelemben egyaránt. Azt találták, hogy az alanyok az Egyesült Államokban következetesen magasabb megfelelést mutattak, mint az azonos kísérletek résztvevői Spanyolországban, és ezeket a különbségeket a magasabb társadalmi normáknak való megfelelésének tulajdonították az Egyesült Államokban. Összhangban ezekkel a kísérletekkel, a WVS adatai szintén azt mutatják, hogy jelentősen magasabb adómorál jellemző az Egyesült Államokban, mint Spanyolországban - három különböző évet vizsgálva.

Schmölders [32] elemezte az adómorált az önálló vállalkozók között Európában, és arra a következtetésre jutott, hogy az önfoglalkoztató adózóknál alacsonyabb az adómorál, mint azoknál az adófizetőknél, akik már más személyeknek vagy szervezeteknek dolgoznak. Strümpel [33] is elemezte az adómorál alakulását az európai adófizetők között. Végzett egy nemzetközi összehasonlító felmérést Európában, amelyben összehasonlította mind a különböző európai országok adórendszerét és az adómorál szintjét egyes országok adófizetői között. Azt találta, hogy az adómorál Németországban viszonylag alacsony volt, míg Angliában viszonylag magas. Véleménye szerint, a fő különbség a német és az angol adórendszer között ebben az időben az volt, hogy a német kormány kényszerítő adóellenőrzési technikákat használt, míg az angol rendszer az adózókat több tisztelettel kezelte, és kevesebb ellenőrzéssel sújtotta. Az angol rendszer ezzel a módszerrel segített növelni az adómorált.

Frey és Feld [68] szerint az adófizetők adómorálja akkor növekszik, amikor az adóhivatalnokok tisztelettel bánnak velük. Ezzel szemben, amikor az adóhivatalnokok kizárólag az adófizetők elrettentésére támaszkodnak, hajlamosak azzal reagálni, hogy megpróbálják aktívan elkerülni az adófizetést. Bebizonyosodott ezen túlmenően, hogy a tekintélyelvű megközelítés erősebben kizorítja az adómorált, valamint az is, ha a polgároknak kisebb politikai részvételi jogaik vannak. Ezzel szemben a tiszteletteljes megközelítés és a polgárok magas politikai részvételi jogai erősen növelik az adómorált.

Az adófizetés limitálja az egyéneknek azon szabadságát, hogy autonóm döntéseket hozzanak a jövedelmükről [80]. Feltételezhető az is, hogy azok a munkáltatók, akik már régebb óta működtetik a vállalkozásukat, kevésbé érzik korlátozva a szabadságukat az adófizetés által, mint azok a vállalkozók, akik csak nem rég óta indították el a működésüket. A kutatás azt is kimutatta, hogy a szabadság érzékelt korlátozása kölcsönösen összefügg az adócsaláshoz való pozitív hozzáállással és az adómorállal.

Számos tanulmány alátámasztja azt is, hogy a pénzügyi nehézségek alatt levő emberek kevesebb adót hajlandók fizetni, mint mások, illetve a személyiségi jellemzők, az ideológiai és vallási értékek, az erkölcsi irányok és az igazság érzésének fontossága - a gazdasági rendszeren belül - is hatással vannak az adófizetési hajlandóságra.

Frey és Torgler [83] kutatásukban EVS adatokból vett kutatási eredményeket használtak fel, egy 30 országból álló mintát alapul véve - minden egyes országban legkevesebb 1000 egyént vizsgálva. A legtöbb átmeneti országban nem fizetnek adót az állampolgárok az átmeneti folyamat kezdetén. Az adófizetők közvetlen politikai részvételének nagy jelentősége van az adófizetési hajlandóságra is, a közvetlen politikai részvétel alacsonyabb adócsaláshoz és magasabb belső motivációhoz vezet az adófizetésben. A politikai intézmények minősége megfigyelhetően erős hatással van az adómorálra, a politikai stabilitás, az erőszakmentesség, a kormány hatékonysága, a szabályozás minősége, a jogállamiság és a korrupció kordában tartása szintén erős hatást gyakorol az adómorálra.

Cummings és szerzőtársai [70] szerint a kényszerítési erőfeszítés növelheti az adószabályok betartását, de az extrém büntetési tételek akár fordított hatást is kifejthetnek – alacsonyabb adófizetést és általános bizalom elvesztését eredményezheti az állami intézményekben. Botswana és a Dél-afrikai Köztársaság összehasonlító elemzéséből látható – bár földrajzi szomszédok, de társadalmi történetüket tekintve nagyon eltérőek egymástól. A Dél-afrikai Köztársaságban az adócsalást úgy kezelik, mint egy súlyos bűncselekményt, míg Botswanában az adóhatóság hozzáállása jóval szolgálatkészebb. A brit gyarmati szabályok látható sikereket értek el Botswanában, mivel a leggyorsabban növekvő gazdaság volt a világon az elmúlt 35 évben.

Alm és szerzőtársai [84] tanulmányában az állampolgárok adófizetési hozzáállását, adómorálját, vagy az adófizetésre való belső motivációját vizsgálta az orosz gazdaságban az átmenet elején (1991) alatt (1995) és valamivel később (1999). Az eredmények azt sugallják, hogy az állam iránt érzett magasabb szintű bizalom kedvezően befolyásolja az adómorált. Az átalakuló országokban elterjedt az adócsalás. A magas szintű adócsalás veszélyezteti a kormány azon képességét, hogy az alapvető szolgáltatásokat biztosítani tudja. Az állampolgárok adófizetési attitűdje számos tényezőtől függ. A társadalmi normáknak és az állami intézmények teljesítményének megítélése az állampolgárok részéről egyértelműen fontos szerepet játszik. Emellett az adófizetési attitűd függ a

specifikus tényezők szintjétől, mint például személyes, demográfiai és attitűdbeli jellemzők. Az adómorál fő meghatározója a bizalom a kormányban és a jogintézményekben. Az adómorál pozitívan befolyásolja az emberek bizalmát a kormány és igazságszolgáltatási rendszerben. Fontos tényező lehet a nemzeti büszkeség is, amely meghatározza az adómorált. Az 1990-es években az orosz adóvégrehajtási stratégia erős kényszer módszereken alapult, főként a növekvő bűnüldöző szervek megbízásának növekedésére. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy ezzel párhuzamosan Oroszországban erősen csökkent az adómorál.

„A bizalom, mint érzelmi attitűd súlya a modern piacgazdaság működésében oly jelentős, hogy a gazdaság számos területe és jelensége nem elemezhető anélkül, hogy világos képünk lenne a bizalom szerepéről, e témakörhöz ugyanakkor elszakíthatatlanul kapcsolódik a csalás is, mint olyan jelenség, amelynek kiszűrése nélkülözhetetlen, s amely – ha felbukkan – aláássa a bizalmat” [76 pp. 85].

Kirchler és szerzőtársai [73] szerint az adóhatóság ereje és az adóhatóságban való bizalom megfelelő méretéhez meg kell érteni a kierőszakolt és önkéntes adófizetést. Egy ellenséges környezetben az adófizetők és az adóhatóságok egymás ellen dolgoznak, míg egy szinergikus klímában együtt. Az ellenséges környezetben valószínűleg nagy a társadalmi távolság, kicsi a tisztelet a hatóságok felé, így az önkéntes adófizetés elhanyagolható és az állampolgárok kihasználják az adókikerülés előnyeit. Ezzel szemben a „szolgáltatás és ügyfél” megközelítésű hatósági hozzáállás esetén a hatóságok célja az adófizetők támogatása. Például Svájcban a hatóságok általi barátságos és tiszteletteljes bánásmód az adófizetőkkel szemben már régóta elismert fontos erőforrás az adózási szabályok betartásának fokozására. Az adóhatóság hatalma és az adóhatóságban való bizalom együttesen befolyásolják az adómegfelelés szintjét [85]. Ha a hatóságokban való bizalom alacsony, és a hatóságok hatalma gyenge, akkor valószínű, hogy a polgárok arra törekednek, hogy maximalizálják az egyéni eredményeiket az adók kijátszásával – azt a szerkezetet, mely ezt az összefüggést jól mutatja, kutatásukban a „slippery slope” – „csúszós-lejtő” szerkezetnek nevezték el.

Schneider és Buehn [86] 39 OECD országban analizálta az árnyékgazdaságot a MIMIC módszerrel 1999-2010-ig terjedő időszakban (köztük Magyarországon is). A magasabb árnyékgazdaság hatása a hivatalos GDP adatokra egy elvárt negatív értéket eredményez, valamint csökkenti a kormány bevételeit. Az adópolitikai és állami szabályozási tényezők

is hatással vannak a feketegazdaságra, melyek, ha növekednek, akkor a feketegazdaság szintén növekedni fog.

Schneider és Torgler [72] tanulmányában is olvashatjuk, hogy a bizonyítékok azt sugallják, hogy a végrehajtási erőfeszítések nem tudják teljesen megmagyarázni az adózási megfeleltetés magas fokát. Így ők is bevonják kutatásukba – a World Values Survey (WVS) és European Values Survey (EVS) adatokat felhasználva - elsődleges függő változóként a kultúra, intézmények, politikai attitűdök, a vallásosság, az ellenőrzési valószínűségek és bírságok arányát.

Schneider [87] 18 OECD országban végzett kutatásában is azt találjuk, hogy a rejtett gazdaság egyik okaként említhetjük csak a magas adóterheket, de több ok is lehet még, mint a szabályozások hatása, az adórendszer összetettsége és átláthatósága, illetve az adófizetők viselkedése az állam irányában. Ő is rávilágít arra, hogy amikor a kormány megváltoztatja az adó szerkezetét, például csökkentést vezet be a közvetlen adóterhekben, akkor elvárja, hogy a rejtett gazdaság is csökkenjen. Megfigyelte azonban, hogy jelentős adóreformok esetén is, amikor jelentős adókulcs-csökkentések történtek, tovább nőtt a rejtett gazdaság mértéke.

Schneider és szerzőtársai [88] szerint a rejtett gazdaság fő hajtóereje a közvetett adók, az önfoglalkoztatás és a munkanélküliség. Ezért ezek a leghatékonyabb politikai lehetőségek a sötétgazdaság csökkentésére.

„Azoknál az államoknál, ahol könnyebb az adófizetési folyamat, több bevételre számíthatnak, nagyobb a bizalom az adózó felé. Magas adókulcs, magas adminisztrációs terhek mellett a bizalom is csökken.” [8].

6. táblázat Az állam, az állami intézmények és az adófizetők kapcsolatának hatása az adófizetési hajlandóságra

Főbb gondolat	Szerző(k)
<i>Az állam és az állami intézmények iránt érzett magasabb szintű bizalom kedvezően befolyásolja az adómorált</i>	Alm et al. [84], Frey - Torgler [83], Cummings et al. [70]
<i>Az adózók több tisztelettel kezelése, és kevesebb ellenőrzéssel sújtása pozitívan befolyásolja az adófizetési hajlandóságot</i>	Strümpel [33], Frey - Feld [68], Kirchler et al. [73]
<i>Az adófizetők közvetlen politikai részvétele kedvezően befolyásolja az adófizetési hajlandóságot</i>	Frey - Torgler [83]
<i>Szabályozások hatása, adórendszer összetettsége és átláthatósága hatással van az adómorálra</i>	Schneider [87], Schneider - Buehn [86]

(Forrás: saját szerkesztés)

Tehát az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy az állampolgárok magasabb szintű bizalma a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények felé kedvezően befolyásolja az adómorált. Az adórendszer stabilitása, a szabályozások hatása, az adórendszer összetettsége és átláthatósága szintén hatással van az adómorálra. Ezen túlmenően az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük - az ellenőrző hatóságok részéről - is javíthatja az adófizetési hajlandóságot, illetve az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia is jelentős pozitív hatással vannak az adómorálra (6. táblázat).

Az utóbbi időben azt tapasztalhatjuk, hogy a kormányok egyre inkább magatartási tudománytechnikákat alkalmaznak az egyéni viselkedés megváltoztatásához a politikai célok elérése érdekében. A kormányok által elfogadott "nudge" beavatkozások kényszerítés nélkül vagy gazdasági ösztönzők által is megváltoztathatják az emberek döntéseit. A számítások azt mutatják, hogy ezeknek a beavatkozásoknak a költségei - mint például adókedvezmények vagy más pénzügyi ösztönzők - gyakran még kedvezőbbek is lehetnek a hagyományos politikai eszközök általi beavatkozások költségeihez képest. Emiatt mindenképpen érdemes fokozni a magatartásformákkal kapcsolatos politikákba történő befektetéseket, hogy kiegészítsék a hagyományos politikákat a kormányokon belül és kívül egyaránt [89].

1.6 Az önbecsülés hatása az adófizetési hajlandóságra

1.6.1 A pénz és az önbecsülés kapcsolata

A szelf fogalma, illetve annak értékelő komponense, az önértékelés, a személyiség- és szociálpszichológia egyik legtöbbet kutatott jelensége, melynek egészségpszichológiai vonatkozásai is jelentősek. Általános feltételezés, hogy az emberek erősen motiváltak magas önértékelésük fenntartására, védelmére [90]. Az önértékelés viszonylag stabil, vonás-jellegű jellemző, amely azonban összefügghet például az életkorral vagy a nemmel, de összefüggést mutat számos egészségmutatóval is. Egy másik longitudinális vizsgálat szerint az önértékelés Rosenberg Önértékelés Skálával mért alacsony szintje serdülőkorban előre jelezte a felnőttkori egészség és viselkedés egyes vonatkozásait, például rosszabb anyagi kilátásokat, gyengébb fizikai és mentális egészséget, illetve a bűnelkövetés nagyobb kockázatát [91].

Számos tanulmány vizsgálja a pénz és az önbecsülés kapcsolatát, két olyan tényezőét, amelyre az emberek általában egyaránt vágyanak. A pénz és az önbecsülés közötti kapcsolat lehet: növelés, helyettesítés és verseny. Az augmentációs hatás azt mutatja, hogy a kiváló fizetési lehetőség növeli az önbecsülés mértékét. A helyettesítési hatás értelmében a pénz és az önbecsülés részben kompenzálhatja egymást. A pénz szimbolikus jelentése, az egyéni különbségek és a pénz szükségességének mértéke befolyásolják, hogy a pénz és az önbecsülés hogyan helyettesítheti egymást. A versenyhatás hangsúlyozza az emberek választását a pénz és az önbecsülés között. A pénz és az önbecsülés egymás ellen versenyeznek, amikor a döntéshozóknak a kettő között kell választaniuk. Ezek az elméletek segíthetnek áthidalni a pszichológia és a közgazdaságtan közötti szakadékot, és integratív perspektívát nyújthatnak az emberi döntéshozatal megértésében [92]. A pénz és önbecsülés közötti összefüggések feltárására, az alacsony önbecsülés és a bűnelkövetés nagyobb kockázatának vizsgálatára vonatkozóan is léteznek tanulmányok a szakirodalomban [91][92][93][94]. Amennyiben a jövedelem eltitkolását, az előírtnál kevesebb adó megfizetését vagy az adófizetés teljes elkerülését a pénzhez jutás egyfajta módjának tekintjük, akkor feltételezhetjük, hogy pénz és önbecsülés közötti kapcsolat mintájára az adócsalás és önbecsülés között is van közvetlen kapcsolat. Erre a feltételezésre alapozva a kutatás során cél az önbecsülés és az adócsalás, adóelkerülés, adómegtagadás közvetlen kapcsolatának vizsgálata - a Rosenberg-féle önbecsülés skála segítségével - arra keresve a választ, hogy az egyén önbecsülésének mértéke hatással lehet-e a rejtett gazdaságba való bekapcsolódásra.

1.6.2 Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES

A kérdőívet Rosenberg [95][96] fejlesztette ki, az ún. „globális” önbecsülés mérésére. Napjainkban ez a legáltalánosabban használt vonásönbecsülés kérdőív. Tíz (5 pozitív és 5 negatív) állítást tartalmaz önmagunk értékességére és az önelfogadásra vonatkozóan. Egy négyfokozatú Likert-skála segítségével (1 – egyáltalán nem értek egyet, 2 – nem értek egyet, 3 – egyetértek, 4 – teljesen egyetértek) jelölheti meg a kitöltő, hogy mennyire ért egyet az egyes állításokkal. A skála megbízhatóságát és érvényességét számos vizsgálati mintán (pl. serdülők, idősök, pszichiátriai betegcsoportok) és különböző kultúrákban kapott kutatási eredmények igazolják. Magyarországon több fordítási változata is létezik. A későbbiek nyelvileg egyszerűbbek, mint a korábbi fordítási változatok, de megállapíthatjuk, hogy a skála a fordítási különbségektől függetlenül minden esetben megbízhatónak és érvényesnek bizonyult. A mérőeszköz faktorszerkezetét is számos hazai és nemzetközi tanulmányban vizsgálták, és az eredmények többnyire az egydimenziós faktorszerkezet érvényességét támasztják alá, de jelzik azt is, hogy a pozitívan és negatívan megfogalmazott tételek elkülönülnek. A kétdimenziós szerkezet abból a módszertorzításból ered, hogy a pozitív és negatív tartalommal megfogalmazott tételek szisztematikus varianciát eredményeznek, ami sokkal inkább a válaszadás stílustorzító hatásának köszönhető, mintsem a konstruktumnak [97]. Az általam alkalmazott kérdőívben a Sallay és szerzőtársai [98] fordítási változatát használom.

1.7 A feketefoglalkoztatás elleni harc lehetséges biztonságtechnikai megoldásai

1.7.1 A beléptető rendszerek előnyei, hátrányai

A rejtett gazdaság egyik jól beazonosítható területe a feketefoglalkoztatás. A vállalkozások adózási magatartásában fontos momentum a munkához kapcsolódó adók és járulékok bevallásához és befizetéséhez kapcsolódó döntés. Az adócsalás, valamint az adóelkerülés miatt a cégek kereseti adatainak érvényessége több ponton is megkérdőjelezhető. Egyfelől a tényleges létszám lehet kérdéses, másfelől a formálisan foglalkoztatott és bejelentett létszámnak kifizetett bér. Mindkét esetben a tényleges munkaköltségek eltérnek a formálisan kimutatottól és a statisztikákra, adóbevallásokra alapozódó elemzésekben számítottól. A létszám adat érvényessége két ponton is támadható. Egyrészt rejtett gazdaságba sorolható cselekvésről van szó, amikor be nem jelentett munkaerőt foglalkoztatnak és készpénzben, minden bizonylat nélkül adják oda

a bért. Ekkor a megfigyelt cég is, és a feketén foglalkoztatott is adót csal. Lehet szó azonban adóelkerülésről abban az esetben is, amikor tartósan, alvállalkozóként foglalkoztatják azt a munkaerőt, akinek egyéni vállalkozása vagy társas vállalkozása van [69]. A feketefoglalkoztatás keretein belül legelterjedtebb módszerek a be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása, alkalmi jogviszonynak vagy színlelt vállalkozói szerződésnek való álcázás, illetve a valós bér helyetti minimálbéren való foglalkoztatás. Mindegyik módszer jelentősen csorbítja a költségvetési befizetési kötelezettségeket. Emiatt ezen a területen számos lépés megtételére van szükség.

Amikor Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz, egy új, egységes munkaügyi adatbázist vezettek be (EMMA), mely minden munkaadót arra kötelez, hogy a munkavállalóit regisztrálja. Az EU és az OECD irányelveit rendszeresen felülvizsgálják és mérlegelik magyarországi bevezetésüket [55]. Ezek az irányelvi megközelítések lehetnek adóintézkedések, közvetlen, fiskális intézkedések, munkaszabályozás és egyéb alkalmazói beavatkozások, illetve kormányzati intézkedések. Kormányzati intézkedések alatt a törvények betartatását és a törvényt megszegők azonosítását értjük. A rejtett gazdaság visszaszorításának klasszikus módja a büntetés nagyságának növelése. Ez a megoldás eléggé kézenfekvőnek látszik, és széles körben alkalmazzák. Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása esetén kiróható bírságokat és egyéb alkalmazható intézkedéseket az adózás rendjéről szóló törvény tartalmazza [99].

Az adózót 1 millió forintig terjedő mulasztási bírsággal kell sújtani, ha be nem jelentett alkalmazottat foglalkoztat vagy foglalkoztatott. Az adóhatóság mulasztási bírság kiszabása mellett az adóköteles tevékenység célját szolgáló helyiséget 12 nyitvatartási napra lezárhatja, ha az adózó be nem jelentett alkalmazottat foglalkoztat vagy foglalkoztatott, és a mulasztás ismételt előfordulása esetén a lezárás időtartama 30, majd minden további esetben 60 nyitvatartási nap. A helyiséget az adóhatóság pecséttel zárja le, jól láthatóan feltünteti a lezárás időtartamát és azt, hogy az üzletet az adóhatóság zárta le. A lezárás akadályozása esetén az adóhatóság a rendőrség közreműködését veheti igénybe az Art. 170-174. § alapján [100]. Ez a látványos intézkedés nyilvánvalóan nem csak anyagi károkat okoz az adózónak, hanem jelentős presztízsveszteséget is, mely további anyagi károkhoz vezethet. Továbbá az Ávr. 82. § szerint [101] az állami adó- és vámhatóság a honlapján folyamatosan nyilvánosságra hozza azoknak az adózóknak a

nevét, székhelyét, adószámát, akik nem tettek eleget a munkaviszony létesítésével összefüggő bejelentési kötelezettségüknek.

Az Art. 16. § szerint a munkáltatónak a foglalkoztatottat a foglalkoztatás megkezdése előtt kell bejelenteni, ha új biztosítási jogviszonyt létesít, tehát: a biztosítás kezdetére vonatkozóan legkésőbb a biztosítási jogviszony első napján, a foglalkoztatás megkezdése előtt [100]. A munkaidő-nyilvántartás szabályszerű vezetése a munkáltató kötelezettsége, ezért felelősséggel tartozik azért, hogy a nyilvántartás tényszerű, valós és teljes körű adatokat tartalmazzon. A munkáltató által vezetett nyilvántartásnak meg kell felelnie a teljesség, az ellenőrizhetőség, a naprakészség és a hitelesség elveinek, valamint a munkavégzési helyén történő fellelhetőség követelményének. A Mt. 134. § alapján [102] a munkáltatónak nyilván kell tartania a rendes és a rendkívüli munkaidőt, a készenlét és a szabadság tartamát. A nyilvántartásból naprakészen megállapíthatónak kell lennie a teljesített rendes és rendkívüli munkaidő, valamint a készenlét kezdő és befejező időpontjának is.

A beléptető rendszerek az elektronikai védelem egyik meghatározó területét képviselik. Alapvető rendeltetésük, hogy az adott területre csak engedéllyel rendelkező személy lépjen be és tartózkodjon. Objektumokon belül különböző részekre, területekre történő belépés is külön korlátozható. Tehát a beléptető rendszer alapvetően szabályoz, azonban az objektum tulajdonosának, üzemeltetőjének van lehetősége a rendszer más szolgáltatásait is igénybe vennie, mint például a már említett munkaidő nyilvántartás. Elsősorban a beléptető rendszernek három fő funkciója van. A belépési jogosultság megállapítása, a belépő azonosítása és az áthaladás szabályozása. Természetesen az események archiválása és tárolhatósága kiemelt jelentőségű funkciója a rendszernek, valamint a naplózás. A beléptető rendszerek alapvető elemei, az objektumok, helyiségek, területek bejáratainál telepített belépési pontok, melyek az on-line rendszereknél helyi kommunikációs hálózaton keresztül számítógépes központhoz kapcsolódnak. Ez a központ képes kell, hogy legyen több belépési pont üzemeltetése esetén is olyan bonyolult döntések meghozatalára, amely az adott ellenőrzött térben benntartózkodó személyek számának, jogosultságának, az elvégzendő feladatok ellátásához kötött jogok meglétének (a meghatározott személyek előbbi szempont alapján történő minősítésnek) és egyéb, a létesítmény üzemelésének biztonságát biztosító technikai berendezés működőképességéről jelentést adó szenzorok jelzéseinek együttes értékelését igényli [24].

A feketefoglalkoztatás visszaszorítására leginkább az elektronikus munkaidő nyilvántartó rendszerek alkalmasak, bár még ezeknek a módszereknek is vannak hátrányai (3. függelék). Ezeknél a rendszereknél nagyon fontos, hogy a naplózás adatai ne legyenek utólag szerkeszthetők, így stabil, bármikor visszaellenőrizhető, analitikus nyilvántartást tudnak biztosítani a bérszámfejtés és járulékbevallás számára. A tudás alapú azonosító módszerek közül a legismertebb a jelszó alapú azonosítás. A módszer hátrányos tulajdonságai között szerepelhet, hogy a munkavállalók a jelszavakat könnyen átadhatják egymásnak, így ez visszaélésekre adhat okot, mivel nem tudjuk azonosítani, hogy valóban az a munkavállaló használta-e, aki a jelszó tényleges birtokosa, vagy pedig csak az ő kódját használták. Ennél a módszernél semmilyen fizikális jelenlét nem kell a munkavállalótól, akár egy ember több kódot is beüthet, míg a többiek valójában nincsenek jelen. Az adatok már elektronikusan naplózásra kerülnek, hogy mikor azonosította magát a munkavállaló. Nagyon fontos figyelni a megfelelő jelszaválasztásra is, hogy a jelszó ne legyen könnyen kitalálható. Ezen kívül szintén fontos a megfelelő adatvédelem, azaz az összehasonlításhoz használatos jelszóminták megfelelő tárolása, hogy illetéktelen személyek ne férhessenek hozzá. Érdeemes időszakonként a jelszavak változtatásával növelni a védelmet.

A birtok alapú azonosítás esetén a használat általában egyszerű, költségek szempontjából vannak viszonylag olcsó, de egészen drága megoldások is. Valamivel már biztonságosabb, mint a jelszó alapú azonosítás, mert a kártyát át kell adni ahhoz, hogy valaki más személy helyett regisztráljon, de az előre eltervezett csalások ellen még mindig nem ad védelmet, mert a korábban átadott kártyát érvényesíteni tudja valaki más a tényleges kártyabirtokos helyett, mivel itt is a kártya kerül azonosításra, és nem a konkrét személy. Így amennyiben illetéktelen kezekbe kerül, akkor jogosulatlan hozzáférés lehetséges.

Napjaink meghatározó eleme azonban a biometrikus azonosítás, legyen szó ujjnyomat olvasásról, érhálózat vizsgálatról, retina szkennerről, vagy arc felismerésről. Felhasználási területe igen szerteágazó, ami a beléptetéstől, a munkaidő nyilvántartáson át, a mobil telefonjaink feloldásáig már mindenhol előfordul. A biometrikus jellemzők minden személynél egyediek, és az ilyen azonosítás nagyon megbízható, hatékony és kényelmes. A visszaélés lehetősége nagyságrendekkel kisebb, mint a kártyáknál (ismert gond az ellopott vagy kölcsönadott kártya). Többféle azonosítási módszer kombinálása (két- vagy háromszintű azonosítás) még tovább csökkenti a visszaélési lehetőséget. A

tudás- illetve a birtok alapú azonosítással szemben itt már ténylegesen magát a személyt azonosítjuk. Minden biometriai rendszer biometriai mintákon vagy sablonokon alapul, amelyeket előzetesen begyűjtenek, majd később összehasonlításhoz használják. A biometrikus minták kezelésének alapvetően kétféle módja van. Az elsőnél egy adatbázisban vagy az olvasó memóriájában kell tárolni a mintákat. A második az azonosító kártyákat használja az egyedi minták tárolásához. Természetesen ennek a módszernek is lehetnek hátrányai. Ezek a rendszerek meglehetősen, magas költségigényűek. Emiatt is még a munkaidő nyilvántartás céljára, vagy a bérszámfejtés megkönnyítésére nem terjedtek el széles körben, de számos olyan terület vagy iparág lehet, ahol szükséges a használatuk, ahol olyan magasak a biztonsági elvárások, hogy csak a biometrikus beléptetéssel valósítható meg az ott dolgozók és nem ott dolgozók megkülönböztetése, azonban ezt a következtetést minden esetben egyedi vizsgálatra kell alapítani [99].

1.7.2 A beléptető rendszerek alkalmazhatóságának korlátai – adatvédelem

A munkáltató a munkavállaló munkavégzését, illetőleg egyéb munkajogi kötelezettségének teljesítését a munkajogi jogviszonyból fakadóan jogosult ellenőrizni. Ezt a jogosultságot Munka Törvénykönyvéről szóló törvény kötelezettségként is megfogalmazza. Ennek az ellenőrzésnek azonban korlátot szab az érintett munkavállaló személyiségi jogainak, így többek között a személyes adatai védelméhez való jognak az érvényesülése. Magyarországon eddig az adatvédelem területét a tagállami szabályozás jellemezte. A munkáltatónak bármely nyilvántartó rendszer bevezetése esetén érdemes az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló törvény előírásairól tájékozódni [103]. Ezt a keretjellegű, irányelvi szabályozást azonban az Európai Unió egységes belső piac megteremtése érdekében rendeleti szabályozása váltja fel, mely valamennyi országban egységesen alkalmazandó. Az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendelete [6] két éve hatályban van, de 2018. május 25. napjától kezdődően alkalmazandó valamennyi tagállamban. Ezek a szabályok példátlan mértékű szankciókkal párosulnak. A nehézséget tovább fokozza, hogy az új szabályok alapján a kkv-szektor semmilyen területen sem élvez mentességet. Személyes adat kizárólag meghatározott célból, jog gyakorlása és kötelezettség teljesítése érdekében kezelhető. Az adatkezelésnek minden szakaszában meg kell felelnie az adatkezelés céljának, az adatok felvételének és kezelésének tisztességesnek és törvényesnek kell lennie. Továbbá csak olyan személyes adat kezelhető, amely az adatkezelés céljának megvalósulásához

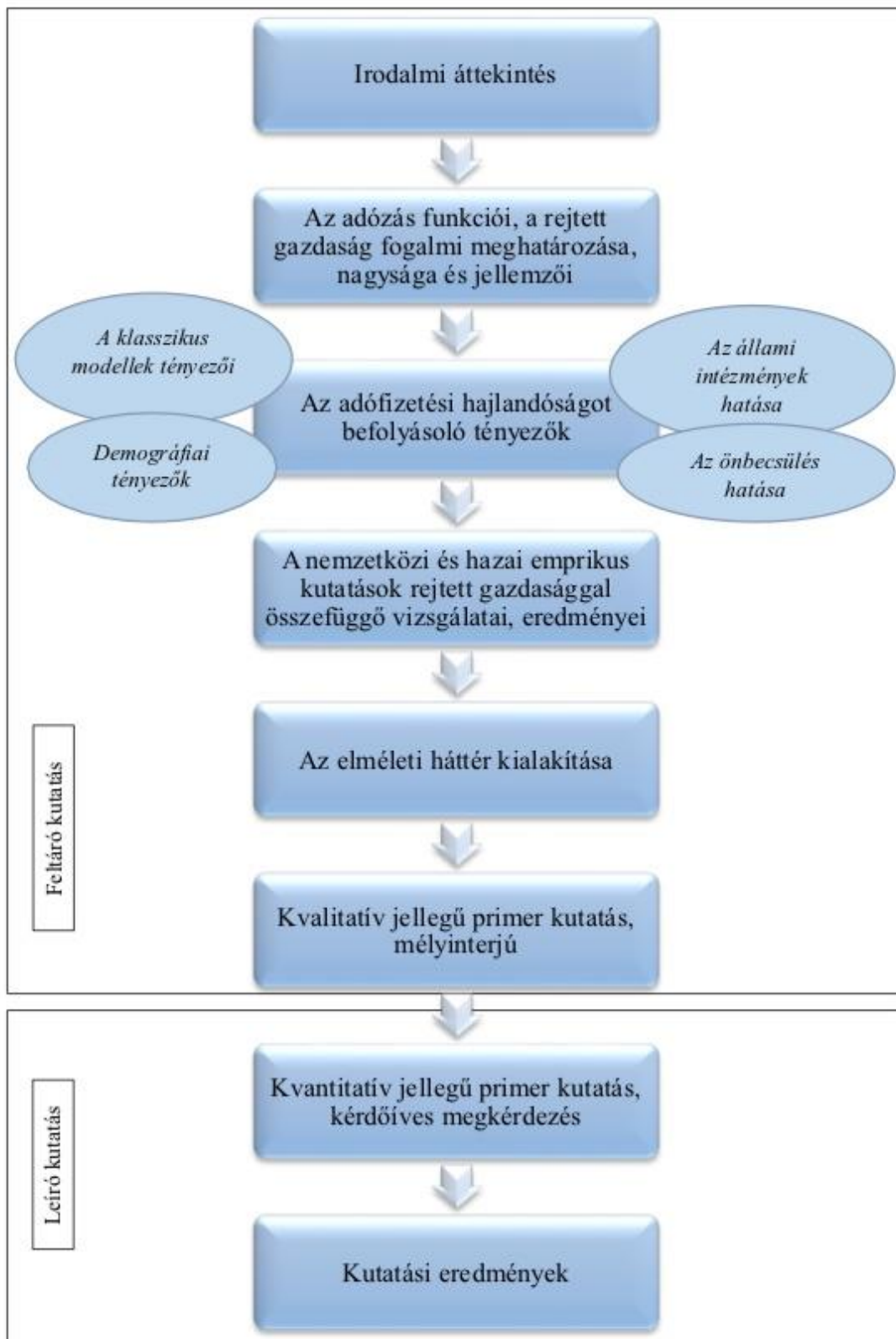
elengedhetetlen, a cél elérésére alkalmas. A személyes adat csak a cél megvalósulásához szükséges mértékben és ideig kezelhető. Például a biometrikus technológia használatát az egyes országokban eltérő módon szabályozzák. Ezért fontos a helyi előírások ismerete a biometrikus technológia megvalósítására vonatkozó döntések meghozatala előtt. Ugyanakkor a célhoz kötött adatkezelés elvéből, továbbá az adatminimalizálás követelményéből fakadóan több, azonos célú adatkezelés közül azt szükséges alkalmazni, amely kevésbé korlátozza az érintett jogait, vagy amely munkáltatói adatkezeléssel nem jár. E követelményekből fakadóan bérszámfejtéshez, munkaidő ellenőrzéshez nem feltétlenül a biometrikus adat felvétele a megfelelő. Az adatvédelem alapvető szabálya, hogy a munkavállalót mindig, mindenről kötelező tájékoztatni. A munkáltató a Mt. 10. § (2) bekezdése alapján [102] köteles a munkavállalót tájékoztatni személyes adatainak kezeléséről. A munkáltató továbbá a munkavállalóra vonatkozó tény, adatot, véleményt harmadik személlyel kizárólag a törvényben meghatározott esetben vagy a munkavállaló hozzájárulásával közölhet. Kivétel ez alól a munkavállaló személyes adatainak adatfeldolgozó számára történő továbbítása. A munkaviszonyból származó kötelezettségek teljesítése céljából ugyanis a munkáltató a munkavállaló személyes adatait – az adatszolgáltatás céljának megjelölésével, törvényben meghatározottak szerint – adatfeldolgozó számára átadhatja például a könyvelő vagy a bérszámfejtő részére. Erről azonban a munkavállalót előzetesen tájékoztatni kell, ezeket az adattovábbításokat pedig a szabályzatban szerepeltetni kell. A munkáltató a munkavállalót a munkaviszonnyal összefüggő magatartása körében ellenőrizheti is. Amennyiben a munkáltató él ellenőrzési jogával, előzetesen köteles tájékoztatni a munkavállalót azoknak a technikai eszközöknek az alkalmazásáról, amelyek a munkavállaló ellenőrzésére szolgálnak. A munkáltató jogos érdeke a munkahelyi adatkezelések fő jogalapja, mely jelentős könnyebbséget is jelent a munkáltatónak. Jogos érdek alapján kezeljük például a munkahelyi ellenőrzéssel kapcsolatos adatokat, mint például a webhasználat, telefon, e-mail ellenőrzése, vagy akár a GPS alapú helymeghatározás is. Hasonlóképpen jogos érdek az alapja a munkahelyi megfigyelőrendszereknek is, melyeknek számos más egyéb feltételnek is meg kell felelniük.

2 MÓDSZER

2.1 A kutatási munkafolyamat szakaszai

Kutatásom két fő szakaszból áll, egy feltáró és egy leíró szakaszból. Az eddigiekben a feltáró szakaszt tekintetem át, melynek elsősorban az alapvető célkitűzése a hazai és nemzetközi szakirodalmi kutatások megismerése, rendszerezése és tartalomelemzése volt. A szekunder kutatási eredmények megismerése után a leíró szakaszban bemutatom az árnyékgazdaság mérési módszereit, „Az adózási szokások vizsgálata Magyarországon” kérdőív összeállításának szempontjait és kérdéseit, az alkalmazott mintavétel módját és célcsoportját. Részletesen bemutatom a statisztikai, elemzési módszereket és a kapott eredményeket, majd összegzem az eredményeket, kibővítem a interjúk adataival, és ezt követően összevetem a már korábban áttekintett nemzetközi kutatások eredményeivel.

2. ábra A kutatási munkafolyamat szakaszai

(Forrás: saját szerkesztés)

2.2 Az árnyékgazdaság mérési módszerei

Az árnyékgazdaság mérése mikroszintű felmérésekkel, kérdőívek, interjúk, megfigyelések segítségével vagy pedig közvetett módszerekkel, például a valuta iránti kereslet, nemzeti számlás statisztikák, munkaerő-statisztikák, tranzakciós megközelítés, illetve rejtett változók megközelítésével lehetséges, felhasználva makrogazdasági mutatókat. A rejtett gazdaság közvetlen becslése többnyire a Multiple Indicators Multiple Causes (MIMIC) összetételének folyamatán alapszik és a valuta iránti kereslet módszerén. A MIMIC annyit jelent, hogy több mutató, több ok, azaz az árnyékgazdaságot minél több szempontot figyelembe véve tudják pontosítani. A MIMIC eljárás azt feltételezi, hogy a rejtett gazdaság egy megfigyelhető jelenség (egy rejtett változó), ami használatával meg tudjuk becsülni az illegális foglalkoztatás mérhető okait, mint például az adóteher és a szabályozás intenzitása, illegális tevékenységet tükröző mutatók, a valuta iránti kereslet, illetve a hivatalos munkaidő. A módszer hátránya az, hogy ez is csak egy viszonylagos becsült értéke a rejtett gazdaság fejlődésének és méretének. Látns változókat használó modelleken alapuló megközelítés lehet még a SEM modell (dinamikus strukturális egyenlet) vagy a DYMIMIC (dinamikus, többmutató) többcélú modell, illetve szimulációs modellek. Ezen túlmenően létezik egy nagyszámú az egész világra és Európára vonatkozó értékrend felmérés adathalmaza - a World Values Survey (WVS) és az European Values Survey (EVS), amely lehetővé teszi empirikus vizsgálatok lefolytatását a témakörön belül. Egyéni szinten tartalmaz olyan tényezőket, amely befolyásolhatja az állampolgárok viszonyulását az adófizetéshez. A WVS egy olyan adathalmaz a társadalmi-kulturális és politikai attitűdök világméretű vizsgálatáról, amely összehasonlító adatok értékét tartalmazza, illetve szerte a világon az emberek közötti hitrendszereket. Az EVS adathalmaza egy hasonló felmérés, ami kizárólag az Európai Unió országaira fókuszál. Mindkét felmérést már széles körben használják a politológusok, valamint a közgazdászok. A World Values Survey (WVS) és az European Values Survey (EVS) adatsorok segítségével elemezni tudjuk a szociális normák és a kormányzati intézmények hatását, kontrollálva egy többszörös regressziós analízisben a személyes tényezőket, ahol az adómorál az alárendelt változó. Habár mindegyik módszernek vannak gyengeségei és erősségei, amely a rejtett gazdaság becslési értékeiben biztosan érvényesülnek, nyilvánvaló, hogy nem lehet pontosan megmérni az árnyékgazdaságot. A MIMIC modellből származó makroszintű becsléseket és a valuta iránti keresletet a becslések felső korlátjának, míg a mikroszintű becsléseket a becslések

alsó korlátjának tekintik [104]. A felsorolt módszerek közül a feketegazdaságba való belépést motiváló tényezők, attitűdök mérésére a kérdőíves felmérést, illetve az interjú módszert választottam - a már korábban bemutatott nemzetközi szakirodalom alapján feltárt összefüggések alátámasztásának céljával. Az eddig vizsgált tényezőkön túlmenően a felmérést az önbecsülés adómorálra gyakorolt hatásával szeretném kiterjeszteni, ehhez felhasználva a nemzetközi kutatásokban alkalmazott, az önbecsülés mérésére elterjedt Rosenberg féle önbecsülés skálát. A kutatás célja tehát a nem etikus üzleti magatartás vizsgálata volt – kérdőív módszer segítségével - kitérve a feketegazdaság kialakulásának okaira gazdaságpszichológiai szempontból (4. függelék). A próbalekérdések 1. lépésben hét fő bevonásával történtek, majd ezek tapasztalatai alapján – javítás és finomhangolás után – tíz fő részvételével kerültek ismét tesztelésre. A felmérés többek között a következő tényezőkre terjedt ki:

- a demográfiai tényezők (nem, kor, családi állapot, lakóhely, végzettség, gyermekek száma, jövedelemszint) hatása az adómorálra
- az adóemelés, az adócsökkentés, illetve a szigor hatása az adófizetési hajlandóságra
- az adórendszer egyszerűsítésének hatása az adómorálra
- a korrekt tájékoztatás szerepének hatása az adófizetési hajlandóságra
- a nemzeti büszkeség hatása az adófizetési hajlandóságra
- az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatása
- az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia hatása az adómorálra
- az önbecsülés adómorálra gyakorolt hatása

A kérdőívben feltett kérdések zárt kérdések, előre meghatározott válaszlehetőségeket kínáltam fel, a résztvevőknek ezek közül kellett kiválasztaniuk a számukra megfelelőt.

2.3 A mintaválasztás módszerei

A minta kiválasztása a kérdőív esetében a pszichológiai kutatásokban gyakran alkalmazott nem valószínűségi alapú elméleti (szakértői) mintavétellel történt [105]. A minta nem tekinthető reprezentatívnak a teljes alapsokaságra vonatkoztatva, viszont a cél

kifejezetten egy olyan meghatározott, speciális csoport kiválasztása volt, akik az elmélet szempontjából értékes információkat tudnak nyújtani, azaz a felmérés a magyarországi mikro- és kisvállalkozások adózási döntésekben kompetens vezetői körében történt. A próbalekérdezések papír alapon – felügyelet mellett – önállóan és egyénileg történtek [106]. A kérdőív tesztelése és a szükséges módosítások elvégzése után - a nagyobb minta elérése érdekében - internetes kérdőív került kiküldésre. A kérdőív 2018 őszén két hónapos időintervallumban volt elérhető, mely alatt 345 válasz érkezett be. A felmérés mikro- és kisvállalkozások vezetői körében történt, az ezen vállalkozásokra jellemző méret és egyéb sajátosságok alapján azonban a természetes személyekre, egyénekre jellemző adózási attitűdöket vizsgálom, hiszen a válaszadók 87,8%-a ügyvezető, tulajdonos vagy ügyvezető és tulajdonos is egyben, illetve egyéni vállalkozó, 12,2%-uk pénzügyi-gazdasági döntésekben kompetens vezető. A döntéseik meghozatalában érvényesül az önkéntes jogkövetés elve, ezt azonban felülírhatja a személyes értékrendjük, az attitűdjük, kockázatvállalási hajlandóságuk és egyéb morális kérdések is. Az adójogi felelősségen túl a kártérítési, büntetőjogi felelősségi körök sem válnak szét a KKV szektor ezen cégeinél - a jogi személy társaság és a természetes személy vezető esetén - az új 2016. június 13-tól érvényes Ptk. [107] rendelkezései alapján sem (6:540. § (3)), mely szerint, ha a jogi személy vezető tisztségviselője e jogviszonyával összefüggésben harmadik személynek kárt okoz, a károsulttal szemben a vezető tisztségviselő a jogi személlyel egyetemlegesen felel, ha a kárt szándékosan okozta. Ezek alapján az egyéni adózói döntés kihatással van mind a vállalkozás sikerességére, eredményességére, mind a természetes személy pszichológiai- és életkörülményeire is.

A kérdőíves felmérésen kívül két ütemben készült 10-10 tematikus kvalitatív interjú is az adózással kapcsolatos attitűdök mélyebb vizsgálata, továbbá a minta jellemzőinek bővebb kifejtésére. A kiválasztás „hólabda” mintavételi eljárással [108] történt, egy-két elsőslegesen kiválasztott interjúalanyon keresztül eljutva a következőkhöz - így lehetőséget teremtve a téma bővebb kifejtésére. A lekérdezések 2018. október-novemberben történtek.

2.4 A kérdőív felépítése

A kérdőív az említett nemzetközi szakirodalom vizsgálati eredményei alapján állítottam össze kiegészítve saját szerkesztésű kérdésekkel, illetve a Rosenberg féle önbecsülés skála kérdéseivel. A kérdőív első részében a rejtett gazdaság súlyával és összetevőivel kapcsolatos kérdések szerepelnek Semjén és Tóth [45], illetve Balogh és szerzőtársai

[109] korábbi tanulmányai alapján. A kérdésekkel arra voltam kíváncsi, hogy a válaszadók véleménye szerint mennyire gyakoriak a számla nélküli értékesítések, a be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása, a fiktív költségszámlák vásárlása vagy a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozás költségei között - mind az üzleti partnerek, mind a versenytársak körében, illetve a magyar gazdaságban - és hogyan ítélik meg ezeket a jelenségeket. Ezen kívül, hogy az ő versenyhelyzetüket milyen mértékben veszélyezteti, ha a versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal, hogyan ítélik meg az előírtnál kevesebb adó megfizetését, és szerintük kit károsít az adócsalás. Majd megkérdeztem őket arról is (egy 1-6-ig terjedő skálán való értékelés segítségével), hogy az adóemelés, a szigor, a korrekt tájékoztatás, az adózási kultúra javítása, az adórendszer egyszerűsítése és az adócsökkentés milyen mértékben alkalmas eszközök az adófizetési hajlandóság növelésére.

A második részben az adózónak a kormányzattal, a jogintézményekkel és az ellenőrzési szervekkel való kapcsolatát vizsgáltam és ezek hatását az adófizetési hajlandóságra. A kérdéseket Semjén és Tóth [45] tanulmánya alapján állítottam össze, kiegészítve saját szerkesztésű kérdésekkel. Ebben a részben térek ki a nemzeti büszkeség adómorálra gyakorolt hatására is.

A harmadik rész tartalmazza a Rosenberg féle önbecsülés skála kérdéseit, a magyar nyelven szerkesztett kérdőívben a Sallay és szerzőtársai [98] által használt fordításban. Az eddigiektől jelentősen eltérő kérdéseket tartalmaz. A Rosenberg önbecsülés skála sajátossága, hogy 5 pozitív és 5 negatív állítás váltják egymást önmaguk megítélésével kapcsolatban.

A negyedik részben a demográfiai adatokra vonatkozó kérdések szerepelnek, úgymint a válaszadók neme, kora, családi állapota, a közös háztartásban élő gyermekek száma, lakhelye, legmagasabb iskolai végzettsége, az egy főre jutó havi átlagos nettó jövedelme, az állampolgársága és a vállalkozásnál betöltött státusza (beosztása). A kérdőív 1. tesztelése után a demográfiai tényezőkre vonatkozó kérdéseket célszerűnek tartottam kiegészíteni a vállalkozási szektorral is, mivel a válaszadók véleménye szerint a feketegazdaság, az adócsalás mértéke tevékenységi körtől is függő tényező. Vannak olyan szektorok, amelyekben nagyobb mértékben elterjedt, mint a többi esetében. A vállalkozási tevékenységek besorolása a 2008. január 1-étől érvényes gazdasági

tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere (TEÁOR) és a tevékenységek tartalmi meghatározása alapján történt [110].

A kérdőíves felmérés – magyarországi mikro- és kisvállalkozások, adózási döntésekben kompetens vezetőinek bevonásával történt. A felmérésre 345 válasz érkezett, de 2 főt kizártam az értékelésből hibás válaszok miatt. Demográfiai adatok tekintetében 223 férfi és 120 nő volt a válaszadók között. Életkorukat tekintve 1 fő 18-26 év közötti, 25 fő 26-35 év közötti, 80 fő 36-45 év közötti, 92 fő 46-55 év közötti és 145 fő 56 év fölötti. A válaszadók közül 234 fő házas, 22 fő egyedülálló, 27 fő elvált, 12 özvegy és 48 élettársi viszonyban élő. Közös háztartásban élő gyermekek számát tekintve 13 főnek nincs gyermeke, 148 főnek 1 gyermeke, 72 főnek 2 gyermeke, 86 főnek három gyermeke van és 24 főnek 4 fölött van a gyermekei száma. 106 fő városban, 141-en a fővárosban, 55-en megyeszékhelyen, 27-en községben és 14-en faluban élnek. Végzettség szempontjából 1 fő nem rendelkezik befejezett iskolai végzettséggel, 8 főnek alapfokú, 59 főnek középfokú, 28 főnek felsőfokú tanfolyami végzettsége van, illetve 247 fő pedig felsőfokú képzettséggel rendelkezik. Az egy főre jutó nettó jövedelmük 21 főnek 100 forint alatt, 88 főnek 100-200 ezer forint között, 87 főnek 200-300 ezer forint között, 56 főnek 300-400 ezer forint között, 22 főnek 400-500 ezer forint között és 69 főnek 500 ezer forint felett van. A vállalkozásban betöltött feladatkörük szempontjából 183-an tulajdonosok és ügyvezetők egyben, 33-an tulajdonosok, 34 fő megbízott ügyvezető, 8 fő gazdasági igazgató, 42 pénzügyi döntésekben kompetens vezető és 43 fő pedig egyéni vállalkozó. Tevékenységi kör szempontjából a válaszadók jelentős számban a kereskedelem, az információ és az egyéb szolgáltatások területéről kerültek ki (5. függelék).

A rejtett gazdaság mérésére szolgáló kérdések esetében a próbalekérdezések folyamán azt a visszaigazolást kaptam, hogy sikerült jól megfogalmazni az érzékeny témát feszegető kérdéseket - amelyek nem konkrétan a válaszadóra vonatkoznak, hanem a vállalkozási környezetükre - mégis a saját érzéseiket és saját vállalkozói tevékenységüket tükrözi vissza [111]. Ez a vélemény a kérdőívek kiértékelésénél nagyon fontos lehet.

2.5 Az interjúk felépítése

A téma bővebb kifejtésének érdekében a vizsgálatokat kiegészítettem egy interjú módszeren alapuló felméréssel is. Az első körben tíz interjú készült. Az egyéni, félig strukturált, tematikus kvalitatív interjú alanyai adózási kérdésekben kompetens vezetők voltak. A második körben pedig tíz olyan adózó körében történt a lekérdezés, akik

Magyarországon kívül valamelyik másik országban is jelen vannak adózóként, így nagyobb rálátást tudnak nyújtani az adózással, az adócsalással kapcsolatban nemzetközi szempontból is. Az interjú során először vezetett formában, behatárolt kérdések mentén haladtunk, de gyakran eltértünk az előre tervezettől, mert teret engedtem a válaszoló saját belátása szerinti válaszadásnak. Úgy gondoltam, hogy ez a lehetőség a válaszadó számára segítségemre lesz abban, hogy a téma minél mélyebb feltárására legyen módom. Az interjú első részében arra kérdeztem rá, hogy a válaszadók véleménye szerint mennyire gyakoriak a számla nélküli értékesítések, a be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása, a fiktív költségszámlák vásárlása vagy a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozás költségei között - mind az üzleti partnerek, mind a versenytársak körében, illetve a magyar gazdaságban - és hogyan ítélik meg ezeket a jelenségeket. A második részben pedig az adózónak a kormányzattal, a jogintézményekkel és az ellenőrzési szervekkel való kapcsolatát vizsgáltam és ezek hatását az adófizetési hajlandóságra, illetve a nemzeti büszkeség adómorálra gyakorolt hatását is (9. függelék).

3 EREDMÉNYEK

3.1 A rejtett gazdaság előfordulása és mértéke Magyarországon, illetve más országokban

Mind az „Adózási szokások vizsgálata Magyarországon” kérdőív kiértékelésének eredményei, mind az interjúalanyokkal folytatott beszélgetések alátámasztották azt a feltételezésemet, hogy a rejtett gazdaság jelensége jelenleg is meghatározó mértékben jelen van Magyarországon. A válaszadók 60,1% szerint gyakori a számla nélküli értékesítés a magyar gazdaságban, 57,4%-uk szerint szintén gyakori a be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása is. 50,1%-uk véleménye szerint a fiktív költség számla vásárlás is jelentős mértékben elterjedt gyakorlat.

Az interjúk folyamán az interjúalanyok kiválasztásánál az első tíz esetben arra törekedtem, hogy a lefedett tevékenységi körök, szektorok minél szélesebb skálájára legyen rálátásom. Így interjúalanyaim a vendéglátóiparból, a csomagolóanyag gyártás területéről, a gépjárműkereskedelemből, az ingatlanforgalmazás, az építőipar, a divatipar és a szépségipar területéről is egyaránt voltak.

„Ha valaki ma Magyarországon elkezd vállalkozni, kódolva van számára az adócsalás kisebb-nagyobb mértékben” hangzott el igen súlyos kijelentésként az egyik interjúalany részéről. Annak ellenére, hogy 2014-től az online pénztárgépek rendszere bevezetésre került, több interjúalany esetében is elhangzott, hogy még mindig elterjedt jelenség a számlaadás elmulasztása több szektorban is, de főleg a szolgáltatóiparban. „Nem akarnak adni számlát, kivéve persze a boltokban, ahol kell adni, mert online pénztárgép van. De ott ahol nem kell, nem is akarnak adni számlát. Sőt, ha én mondom, hogy szeretnék, akkor inkább nem vállalják el a munkát. Vannak olyan szakemberek is, akiknek nincs hivatalosan vállalkozásuk, így ennek hiányában nem is tudnak számlát adni.” Egy másik interjú alapján is megállapítható, hogy „Magyarországon a vállalkozók nem akarnak adni számlát. Ha például hívok egy gázszerelőt, nem ad számlát, vagy azt mondja, hogy akkor többbe kerül az adott szolgáltatás, természetesen így én nem kérem el.”

Ezzel párhuzamosan a jelenség ellentéte is elterjedt, a fiktív költség számlák vásárlása. „Nekem valaki ajánlotta egyszer, hogy tud adni számlát magasabb összegről, mert vannak, akik nem kérnek, és helyettük én megkaphatom.” Az építőipar területét érintve egy interjúalany azt nyilatkozta, hogy 20-30% fekete bevételnek mindenképpen lennie kell, hogy fennmaradjon a vállalkozás. Több interjúalanytól is elhangzott, hogy ez

„megélhetési adócsalás kisvállalkozói körökben, ha nincs adócsalás, éhen hal, lehúzhatja nélküle a rolót”, illetve „mindenki tudja az erkölcsi oldalát, de rá vagyok kényszerítve arra, hogy az adófizetés mértékét optimalizáljam, családom, megélhetésem érdekében. Az állam és a gazdasági környezet kényszerít rá. Ez egy skizofrén állapot.”

Teljesen meglepő módon egy KATA adózási mód szerint adózó [112], szépségiparban tevékenykedő kisvállalkozó a számla nélküli értékesítés indokaként azt nyilatkozta, hogy „a szépségiparban gyakori a számla nélküli értékesítés, mert mi lusták vagyunk megírni a számlát.” Egy másik interjúalanyom is említette a KATA adózást a feketegazdaság elterjedésével kapcsolatban, mely szerint „a KATÁ-sok virágkorát éljük, akik havonta 1 millió forintig korlátlan mennyiségben tudnak számlát kiállítani. Gyakorlatilag meg fog nőni ennek a piaca, azaz a KATA adózási mód az új fiktív számlázás piaca is egyben.”

A divatiparban adózóként jelen lévő interjúalanyom szerint „a számla nélküli értékesítés a normál gazdasági folyamatok része ebben az iparágban, 50-50 % a számlával illetve számla nélküli értékesítések aránya továbbra is. A piac kényszeríti ki az adócsalást. A legnagyobb gond az adócsaláson túl még inkább az, hogy ha a beszerzés számla nélkül történik, az alapanyagok a múltja is vitatható, tehát nem lehet tudni, hogy valóban olyan és abból van-e, mint a leírásban, illetve milyen körülmények között készült. Én azt gondolom, hogy ebben az a legrosszabb dolog, hogy miből fogok gyártani, hiszen nagyon vitatható ezeknek az anyagoknak a származása, nagyon embertelen körülmények között is készülhetnek, vagy pedig szörnyű kemikáliákkal lehetnek szennyezettek.”

Az interjúk második szakaszában – a következő tíz esetben - törekedtem olyan interjúalanyok kiválasztására, akik nemcsak Magyarországon, hanem más országokban is jelen vannak adózóként, hogy lehetőségem legyen a jelenség minél mélyebb megismerésére. Az interjúalanyok között szerepelt Szerbiában, Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Szíriában, Törökországban, Ausztráliában és Svájcban is adózó vállalkozó.

„Szerbiában is ismert jelenség a feketegazdaság. A szerb gazdaságban jellemző a számla nélküli értékesítés is és a fiktív költség számla vásárlása is. Lassan fejlődik a szerb gazdaság és szigorít is, így a be nem jelentett alkalmazottak száma csökkenőben van. A személyes fogyasztás elszámolása költségként a vállalkozásban szintén széles körben elterjedt jelenség.”

Magyarországon és Törökországban is adózóként jelen lévő interjúalany szerint a számla nélküli értékesítés mindkét országban rendkívüli módon elterjedt. Véleménye szerint abban is van különbség, hogy vállalkozásoknak vagy magánszemélyeknek történik-e az értékesítés. „A számla nélküli értékesítést adócsalásnak ítélem, de mivel magas az adó (ÁFA 27%), a lakossági fogyasztónak nem érdemes elkérnie a nyugtát, hogy 27%-kal magasabb adót fizessen. Arra is oda kell azonban figyelni, hogy ha sok a magánszemély vevőréteg, a beszerzések egy részét is számla nélküli vásárlással kell megoldani.” A be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása is jelen van mindkét ország esetében nagyon magas aránnyal. „Adócsalás, de nagyon magasak a járulékok. A nyugdíjkorhatár is nagyon magas, de mivel az még nagyon messze van, csak az számít az embereknek, hogy a jelen pillanatban mennyit tudnak keresni. Egyedüli megoldás csak az adócsökkentés lehet, az állam is nyerni fog rajta. Akkor nem kell kényszeríteni az embereket, be fogják fizetni az adót. Önkéntesen kell adóztatni.” A fiktív költség számla vásárlás és a személyes fogyasztás céges költségként való elszámolása is mindkét országban tapasztalható. De a fiktív költség számla vásárlása Törökországban kevésbé jellemző, mert ott inkább már az elején a bevétel eltitkolásával csökkentik az adót, így kevesebb költség elszámolására van szükség. Kiegészítésként elhangzott, hogy Törökországban több mindent lehet elszámolni költségként, mint Magyarországon. Ott ez egy normális gazdasági tevékenység.

„Magyarországon az ember az államnak dolgozik, nem magának. Szíriában kevesebb az adó. Átalányadót kell fizetni a forgalom után. Néhány évente ellenőrzik és felülbírálják az összeget. Nem kell állandóan stresszben élni év közben a számlaadási kötelezettség miatt. Év végén kell fizetni a megállapított adó összegét, ami az államnak és az embereknek is reális. Szíriában a dolgozókat is be kell jelenteni, de minden szempontból jobb így a nyugdíj és az egyéb szociális juttatások miatt. Magyarországon nagyon magasak a járulékok, illetve az ÁFA is. A szolgáltatások esetében nem tartom fontosnak a számlát, termék esetén viszont nem szeretem számla nélkül, mert akkor elveszítem a garanciát. A magas ÁFA összege miatt sok mindent külföldön vásárolok. Az átalányadózás miatt Szíriában a fiktív számlázás jelensége sem elterjed, mert nincs rá szükség. A legjobb lenne, ha itt is bevezetnék, így több pénze lenne az államnak.”

„Németországban, mivel 19 és 7% az áfa, nem érdemes fiktív számlával kockáztatni. Magyarországon is, ha alacsonyabb lenne az ÁFA, inkább az államnak fizetném ki a fiktív számla költsége helyett.”

Előzőek ellentételezéseként találunk példát az adózási rendszerrel való elégedettségre is. „Amikor Magyarországon éltem, a magyar adórendszert rablásnak tarottam, Ausztráliában azonban senki nem lázong az adózás miatt. Az ÁFA 10%, és senki nem szórakozik vele, progresszív személyi jövedelemadó van, az első kulcs 0 %, a második 19 %, és lehet kedvezményeket is érvényesíteni. Senkinek nincs panasa az adófizetés miatt, teljesen természetes és elfogadható.”

Svájcban kevésbé elterjedt jelenség a számla nélküli értékesítés vagy a fiktív költség számla vásárlás „főleg a kicsiknek, mint én vagyok, mert nem éri meg. Az ellenőrzés elég sűrű és a kockázat sokkal nagyobb. Ráadásul nálunk, ha valaki ilyet csinál, akkor a büntetésen túl elveszíti az engedélyét is, nem folytathatja tovább a vállalkozását. Svájcban mindig bevallom a magyarországi bevételeimet is. Nekem nem tetszik a magyarországi 15%-os egykulcsos jövedelemadó rendszer. Szerintem igazságtalan, ha ugyanannyit fizet a leggazdagabb és a legszegényebb is. Svájcban progresszív adózás van, ez egy nagyon jó módszer az államnak arra, hogy tudja igazítani a szegények és gazdagok közötti jövedelemkülönbségeket. Én a progresszív adózás híve vagyok. De mindenhol azt láttam, hogy ahol bevezették az egykulcsos rendszert, pár év múlva visszaállították, mert nem jó. Kis keresethez magas a 15% adó, míg nagyobbhoz kevés. Nálunk sok sáv van. Két sáv esetén, mindenki próbálna alatta maradni és trükközni, akkor ott már keletkezik feketejövedelem. Ha sok sáv van, nem éri meg variálni.”

Mint az előzőekből is láthatjuk a feketegazdaság egy széles körben elterjedt gazdasági jelenség nemcsak Magyarországon, annak ellenére is, hogy az adózók teljes mértékben tisztában vannak a tevékenység gazdasági és erkölcsi hatásaival.

Azzal is tisztában vannak, hogy ez egy olyan állandó körforgás, ami a társadalom minden tagjára egyaránt kihatással van, és mindez oda vezet, hogy az elmaradt költségvetési bevételek miatt „többet kell befizetnie annak is, aki egyébként is befizeti az adót.” Tudják, hogy ez a tevékenység mindenkit egyaránt károsít, saját magukat, a családjukat, az államot, a piac többi szereplőjét, de „nem tudok versenyképes lenni, csak ha én is csinálom. Amennyiért én hivatalosan beszerezem, annyiért adják mások. A rendszer kényszerít arra, hogy ne legyek korrekt. Ha a tisztességes utat választjuk, az nagyon komoly piacvesztéssel jár. Általános jelenség, ha valaki nem áll be a sorba, kizorul piacról.”

Az interjúalanyokkal lefolytatott beszélgetésekből jól látszik, hogy a rejtett gazdaság megjelenési formái széleskörűek, a tényleges nagyságrendjének meghatározását pedig számos tartalmi és módszertani probléma nehezíti. A következő fejezetekben az adófizetési hajlandóságot befolyásoló tényezőket vizsgálom - a már korábban bemutatott nemzetközi szakirodalmi kutatások tapasztalatait alapul véve – a kérdőív adatai alapján.

3.2 Az adatok alkalmazhatóságának vizsgálata

A reliabilitás tesztelésére az ún. Cronbach-alfa eljárást alkalmaztam. A Cronbach-alfa (koefficiens) alapvetően összegző skálákra kiszámítható megbízhatósági mutató, amely a skála belső konzisztenciáját fejezi ki egy 0 és 1 közötti számmal. Értékét 0,70-0,85 között tartjuk elfogadhatónak, alatta nem elég konzisztens a skála, fölötte viszont már redundáns, azaz fölösleges többletet tartalmaz. A Cronbach-alfa értéke mindhárom kérdéscsoport esetében az elfogadási sávba esik (7. táblázat).

7. táblázat Cronbach's Alpha

Kérdéscsoport	Kérdések száma	Cronbach's Alpha
K1	24	7,49
K2	9	7,34
K3	10	8,06

(Forrás: saját szerkesztés)

A kérdőív nagyszámú adathalmazának dimenzióit főkomponens-analízis segítségével csökkentettem olyan mértékben, hogy a jelen lévő varianciát a lehető legjobban megtartsa. A főkomponens elemzés a többváltozós statisztika módszerei közé tartozik, célja a változók csoportosítása és a változók számának redukálása. Lényege, hogy a változók között összefüggések, korrelációk tapasztalhatók. A korrelációs módszer segítségével érhető el az eredeti változók számának csökkentése, hogy az eredeti adatok leírása a lehető legkevesebb információvesztéssel járjon. A főkomponens elemzést a kérdőív mindhárom kérdésköre esetén elvégeztem. Több módszer is rendelkezésünkre áll annak kiderítésére, hogy adataink alkalmasak-e főkomponens elemzésre [113 pp. 254]. A Bartlett-teszt segítségével vizsgáltam, hogy a változók az alapsokaságban korrelálatlanok-e vagy sem. A Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) kritériumot alkalmaztam a főkomponensek számának megállapításához, illetve a Scree-plot szintén segítséget nyújtott a faktordimenziók számának meghatározásában (8. függelék). A továbbiakban az így kapott főkomponensekkel folytattam az elemzést (8. táblázat). Azokban az

esetekben, ahol a téma részletesebb kifejtést igényelt, az eredeti kérdőív kérdéseivel dolgoztam (6. függelék).

8. táblázat Főkomponens-analízis eredményei

Jelölés	Megnevezés
F1.1	Morális dilemma
F1.2	Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal
F1.3	Adócsalás a magyar gazdaságban
F1.4	A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása
F1.5	Személyes fogyasztás, mint céges költség
F1.6	Fiktív költség számla vásárlás
F1.7	Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei
F1.8	A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére
F2.1	Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata
F2.2	Az adófizetők és az adóhatóság kapcsolata
F2.3	Az adórendszer hatása
F3.1	Negatív énkép
F3.2	Pozitív énkép

(Forrás: saját szerkesztés)

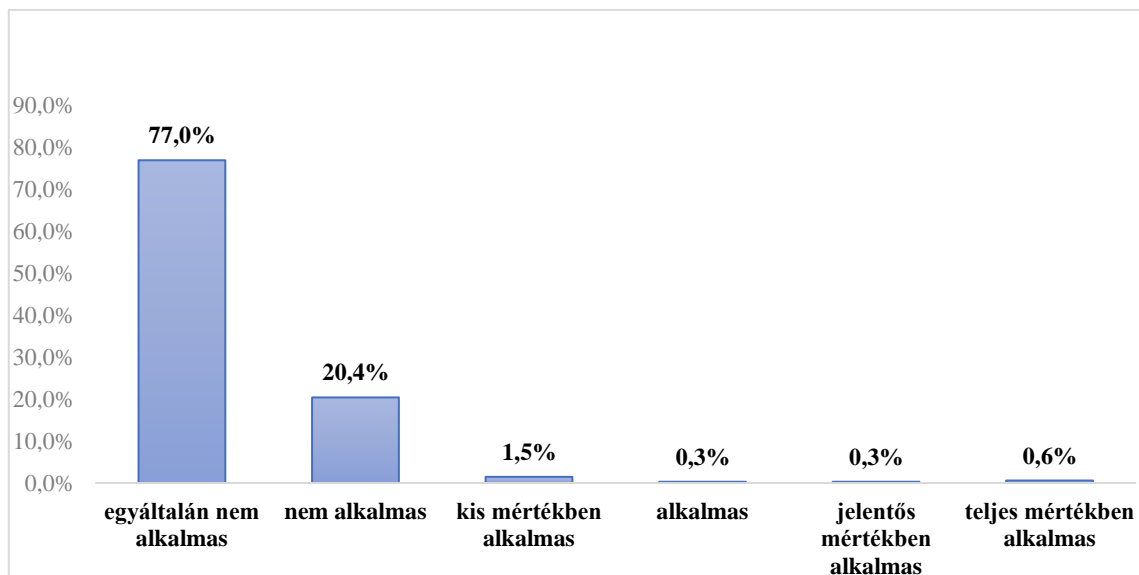
3.3 A klasszikus modellek tényezőinek adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatása

A klasszikus modellek szerint az ellenőrzési valószínűségnek pozitív hatása van az adófizetői jogkövető magtartásra, illetve a büntetés mértékének is jelentős a visszatartó ereje. Az ellenőrzési valószínűségek pozitív hatását az empirikus vizsgálatok is alátámasztják, míg a büntetés mértékének hatása kevésbé egyértelmű. A jövedelem és adókulcsok adózási morálra gyakorolt hatásával kapcsolatban is jelentős ellentmondások tapasztalhatók a nemzetközi szakirodalomban. Kutatásomban a klasszikus modellek tényezői közül a büntetés mértékének, az adókulcsoknak és a jövedelemnek a hatását vizsgáltam az adófizetési hajlandóságra, a felmérés nem terjed ki az ellenőrzési valószínűség vizsgálatára.

A kérdőív egyik szakasza arra a kérésre keresi a választ, hogy a válaszadók szerint a következő eszközök - adóemelés, adócsökkentés, szigor, adórendszer egyszerűsítése, korrekt tájékoztatás és adózási kultúra javítása - mennyire alkalmasak az adófizetési

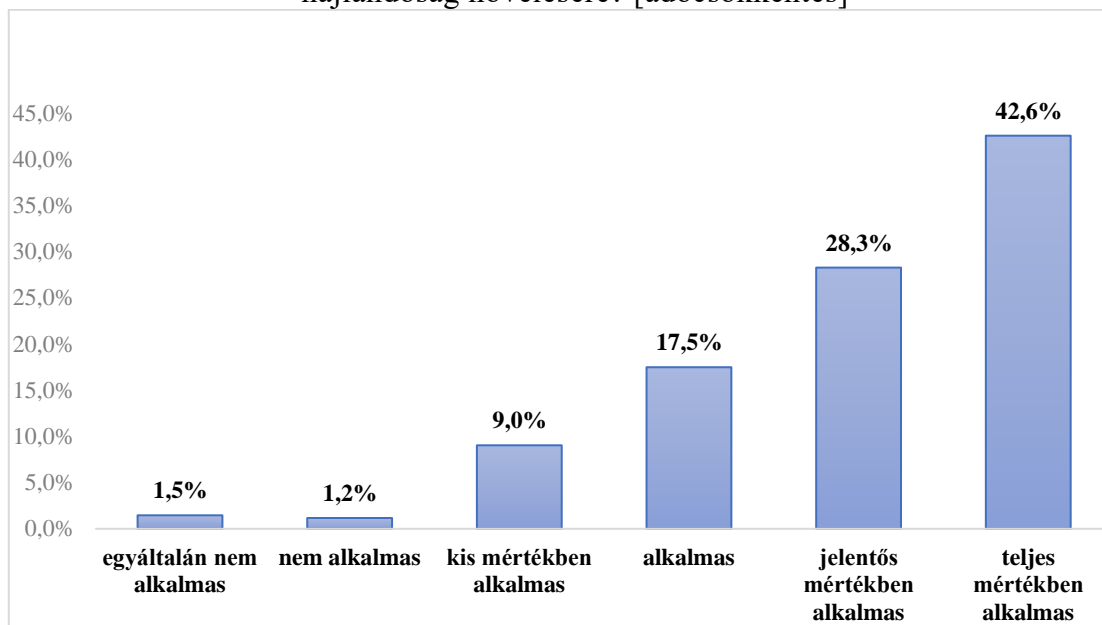
hajlandóság növelésére. Míg a fent említett nemzetközi szakirodalmi kutatások számos ellentmondást tartalmaznak az adókulcsok adómorálra kifejtett hatásával kapcsolatban, addig a kérdőív felmérései alapján elmondható, hogy hazánkban az adórátá jelentős hatással bír az adófizetési hajlandóságra. A válaszadók 77%-a az adóemelést egyáltalán nem alkalmasnak, míg 20,4%-a nem alkalmasnak ítéli az adófizetési hajlandóság növelésére (3. ábra). Az adócsökkentés pozitív hatásával kapcsolatban a válaszadók 42,6%-a tartja teljes mértékben alkalmasnak, 28,3%-a jelentős mértékben alkalmasnak, 17,5% alkalmasnak és 9,0%-a pedig kis mértékben alkalmasnak az adómorál növelésére (4. ábra).

3. ábra K1.19 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adóemelés]

(Forrás: saját szerkesztés)

4. ábra K1.24 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adócsökkentés]

(Forrás: saját szerkesztés)

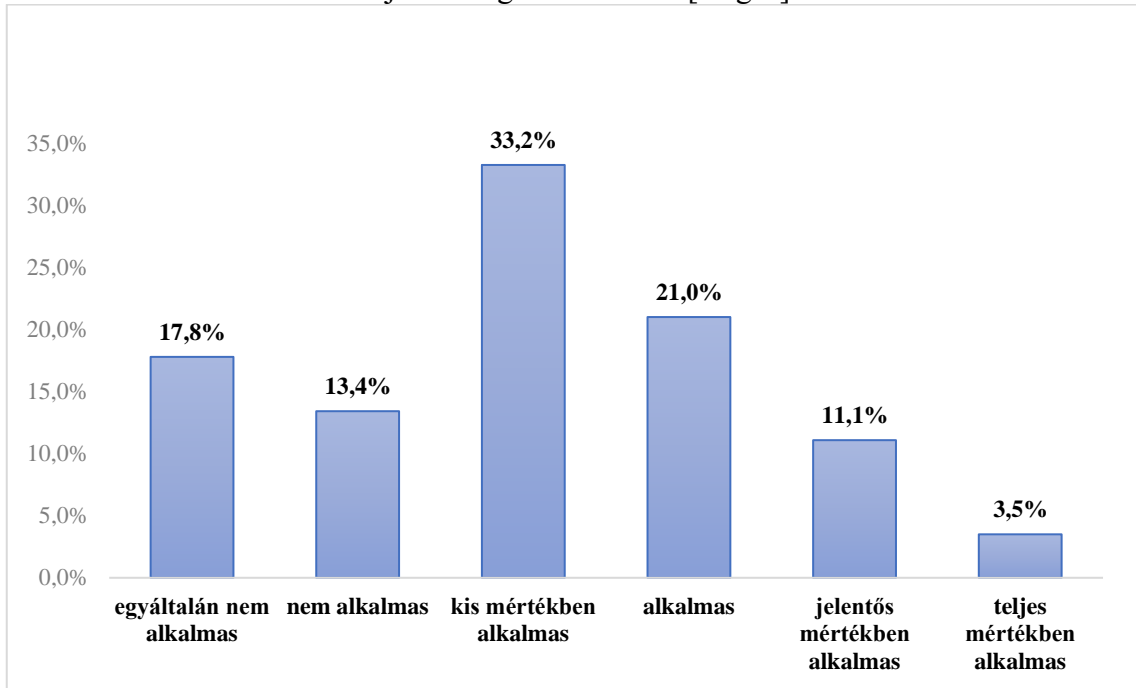
Az magas adókulcsok adófizetési hajlandóságra való negatív hatását az interjúkban elhangzottak is alátámasztják. „A magyar emberekben kódolva van, hogy próbálnak mindenképpen kisebb adót fizetni. Ha igazságosabb lenne az adóteher, akkor az adómorál is nagyobb lenne. Nem feltétlenül a mértékével van a probléma, hanem inkább azzal, hogy nagyon sokféle adót fizetünk, rengeteg az adóteher” - nyilatkozta az egyik interjúalany. Míg egy másik vélemény szerint „ha egy vállalkozásnak az adóterhei a forgalmához képest a 20%-ot meghaladják, akkor csalni fog, mert azt már nem tudja kifizetni. Meg kell találni az optimális határt, mert ha fölé megy, akkor elkezdik a kiskapukat keresni, ez egy aranyszabály.” Egy ma már külföldön élő magyar interjúalany az nyilatkozta, hogy „a magyar adózást konkrétan rablásnak tartottam. Nem azért csaltam adót, mert csak a birkák nem csálnak, hanem mert azt éreztem, hogy erkölcstelen és tisztességtelen a keresőtől ekkora részt elvenni.”

„Szerintem egyre inkább terjed a feketegazdaság Európában, aminek több oka van. Valószínűleg a magas adók, az emberek elégedetlensége miatt, mert mindenhol elégedetlenek az emberek.”

A nemzetközi szakirodalom alapján a büntetés mértékének hatása sem teljesen egyértelmű. A kérdőív eredményei alapján hasonló ellentmondásokat tapasztalhatunk. Az ábra alapján jól látható, hogy a válaszadók 33,2%-a szerint a szigor kis mértékben

alkalmas az adófizetési hajlandóság növelésére, a többi válasz pedig fele-fele arányban megoszlik az alkalmas és nem alkalmas kategóriák között (5. ábra).

5. ábra K1.20 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [szigor]

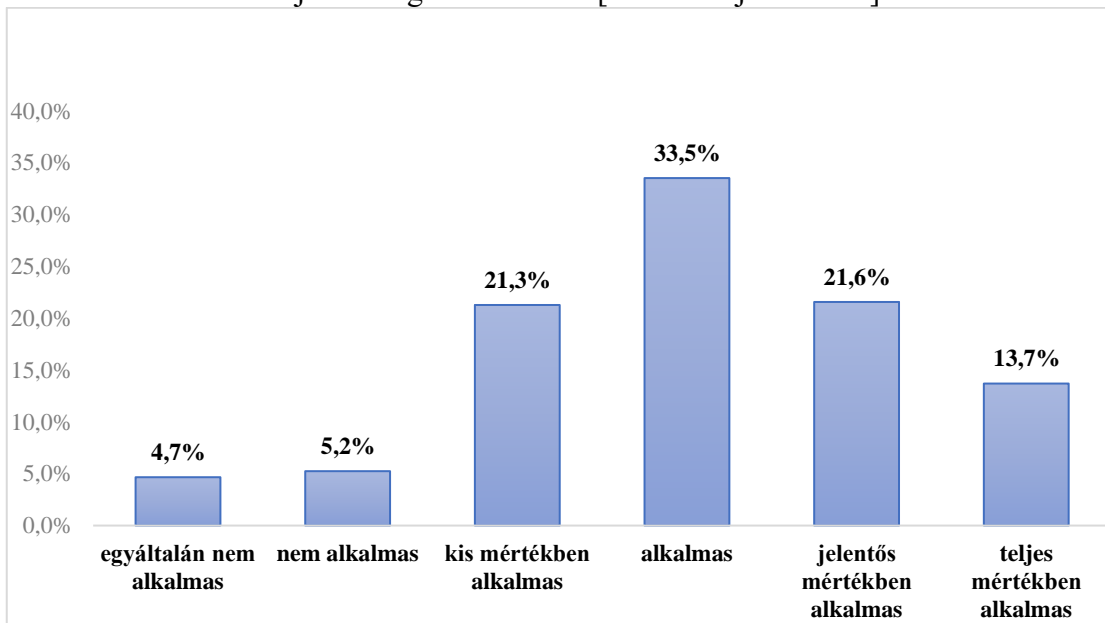

(Forrás: saját szerkesztés)

Az egyik interjúban elhangzott, hogy külön-külön nem, csak több eszköz együttes alkalmazása hozhat tartós eredményt, valamint az is, hogy ezeken kívül még nagyon sok tényező befolyásolhatja az adómorált. „Az adóemelés nem alkalmas az adómorál javítására, a szigor sem, a kettő együtt vagy akár még több tényező együttesen. Azt sem mondom, hogy minden adót csökkenteni kell, mert a társasági adó Magyarországon a legjobb, az ÁFA azonban a legrosszabb. Egy normális mértékű adó társuljon egy szigorral, egy ellenőrzéssel és egyébként egy átláthatósággal, illetve egy elszámolással, hogy ezt utána mire költik.”

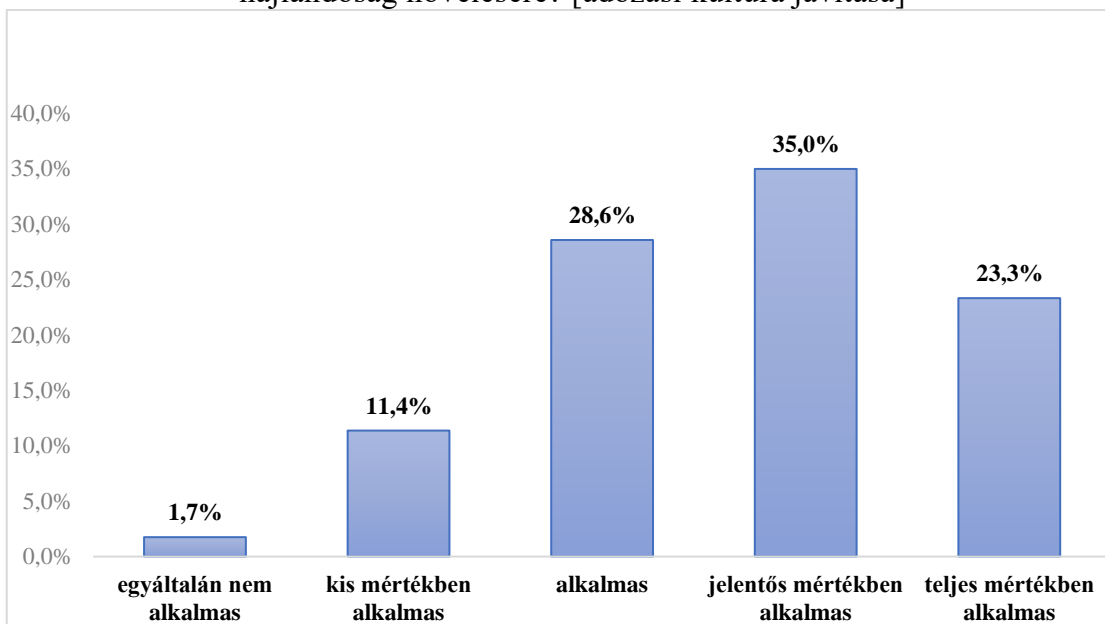
A vizsgált eszközökön túlmenően számos más tényező is befolyásolhatja az adófizetési hajlandóságot. Ilyen lehet többek között a korrekt tájékoztatás a hatóságok részéről, az adózási kultúra javítása, illetve az adórendszer egyszerűsítése, melyek a kérdőíves felmérés alapján szintén hatást gyakorolnak az adómorálra (6-7-8. ábra).

6. ábra K1.21 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [korrekt tájékoztatás]

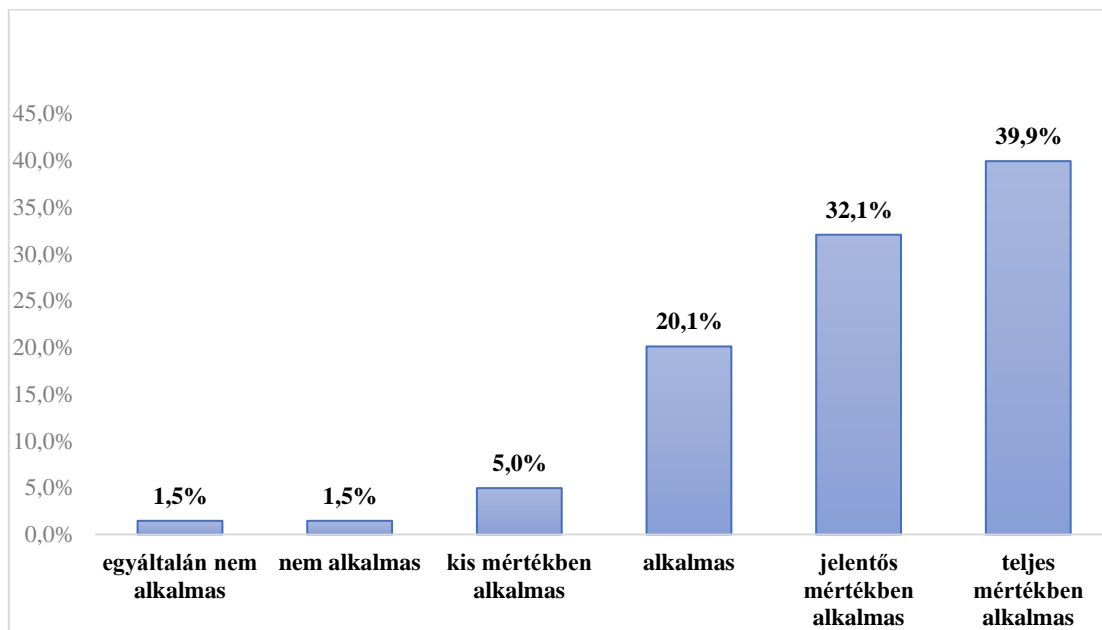
(Forrás: saját szerkesztés)

7. ábra K1.22 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adózási kultúra javítása]

(Forrás: saját szerkesztés)

8. ábra K1.23 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adórendszer egyszerűsítése]

(Forrás: saját szerkesztés)

Több interjúban is elhangzott, hogy jelentős változásokat csak akkor lehet elérni, ha alapjaiban az adózási kultúrát változtatjuk meg, melyhez azonban akár több generációnyi idő is szükséges lehet. Míg mások szerint „adózási kultúra Magyarországon nem létezik, itt csak szigorral lehet bármit elérni.” Az egyik interjúalany nem gondolja, hogy „egy pár százalékos adócsökkentés olyan szintű, olyan mértékű változást hozhatna. Alapjaiban az egész társadalomnak a szemléletén kell változtatni, ami nem mással érhető el, csakis nevelés-oktatással.” Míg egy másik vélemény szerint „a magyar társadalom az elmúlt 50 évben mindig a simlisségekből élt, és mindig a kiskapukat kereste. Az elmúlt 30 évben - a rendszerváltás óta - mindig mindenki adót csalt, és ha hirtelen leviszik az adót, akkor sem fognak fizetni, mert a vérükben van. Úgy szocializálódtak, hogy ügyeskedni kell, meg el kell lopni, amit lehet. A legtöbb országban a gyerekeknek tanítják az iskolában az adózási kultúrát és átfogó gazdasági ismereteket, aminek az adózás is a része. Amikor beidegződik valami, akkor nagyon nehéz megváltoztatni. Ez egy nagyon lassú és nehéz változtatási folyamat. Hosszú távon akkor lehet változásokat elérni, ha előtte az alapvető hiányosságokat orvosolják az adózási rendszerben, az adózás nem egy rossz, ördögtől való dolog, hanem egy szükséges része a társadalomnak. Mindenhol van adózás, ezt tudatosítani kell az emberekben. Nincs kellő elrettentés. Az emberek erkölcsi megítélésével is komoly probléma van. Általánosságban úgy gondolják, hogy az nem bűncselekmény, ha az ember adót csal, hanem csak egy ügyességi faktor.”

Voltak az interjúalanyok között olyanok is, akik szerint „csak az adórendszer egyszerűsítésével lehetne bármit elérni. A korrekt tájékoztatástól az adómérték nem lesz kisebb, aki eddig adót csalt, ezután is fog. Párhuzamosan kell megoldani, az egyik oldalról egy szigorítást bevezetni, de a másik oldalról egy normális, átlátható rendszert, illetve önmagukkal szembeni is legyenek szigorúak a törvényhozók.” Az elhangzottak alapján alapvető fontosságú a társadalomban a gazdasági jellegű oktatás-nevelés-képzés.

A klasszikus modellek tényezői közül a személyes jövedelem és az adócsalás morális dilemmája közötti összefüggés alátámasztására a Pearson-féle korrelációs vizsgálatot választottam annak eldöntésére, hogy van-e szignifikáns összefüggés közöttük (7. függelék). Az elemzés további szakaszában az egyes kérdéskörökhöz tartozó nullhipotézis jelölése H_0 , az alternatív hipotézis jelölése H_1 . A Pearson féle korrelációs elemzés alapján (szig = 0,022 < 0,05) a nullhipotézist 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk, tehát az alternatív hipotézis teljesül (9. táblázat). A korrelációs együttható ($r = 0,124^*$) azt jelenti, hogy a személyes jövedelem (K4.7) és az adócsalás morális dilemmája (F1.1) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van. Tehát a kimutatott kapcsolat nem a véletlen műve, vagy hiba okozza, hanem a számok mögött valós sztochasztikus kapcsolat fedezhető fel. A személyes jövedelem emelkedésével emelkedik az adófizetési hajlandóság is.

9. táblázat Korrelációs táblázat

K4. Demográfia - F1. Adócsalás viszonyának vizsgálata	K4.7 Kérem, adja meg egy főre jutó havi átlagos nettó jövedelmét! Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	Hipotézis vizsgálat
F1.1 Morális dilemma	,124*	,022	H_1
F1.2 Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal	-,013	,817	H_0
F1.3 Adócsalás a magyar gazdaságban	,038	,486	H_0
F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása	-0,05	,405	H_0
F1.5 Személyes fogyasztás, mint céges költség	,180**	,001	H_1
F1.6 Fiktív költség-számla vásárlás	,096	,074	H_0
F1.7 Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei	-,020	,708	H_0
F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére	-,082	,128	H_0
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

(Forrás: saját szerkesztés)

Annak érdekében, hogy még pontosabb képet kapjak arról, hogy az egyes jövedelemmel rendelkezők milyen morális dilemmával rendelkeznek, elvégeztem az egyszempontos variancia-analízist (ANOVA). A cél annak megállapítása, hogy van-e szignifikáns különbség a 6 féle keresettel rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően.

A Levene-teszt szignifikancia szintje $0,100 > 0,05$, tehát a null hipotézist elfogadom, azaz a hat minta szórása azonos (10. táblázat).

10. táblázat Test of Homogeneity of Variances

F1.1 Morális dilemma			
Levene Statistic	df1	df2	Sig.
1,864	5	337	,100

(Forrás: saját szerkesztés)

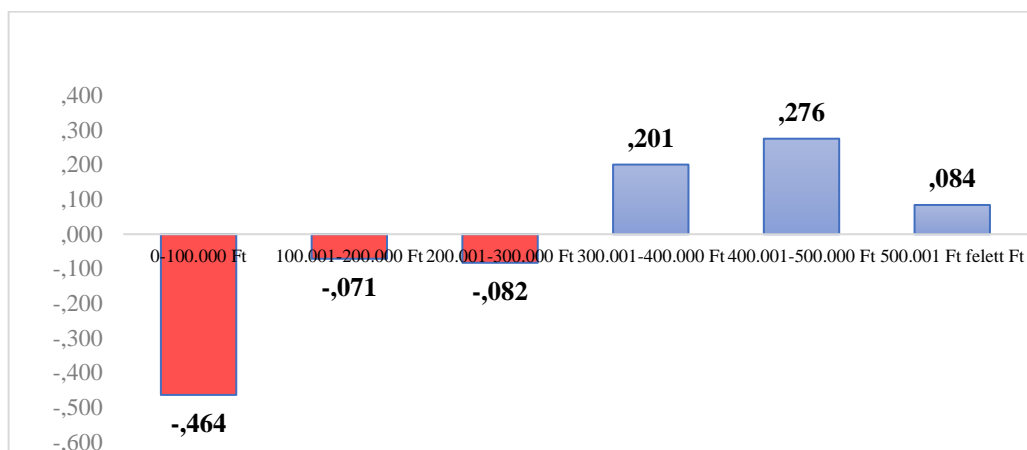
Következő lépésben elvégeztem a normalitás vizsgálatot. A Kolmogorov-Smirnov Z próba szignifikancia szintje minden esetben nagyobb, mint 0,05 (5%), tehát nincs szignifikáns különbség a minták eloszlása és a normális eloszlás között. Ekkor a nullhipotézist elfogadjuk, azaz a minták normális eloszlást követnek. Látható, hogy az átlagok között nagy eltérés van, tehát feltételezhetjük, hogy szignifikáns különbség lesz közöttük (11. táblázat).

11. táblázat Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Jövedelmek (K4.7) között

Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Jövedelmek (K4.7) között					
Jövedelem (K4.7)	Darab	Átlag	Szórás	Kolmogorov-Smirnov Z	Szignifikancia szint
0-100.000 Ft	21	-0,464	1,279	0,634	0,816
100.001-200.000 Ft	88	-0,071	1,074	1,095	0,181
200.001-300.000 Ft	87	-0,082	0,933	0,726	0,667
300.001-400.000 Ft	56	0,201	0,7	0,694	0,721
400.001-500.000 Ft	22	0,276	1,064	1,083	0,192
500.001 Ft felett Ft	69	0,084	1,038	1,239	0,093

(Forrás: saját szerkesztés)

9. ábra Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Jövedelmek (K4.7) között

(Forrás: saját szerkesztés)

Az Anova F próbája szerint a null hipotézist kell elfogadnom, mivel a szig = 0,075 > 0,05. Tehát nincs szignifikáns különbség a 6 féle keresettel rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően (12. táblázat).

12. táblázat ANOVA

F1.1 Morális dilemma					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	9,968	5	1,994	2,023	0,075
Within Groups	332,032	337	,985		
Total	342,000	342			

(Forrás: saját szerkesztés)

A 300.000 Ft alatt keresők morális dilemma átlaga negatív tartományba esik, míg az ennél többet keresők morális dilemma átlaga pozitív tartományba. A 100.000 Ft alatt keresők morális dilemma átlaga nagyon kicsi, -0,464. Ebből arra lehet következtetni, hogy ebbe a csoportba tartozóknak egyáltalán nincs morális dilemmájuk az adócsalással kapcsolatban. Érthető módon, ha az ember nem tud kijönni a keresetéből, akkor a megélhetés szabályai felülírják a morális dilemma szabályait. A 100.000 - 300.000 Ft között keresők morális dilemma átlaga közel nulla. Tehát ebbe a csoportba tartozók sem tekintik nagyon fontosnak az adócsalás dilemmáját, azaz ha nem muszáj, akkor nem csalnak, de ha érdekeik úgy kívánják, akkor az adócsalás nem ütközik belülről fakadó dilemmába. A 300.000 - 500.000 Ft között keresők morális dilemma átlaga pozitív tartományba esik, 0,2. Az ebbe a csoportba tartozóknak fontos, hogy ne csaljanak adót. Az 500.000 Ft fölött keresők morális dilemma átlaga nagyon kicsi pozitív szám, 0,08. Az ebbe a csoportba tartozókat sem érdekli nagyon az adócsalás dilemmája, de elképzelhető, hogy azért nem mert már a jövedelmük szintje megengedi, hogy ne foglalkozzanak vele (9. ábra).

Az interjúkban elhangzott néhány olyan gondolat, mely véleményem szerint jelentős mértékben tükrözik a válaszadók adózási rendszerhez, adózáshoz való viszonyulását. A válaszadók nagyon szívesen befizetnének a ténylegesen befizetett adó összegénél 10-15 %-kal magasabb adót is, ha ezáltal kisebb lesz a kockázatuk, de csak a ténylegesen befizetett, „ügyeskedésekkel” csökkentett adóhoz képest, mert azt tartják reálisnak. Vagyis „a jelenlegi minimálbér után fizetendő járulékok összegét egy háromszor ekkora bérösszeg mellett.” Megfogalmazásuk szerint, mindenki jól ismeri a téma erkölcsi oldalát, de a kisvállalkozások rá vannak kényszerülve arra, hogy az adóelkerülés egy bizonyos mértékét válasszák a megélhetésük és a családjuk megélhetése érdekében. Az adózási kultúrával kapcsolatban elhangzott, hogy mindenki tudja, hogy mi a helyes, de a magyar adórendszer ezt felülírja.

3.4 A demográfiai tényezők és a nemzeti büszkeség hatása az adófizetési hajlandóságra

Az áttanulmányozott szakirodalom alapján megerősítést nyert, hogy mind az empirikus, mind a laboratóriumi adatok alapján a kulturális normák [70] és a vallási viselkedés [80][64] is hatással vannak az adófizetési hajlandóságra. A kulturális tényezőkön kívül a nemzeti büszkeség adómorálra való pozitív hatása is megállapítható [72]. Több tanulmányt találunk arra vonatkozólag is, hogy a demográfiai tényezők jelentős hatással vannak az adófizetési hajlandóságra [72][78][80][64]. Az életkor [78][79][80][32][33][64] a válaszadók neme [80][64][72] és a családi állapot is [64][72] kapcsolatban áll az általános adózási attitűdökkel, azaz az adózási mentalitás és az adómorál függ a válaszadók demográfiai jellemzőitől. Demográfiai tényezőkön belüli vizsgálatok esetében születtek olyan eredmények, hogy a nőkre és a házasságban élőkre magasabb adózási morál volt jellemző, illetve az özvegyek adófizetési hajlandósága is magasabb volt [72].

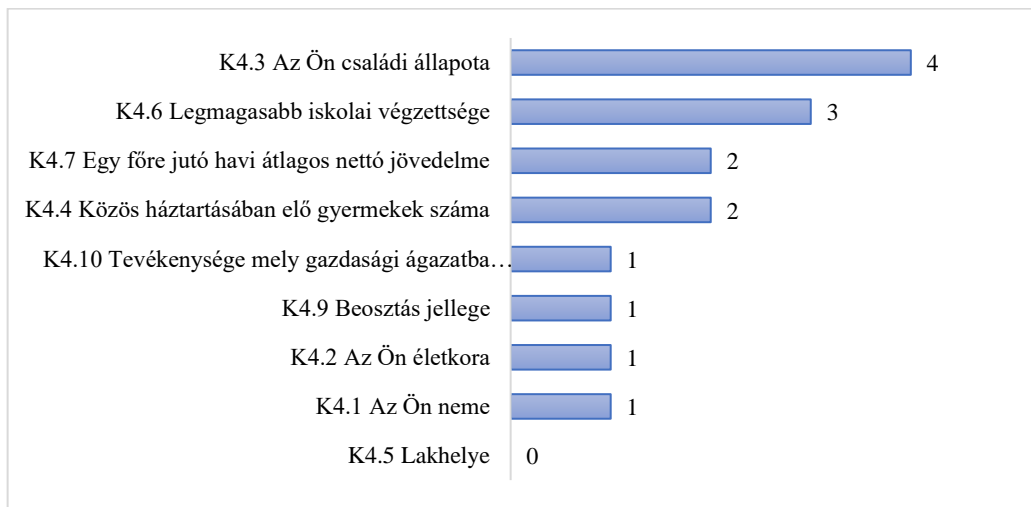
Elemzésemben először Pearson-féle lineáris korrelációs vizsgálat segítségével kerestem, hogy van-e szignifikáns összefüggés a demográfiai mutatók (K4) és az adócsalás morális dilemmája (F1.1) között (13. táblázat).

13. táblázat Korrelációs táblázat

K4. Demográfia - F1. Adócsalás viszonyának vizsgálata	F1.1 Morális dilemma	F1.2 Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal	F1.3 Adócsalás a magyar gazdaságban	F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása	F1.5 Személyes fogyasztás, mint céges költség	F1.6 Fiktív költség-számla vásárlás	F1.7 Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei	F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére
K4.1 Az Ön neme	-,075	,030	,022	,116*	-,053	-,043	-,027	-,045
K4.2 Az Ön életkora	,065	,068	-,104	-0,06	-,073	-,038	-,057	-,176**
K4.3 Az Ön családi állapota	-,170**	,152**	,123*	0,05	-,011	,113*	,064	-,044
K4.4 Közös háztartásában élő gyermekek száma	-,130*	,065	-,050	0,05	-,001	,021	-,061	-,109*
K4.5 Kérem, jelölje meg jelenlegi lakhelyét!	-,005	,010	-,104	-0,01	-,082	-,056	-,033	-,010
K4.6 Kérem, jelölje meg legmagasabb iskolai végzettségét!	,090	,005	,113*	,198**	,089	-,004	-,054	-,180**
K4.7 Kérem, adja meg egy főre jutó havi átlagos nettó jövedelmét!	,124*	-,013	,038	-0,05	,180**	,096	-,020	-,082
K4.9 A vállalkozásnál betöltött státusz (beosztás) jellege	,025	-,055	,075	0,04	,008	,005	-,066	-,127*
K4.10 Kérem, jelölje meg, hogy vállalkozásának tevékenysége mely gazdasági ágazatba sorolható!	,042	-,045	,109*	0,00	,029	-,104	-,071	-,031
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).								
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).								

(Forrás: saját szerkesztés)

10. ábra K4. Demográfia - F1. Adómorál között létrejövő szignifikancia szintek száma

(Forrás: saját szerkesztés)

A családi állapot, a közös háztartásban élő gyerekek száma, az iskolai végzettség és a személyes jövedelem – összevontan demográfia - között mutatható ki kapcsolat az adócsalás morális dilemmájával összefüggésben (10. ábra).

A családi állapot (K4.3) szignifikancia szintje ($szig = 0,002 < 0,05$) esetében a null hipotézist 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk, tehát az alternatív hipotézis teljesül, van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = -0,170^{**}$) alapján a családi állapot (K4.3) és az adócsalás morális dilemmája között negatív irányú gyenge kapcsolat van.

A közös háztartásban élő gyerekek számának (K4.4) szignifikancia szintjével ($szig = 0,016 < 0,05$) kapcsolatosan a null hipotézist itt is 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk. Az alternatív hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = -0,130^{*}$) szerint a közös háztartásban élő gyerekek száma (K4.4) és az adócsalás morális dilemmája között szintén negatív irányú gyenge kapcsolat van. Ahogyan növekszik a közös háztartásban élő gyerekek száma (K4.4) úgy csökken az adófizetési hajlandóság (14. táblázat).

A személyes jövedelem (K4.7) és az adófizetési hajlandóság közötti összefüggéseket a 3.3 pontban már kifejtettem, így a továbbiakban csak a családi állapot és a közös háztartásban élő gyermekek számának adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatását részletezem.

14. táblázat Korrelációs táblázat

K4. Demográfia - F1. Adócsalás viszonyának vizsgálata	F1.1 Morális dilemma – Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	Hipotézis vizsgálat
K4.1 Az Ön neme	-,075	,168	H₀
K4.2 Az Ön életkora	,065	,229	H₀
K4.3 Az Ön családi állapota	-,170**	,002	H₁
K4.4 Közös háztartásában élő gyermekek száma	-,130*	0,016	H₁
K4.5 Kérem, jelölje meg jelenlegi lakhelyét!	-,005	,920	H₀
K4.6 Kérem, jelölje meg legmagasabb iskolai végzettségét!	,090	,098	H₀
K4.7 Kérem, adja meg egy főre jutó havi átlagos nettó jövedelmét!	,124*	,022	H₁
K4.9 A vállalkozásnál betöltött státusz (beosztás) jellege	,025	,650	H₀
K4.10 Kérem, jelölje meg, hogy vállalkozásának tevékenysége mely gazdasági ágazatba sorolható!	,042	,437	H₀
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

(Forrás: saját szerkesztés)

Egyszempontos varianciaanalízissel (ANOVA) állapítottam meg, hogy van-e szignifikáns különbség az ötféle családi állapottal rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően, annak érdekében, hogy még pontosabb képet kapjak arról, hogy a különböző családi állapotokban (K4.3) lévő emberek, milyen morális dilemmával (F1.1) rendelkeznek.

A Levene-teszt szignifikancia szintje $0,428 > 0,05$, tehát a null hipotézist elfogadom, azaz a két minta szórása azonos (15. táblázat).

15. táblázat Test of Homogeneity of Variances

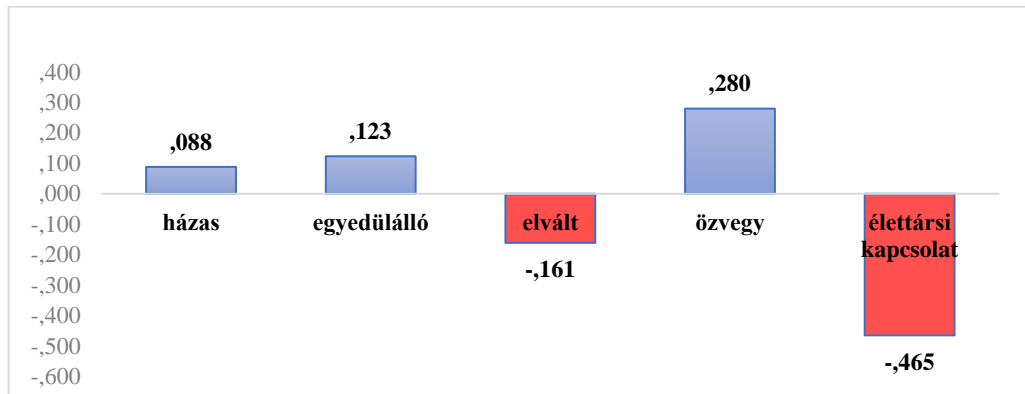
F1.1 Morális dilemma			
Levene Statistic	df1	df2	Sig.
,963	4	338	,428

(Forrás: saját szerkesztés)

Következő lépésben elvégeztem a normalitás vizsgálatot. A Kolmogorov-Smirnov Z próba szignifikancia szintje minden esetben nagyobb, mint 0,05 (5%), tehát nincs szignifikáns különbség a minták eloszlása és a normális eloszlás között. Ekkor a nullhipotézist elfogadjuk, azaz a minták normális eloszlást követnek. Kivétel a „házas” csoport esetében, mert itt el kell vetnünk a nullhipotézist és elfogadni az alternatív

hipotézist. Tehát nem normális eloszlást követ a „házas” csoport. Látható, hogy az átlagok között nagy eltérés van, tehát feltételezhetjük, hogy szignifikáns különbség lesz közöttük (16. táblázat).

11. ábra Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Családi állapotok (K4.3) között

(Forrás: saját szerkesztés)

16. táblázat Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Családi állapotok (K4.3) között

Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Családi állapotok (K4.3) között					
Családi állapotok (K4.3)	Darab	Átlag	Szórás	Kolmogorov-Smirnov Z	Szig.
házas	234	0,088	0,927	1,557	0,016
egyedülálló	22	0,123	1,071	0,673	0,756
elvált	27	-0,161	1,194	0,787	0,566
özvegy	12	0,28	1,053	1,061	0,211
élettársi kapcsolat	48	-0,465	1,075	0,560	0,913

(Forrás: saját szerkesztés)

Az Anova F próbája szerint az alternatív hipotézist kell elfogadnom, mivel a szig = 0,006 < 0,05. Tehát szignifikáns különbség van az ötféle családi állapottal rendelkező csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően (17. táblázat).

Ahhoz, hogy megtudjam, milyen családi állapottal rendelkező csoport válaszainak átlaga tér el szignifikánsan a többitől, a Bonferroni-féle táblázatot használtam (18. táblázat).

17. táblázat ANOVA

F1.1 Morális dilemma					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	14,189	4	3,547	3,657	0,006
Within Groups	327,811	338	,970		
Total	342,000	342			

(Forrás: saját szerkesztés)

18. táblázat Multiple Comparisons

Dependent Variable: F1.1 Morális dilemma				
(I) K4.3 Az Ön családi állapota			Mean Difference (I-J)	Sig.
Bonferroni	házas	egyedülálló	-,035	1,000
		elvált	,249	1,000
		özvegy	-,192	1,000
		élettársi kapcsolat	,553*	,004
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.				

(Forrás: saját szerkesztés)

Az F próba állítását a Bonferroni-táblázat is visszaigazolja, amelyben a szignifikáns különbséget a páronkénti összehasonlításban láthatjuk. Ott van szignifikáns különbség, ahol szignifikanciaszint 0,025 alá csökken (*-gal jelölve). A házasságban élők átlagos morális dilemma szintje (0,088) szignifikánsan eltér az élettársi kapcsolatban élők átlagos morális dilemma szintjétől (-0,465).

A házasságban élők és az egyedül élők átlagos morális dilemma szintje (0,08; 0,12) közel azonos. Válaszaik pozitív tartományba esnek, tehát úgy gondolják az adócsalás elítélendő cselekedet. Az özvegyeknek a legmagasabb az átlagos morális dilemma szintjük (0,28), jóval megelőzve az összes többi csoportot. Ők tartják a legjobban elítélendő cselekedetnek az adócsalást. Az elváltak (-0,161) és az élettársi kapcsolatban élők (-0,465) átlagos morális dilemma szintje negatív tartományba esik. Tehát ők nem gondolják az adócsalást elítélendő cselekedetnek (11. ábra).

A demográfiai adatok és az adómorál közötti szignifikancia szintek alapján (10. ábra) a következőkben az iskolai végzettség adómorálra gyakorolt hatását vizsgáltam meg. Feltételezem, hogy az eltérő iskolai végzettséggel rendelkezőknek (K4.6) más „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatásairól” (F1.4) alkotott véleményük.

Egyszempontos varianciaanalízissel (ANOVA) állapítottam meg, hogy van-e szignifikáns különbség a 4 féle iskolai végzettséggel rendelkező csoport válaszainak átlaga között „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának” (F1.4) hatásait illetően.

A Levene-próba szignificancia szintje $0,098 > 0,05$, tehát a null hipotézist elfogadom, azaz a két minta szórása azonos (19. táblázat).

19. táblázat Test of Homogeneity of Variances

F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása			
Levene Statistic	df1	df2	Sig.
2.117	3	339	.098

(Forrás: saját szerkesztés)

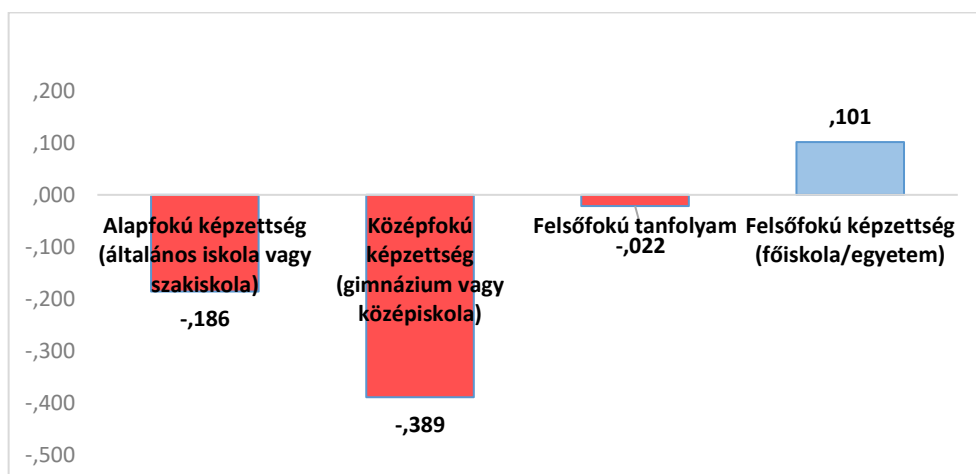
Következő lépésben elvégeztem a normalitás vizsgálatot. A Kolmogorov-Smirnov Z próba szignificancia szintje minden esetben nagyobb, mint 0,05 (5%), tehát nincs szignifikáns különbség a minták eloszlása és a normális eloszlás között. Ekkor a nullhipotézist elfogadjuk, azaz a minták normális eloszlást követnek. Láthatjuk, hogy az átlagok között nagy eltérés van, tehát feltételezhetjük, hogy szignifikáns különbség lesz közöttük (20. táblázat).

20. táblázat Normalitás vizsgálat

F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása					
K4.6 Iskolai végzettség	Darab	Átlag	Szórás	Kolmogorov-Smirnov Z	Szig.
Alapfokú képzettség (általános iskola vagy szakiskola)	8	- 0,186	1,433	0,400	0,997
Középfokú képzettség (gimnázium vagy középiskola)	59	- 0,389	1,146	0,632	0,820
Felsőfokú tanfolyam	29	- 0,022	1,019	0,617	0,841
Felsőfokú képzettség (főiskola/egyetem)	247	0,101	0,925	0,643	0,803

(Forrás: saját szerkesztés)

12. ábra A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása (F1.4) eloszlása az Iskolai végzettség (K4.6) között

(Forrás: saját szerkesztés)

Az Anova F próbája szerint az alternatív hipotézist kell elfogadnom, mivel $\text{szig} = 0,008 < 0,05$, tehát szignifikáns különbség van a 4 féle iskolai végzettséggel rendelkező csoport válaszainak átlaga „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának” hatásait illetően (21. táblázat).

Ahhoz, hogy megtudjam, mely iskolai végzettséggel rendelkező csoport válaszainak átlaga tér el szignifikánsan a többitől, Bonferroni-féle táblázatot használtam (22. táblázat).

21. táblázat ANOVA

F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	11.748	3	3.916	4.020	0.008
Within Groups	330.252	339	.974		
Total	342.000	342			

(Forrás: saját szerkesztés)

22. táblázat Multiple Comparisons

Dependent Variable: F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása					
(I) K4.6 Kérem, jelölje meg legmagasabb iskolai végzettségét!			Mean Difference	Std. Error	Sig.
Bonferroni	Középfokú képzettség (gimnázium vagy középiskola)	Alapfokú képzettség (általános iskola vagy szakiskola)	-.203	.372	1.000
		Felsőfokú tanfolyam	-.367	.224	.611
		Felsőfokú képzettség (főiskola/egyetem)	-.490*	.143	.004
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.					

(Forrás: saját szerkesztés)

Az F próba állítását a Bonferroni-táblázat is visszaigazolta, amelyben a szignifikáns különbséget a páronkénti összehasonlításban láthatjuk. Ott van szignifikáns különbség, ahol szignifikanciaszint 0,025 alá csökken (*-gal jelölve). A középfokú végzettséggel rendelkezők átlagos szintje „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatásait” illetően (-0,389) szignifikánsan eltér az egyetemet végzettek átlagos szintjétől (0,101). Az egyetemi végzettséggel rendelkezők válaszainak átlagai a pozitív tartományba estek. Ez arról tanúskodik, hogy meg vannak győződve, hogy a korrekt tájékoztatás mellett az adózási szokásaink is jobbá válhatnak. A középfokú végzettségűek válaszainak átlagai a negatív tartományba esnek, tehát ők épp az ellenkezőt gondolják a korrekt tájékoztatás szerepéről az adóhatóságok részéről.

Feltételezhető továbbá, hogy az eltérő iskolai végzettséggel rendelkezőknek (K4.6) más „A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére” (F1.8) témakörben alkotott véleményük is (13. táblázat).

Egyszempontos varianciaanalízissel (ANOVA) állapítottam meg, hogy van-e szignifikáns különbség a 4 féle iskolai végzettséggel rendelkező csoport válaszainak átlaga között „A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére” (F1.8) kérdést illetően. A Levene-teszt szignifikancia szintje $0,765 > 0,05$, tehát a null hipotézist elfogadom, azaz a két minta szórása azonos (23. táblázat).

23. táblázat Test of Homogeneity of Variances

F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére			
Levene Statistic	df1	df2	Sig.
.384	3	339	.765

(Forrás: saját szerkesztés)

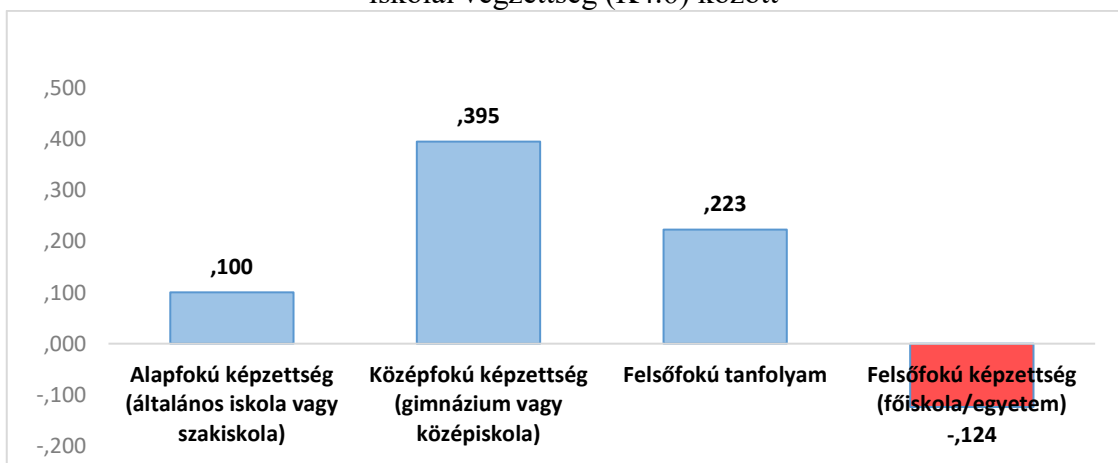
Következő lépésben elvégeztem a normalitás vizsgálatot. A Kolmogorov-Smirnov Z próba szignifikancia szintje minden esetben nagyobb, mint 0,05 (5%), tehát nincs szignifikáns különbség a minták eloszlása és a normális eloszlás között. Ekkor a nullhipotézist elfogadjuk, azaz a minták normális eloszlást követnek. Láthatjuk, hogy az átlagok között nagy eltérés van, tehát feltételezhetjük, hogy szignifikáns különbség lesz közöttük (24. táblázat).

24. táblázat Normalitás vizsgálat

F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére					
K4.6 Iskolai végzettség	Darab	Átlag	Szórás	Kolmogorov-Smirnov Z	Szig.
Alapfokú képzettség (általános iskola vagy szakiskola)	8	0	0,661	0,918	0,680
Középfokú képzettség (gimnázium vagy középiskola)	59	0	0,937	0,754	0,620
Felsőfokú tanfolyam	29	0	0,906	0,68	0,744
Felsőfokú képzettség (főiskola/egyetem)	247	0	1,009	0,614	0,845

(Forrás: saját szerkesztés)

13. ábra A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére (F1.8) eloszlása az iskolai végzettség (K4.6) között

(Forrás: saját szerkesztés)

Az Anova F próbája szerint az alternatív hipotézist kell elfogadnom, mivel a szig = 0,002 < 0,05, tehát szignifikáns különbség van a 4 féle iskolai végzettséggel rendelkező csoport válaszainak átlaga „A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére” (F1.8) kérdést illetően (25. táblázat). Ahhoz, hogy megtudjam, mely iskolai végzettséggel rendelkező csoport válaszainak átlaga tér el szignifikánsan a többitől, a Bonferroni-féle táblázatot használtam (26. táblázat).

25. táblázat ANOVA

F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	14.504	3	4.835	5.005	0.002
Within Groups	327.496	339	.966		
Total	342.000	342			

(Forrás: saját szerkesztés)

26. táblázat Multiple Comparisons

Dependent Variable: F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére					
(I) K4.6 Kérem, jelölje meg legmagasabb iskolai végzettségét!			Mean Difference	Std. Error	Sig.
Bonferroni	Középfokú képzettség (gimnázium vagy középiskola)	Alapfokú képzettség (általános iskola vagy szakiskola)	.295	.370	1.00
		Felsőfokú tanfolyam	.172	.223	1.00
		Felsőfokú képzettség (főiskola/egyetem)	.518*	.142	.002
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.					

(Forrás: saját szerkesztés)

Az F próba állítását a Bonferroni-táblázat is visszaigazolta, amelyben a szignifikáns különbséget a páronkénti összehasonlításban láthatjuk. Ott van szignifikáns különbség, ahol szignifikanciaszint 0,025 alá csökken (*-gal jelölve). A középfokú végzettséggel

rendelkezők átlagos szintje „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatásait” illetően (0,395), mely szignifikánsan eltér az egyetemet végzettek átlagos szintjétől (-0,124).

A F1.8 főkomponens a K1.16 „Az ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja, hogy versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal?” kérdést foglalta magába. A válaszlehetőségek sorrendjét tekintve megállapítható, hogy az egyetemi végzettséggel rendelkezők válaszainak átlagai a negatív tartományba estek, azaz ők a „teljes mértékben befolyásolja” vagy a „nagy részt befolyásolja” válaszokat részesítették előnyben. Ez arról tanúskodik, hogy meg vannak győződve, hogy a saját cégük helyzetét nagyban befolyásolja, ha versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal. A középfokú végzettségűek válaszainak átlagai a pozitív tartományba esnek, azaz ők a „nagy részt nem befolyásolja” vagy az „egyáltalán nem befolyásolja” válaszokat részesítették előnyben. Ez arról tanúskodik, hogy meg vannak győződve, hogy a saját cégük helyzetét nem befolyásolja, ha versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal.

A demográfiai tényezők közül még a szignifikancia szintek alapján (10. ábra) a közös háztartásban lévő gyermekek számának hatását vizsgáltam meg az adómorálra. Egyszempontos varianciaanalízissel (ANOVA) állapítottam meg, hogy van-e szignifikáns különbség az 5 féle gyerekszámú csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően.

A Levene-teszt szignifikancia szintje $0,000 < 0,05$, tehát a H_1 -et elfogadom, azaz a két minta szórása nem azonos (27. táblázat).

27. táblázat Test of Homogeneity of Variances

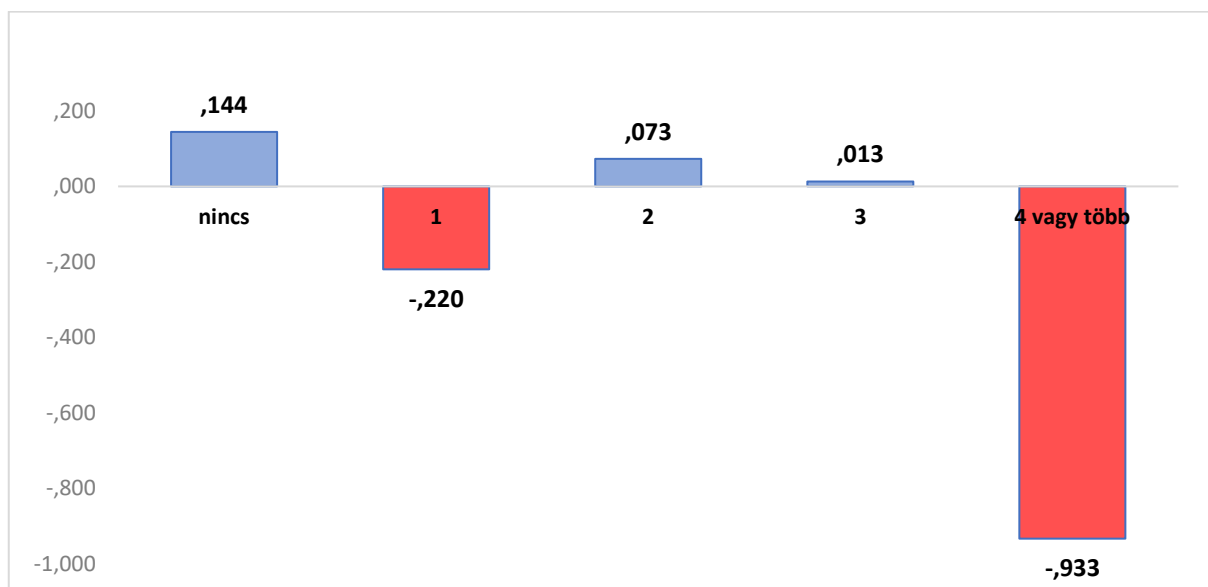
F1.1 Morális dilemma			
Levene Statistic	df1	df2	Sig.
6.471	4	338	.000

(Forrás: saját szerkesztés)

Következő lépésben elvégeztem a normalitás vizsgálatot. A Kolmogorov-Smirnov Z próba szignifikancia szintje minden esetben nagyobb mint 0,05 (5%), tehát nincs szignifikáns különbség a minták eloszlása és a normális eloszlás között. Ekkor a nullhipotézist elfogadjuk, azaz a minták normális eloszlást követnek. Kivétel a „két gyerekes” csoport esetében, mert itt el kell vetnünk a nullhipotézist és elfogadni az

alternatív hipotézist. Tehát nem normális eloszlást követ a „két gyerekes” csoport. Láthatjuk, hogy az átlagok között nagy eltérés van, tehát feltételezhetjük, hogy szignifikáns különbség lesz közöttük (28. táblázat).

14. ábra Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Gyerekek számának (K4.4) függvényében

(Forrás: saját szerkesztés)

28. táblázat Normalitás vizsgálat

Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Gyerekek száma (K4.4) között					
Gyerekek száma (K4.4)	Darab	Átlag	Szórás	Kolmogorov-Smirnov Z	Szig.
nincs	148	,144	,867	0,824	0,505
1	72	-,220	1,131	0,984	0,288
2	86	,073	,874	1,4	0,040
3	24	,013	,949	0,807	0,533
4 vagy több	13	-,933	1,748	0,629	0,823

(Forrás: saját szerkesztés)

Az Anova F próbája szerint az alternatív hipotézist kell elfogadnom, mivel a szig = 0,001 < 0,05. Tehát szignifikáns különbség van az 5 féle gyerekszámú csoport válaszainak átlaga között a morális dilemmát illetően (29. táblázat). Ahhoz, hogy megtudjuk, milyen gyerekszámú csoport válaszainak átlaga tér el szignifikánsan a többitől, Bonferroni-féle táblázatot használtam (30. táblázat).

29. táblázat ANOVA

F1.1 Morális dilemma					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	18.328	4	4.582	4.785	0.001
Within Groups	323.672	338	.958		
Total	342.000	342			

(Forrás: saját szerkesztés)

F próba állítását a Bonferroni-táblázat is visszaigazolja, amelyben a szignifikáns különbséget a páronkénti összehasonlításban láthatjuk. Ott van szignifikáns különbség, ahol szignifikanciaszint 0,025 alá csökken (*-gal jelölve). A 4 vagy több gyerekkel rendelkezők átlagos morális dilemma szintje (-0,933) szignifikánsan eltér a gyerekekkel nem rendelkezők átlagos morális dilemma szintjétől (0,144), illetve a 4 vagy több gyerekkel rendelkezők átlagos morális dilemma szintje (-0,933) szignifikánsan eltér a két gyerekekkel rendelkezők átlagos morális dilemma szintjétől (0,073).

30. táblázat Multiple Comparisons - Bonferroni

Dependent Variable: F1.1 Morális dilemma				
(I) K4.4 Közös háztartásában élő gyermekek száma		Mean Difference	Std. Error	Sig.
Nincs gyerek	1	.364	.141	.101
	2	.071	.133	1.000
	3	.131	.215	1.000
	4 vagy több	1,077*	.283	.002
2 gyermek	nincs	-.071	.133	1.000
	1	.293	.156	.621
	3	.060	.226	1.000
	4 vagy több	1,005*	.291	.006

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

(Forrás: saját szerkesztés)

Mivel a nemzeti büszkeség adómorálra gyakorolt hatására is találunk kutatásokat a nemzetközi szakirodalomban [72], így a kérdőíves vizsgálatot kiterjesztettem erre a kérdéskörre is. A Pearson-féle korrelációs mutató segítségével vizsgáltam a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” (K2.1) mutató és az adófizetési hajlandóság (F1) között lévő kapcsolat szorosságát és irányát.

A „Morális dilemma” (F1.1), az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) és a „Személyes fogyasztás, mint céges költség” (F1.5) szignifikáns kapcsolatban vannak a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” (K2.1) mutatóval (31. táblázat).

A morális dilemma (F1.1) szignifikancia szintjéből ($p = 0,031 < 0,05$) következik, hogy a null hipotézist 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, azaz van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = -0,117^*$) alapján, a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” (K2.1) mutató és az adócsalás „Morális dilemmája” (F1.1) között negatív irányú gyenge kapcsolat van.

Az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) szignifikancia szintje ($p = 0,000 < 0,05$) szerint is a null hipotézist 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,295^{**}$), vagyis a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” (K2.1) mutató és az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) között pozitív irányú majdnem közepesen erős kapcsolat van.

A „Személyes fogyasztás, mint céges költség” (F1.5) szignifikancia szintje ($p = 0,038 < 0,05$) amely alapján a null hipotézist szintén 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,112^*$) azt jelenti, hogy a „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” (K2.1) mutató és a „Személyes fogyasztás, mint céges költség” (F1.5) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van.

31. táblázat Korrelációs táblázat

K2.1 Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek - F1. Adócsalás viszonyának vizsgálata	K2.1 Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek - Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	Hipotézis vizsgálat
F1.1 Morális dilemma	-,117*	,031	H₁
F1.2 Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal	-,009	,865	H₀
F1.3 Adócsalás a magyar gazdaságban	,295**	,000	H₁
F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása	-,016	,774	H₀
F1.5 Személyes fogyasztás, mint céges költség	,112*	,038	H₁
F1.6 Fiktív költség számla vásárlás	,017	,755	H₀
F1.7 Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei	-,028	,600	H₀
F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére	,038	,481	H₀
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

(Forrás: saját szerkesztés)

A „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” (K2.1) mutató és az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) között pozitív irányú majdnem közepesen erős kapcsolat van ($r = 0,295^{**}$), ami azt jelenti, hogyha az egyik mutató értéke növekszik, akkor az maga után vonja a másik mutató növekedését is.

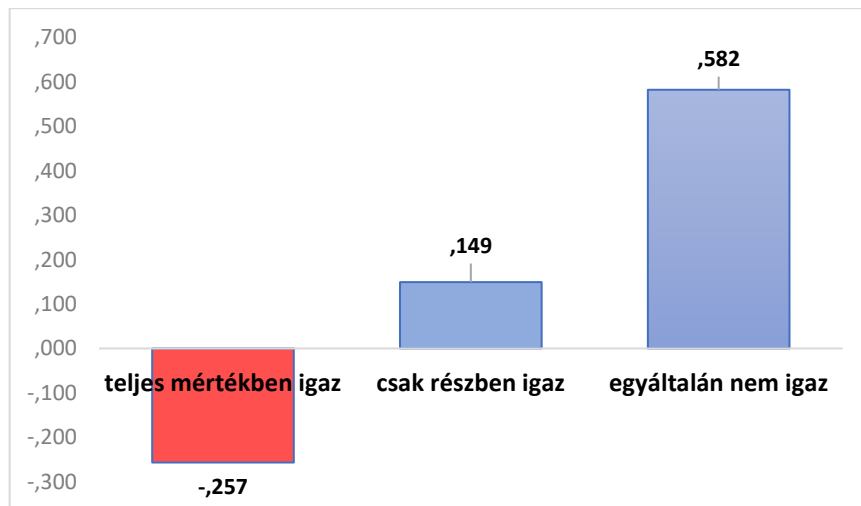
172 kitöltő került az első csoportba. Ők azt vallották, hogy „teljes mértékben igaz-nak” érzik az állítást, hogy „Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek” (K2.1). Ennek a csoportnak az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) kérdésekre adott válaszaik átlaga a legkisebb. Azaz ők az első két választható lehetőséget jelölték meg, mely szerint „egyáltalán nem fordul elő” vagy „ritkán” fordul elő. A másik véglet a harmadik csoportba tartozó 48 kitöltő. Ők nem érzik magukat büszke magyar állampolgárnak viszont „a normál gazdasági folyamatok részé-nek” tekintik az adócsalást hazánkban (32. táblázat).

32. táblázat Descriptives

K2.1 Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek	N	Mean	Std. Deviation
teljes mértékben igaz	172	-,257	1,048
csak részben igaz	128	,149	,870
egyáltalán nem igaz	43	,582	,838
Total	343	,000	1,000

(Forrás: saját szerkesztés)

15. ábra Adócsalás a magyar gazdaságban (F1.3) eloszlása a Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek (K2.1) között

(Forrás: saját szerkesztés)

Az interjúk alapján különböző válaszok születtek a nemzeti büszkeség adómorálra gyakorolt hatásával kapcsolatban a különböző nemzetiségű válaszadók között. „Csak azért, mert én büszke magyar vagyok, nem fogok befizetni 80% adót a jövedelmemből.” – hangzott el egy magyar adófizető esetében.

Viszont „az állampolgári megközelítés már egy kicsit másabb, mert egy felelős állampolgár azt mondja, hogy ha befizetem az adót, akkor lesz útburkolat az utcában, a házam előtt lesz rendőr, aki vigyáz arra, hogy ne törjenek be, lesz világítás, hogy haza tudjak menni este, lesz egészségügy. Az állam költ azokra a dolgokra, ami az én életemet kényelmesebbé teszi, ez állampolgári megfontolás, mert ebből én részesülök. Egy felelősen gondolkodó ember ezért inkább fizet adót.”

Egy szír-magyar állampolgár szerint „befolyásolja, hogyne befolyásolná. Mindenhol, Magyarországon és Szíriában is, a világon mindenhol. A büszkeségnek van ilyen hatása, hogy emiatt hajlamos az ember adót fizetni. Nálunk például - miközben háború volt sokáig Szíriában - az emberek önszántukból vezették be a „magyhud harbi”-t, egyfajta hadiadót, a katonaság és a fegyverek fejlesztésére. Az emberek találták ki és nem az állam. Az emberek javaslatára bocsátottak ki rá bélyeget, hogy mindenki a lehetőségeihez mérten fizessen, ez a nemzeti büszkeséggel van összefüggésben, mert én védeni akarom az országot.”

„Büszke állampolgár vagyok, ez igaz rám teljes mértékben mind törökként, mind magyarként. Segít mindenképpen a morális értékítéletben. Ha csak török lennék, kevésbé érdekelne, de ha ez a hazám, szembesülök évek múlva is a tettem következményeivel. Itt fogok élni, itt fogok meghalni, itt a hazám. Magyar állampolgárként el kezdett érdekelni a gazdaság. A külföldi könnyebben lop, mert szinte csak vendégmunkásként van itt.” – vallotta egy török-magyar állampolgár vállalkozó.

3.5 Az állam, az állami intézmények és az adófizetők kapcsolatának hatása az adófizetési hajlandóságra

Annak ellenére, hogy az adópolitika legkézenfekvőbb eszköze az adófizetések betartatására és szabályozására az elrettentés politikája - azaz minél nagyobb büntetési és bírság tételek kilátásba helyezése illetve a kényszerítés, akár ellentétes hatás is ki lehet váltani vele az adófizetők közül. A kényszerítés és az extrém magas adók és büntetések alacsonyabb adófizetést és általánosan a bizalom elvesztését eredményezhetik az állami intézményekben. Mindenképpen érdemes megfigyelni, hogy az amerikai adómorál mindegyik országot felülmúlja, mert az adófizetőkkel való jobb bánásmód és a hatósági szervek kényszer nélküli beavatkozása esetében eredményesebbnek bizonyul az adómorál. Ezen kívül az Egyesült Államokban és Svájcban mért nagy adómorál érték azt jelentheti, hogy az erősödő közvetlen demokratikus elemek segítségével növelhető az adómorál. Az angol és német adórendszer összehasonlító vizsgálatában azt láthattuk, hogy Németországban alacsonyabb volt az adómorál, mint Angliában. A különbség a két adórendszer sajátosságaiból is fakadhat, míg Németországban a kényszerítő adóellenőrzési technikák voltak jellemzők, addig Angliában az adózókkal való tiszteletteljes bánásmód.

Az elrettentés és hangulat témakörben végzett tapasztalati vizsgálatokban szintén azt találjuk, hogy az adófizetők adómorálja akkor növekszik, ha a hivatalnokok tisztelettel bánnak velük. Ezzel szemben az elrettentés adóelkerüléshez vezet. A politikai intézmények minősége, az adórendszer stabilitása, az erőszakmentesség erős hatást gyakorol az adómorálra, illetve a közvetlen politikai részvétel is magasabb belső motivációhoz vezet az adók fizetésében. Az államban a magasabb szintű bizalom kedvezően befolyásolja az adómorált, míg az erősen kényszer módszereken alapuló adóvégrehajtás csökkenti az adófizetési hajlandóságot. Ha a hatóságok felé alacsony a bizalom és a tisztelet, akkor az adókerüléshez vezet. Ennek ellentétéként Svájc példáját hozhatjuk fel, ahol a hatóságok általi barátságos és tiszteletteljes bánásmód egy fontos erőforrás az adózási jogszabályok betartásának fokozására. Megállapítható tehát, hogy az adópolitikai és állami szabályozási tényezők jelentős hatással vannak az árnyék gazdaságra.

A nemzetközi kutatási tapasztalatok tükrében beigazolhatók azon feltevéseim, hogy az állampolgárok magasabb szintű bizalma a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények felé szintén kedvező hatással vannak az adófizetési hajlandóságra. Az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük is javítja az adófizetési hajlandóságot, de az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia is jelentős hatással van az adómorálra.

A továbbiakban a nemzetközi kutatási eredmények adataiból kiindulva a Pearson-féle korrelációs vizsgálat segítségével szeretném eldönteni van-e összefüggés „Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata” (F2.1) és az adófizetési hajlandóság között (F1).

A morális dilemma (F1.1) főkomponenshez tartozó szignifikancia szint ($\text{szig} = 0,000 < 0,05$) ebből következik, hogy a null hipotézist 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = -0,236^{**}$) alapján a morális dilemma (F1.1) és az „Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata” (F2.1) között negatív irányú gyenge kapcsolat van.

Az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,000 < 0,05$) szerint a null hipotézist szintén elutasíthatjuk, tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, azaz van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r =$

0,267**) alapján az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) és az „Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata” (F2.1) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van.

A személyes fogyasztás, mint céges költség (F1.5) szignifikancia szintje (szig = 0,001 < 0,05) szerint is a null hipotézist elutasíthatjuk. Az alternatív (H₁) hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható (r = 0,178**) azt jelenti, hogy a „Személyes fogyasztás, mint céges költség” (F1.5) és az „Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata” (F2.1) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van (33. táblázat).

33. táblázat Korrelációs táblázat

F1. Adócsalás - F2. viszonyának vizsgálata	F2.1 Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata - Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	Hipotézis vizsgálat
F1.1 Morális dilemma	-,236**	,000	H₁
F1.2 Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal	0,022	,689	H₀
F1.3 Adócsalás a magyar gazdaságban	,267**	,000	H₁
F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása	-0,091	,093	H₀
F1.5 Személyes fogyasztás, mint céges költség	,178**	,001	H₁
F1.6 Fiktív költségzámbla vásárlás	0,084	,119	H₀
F1.7 Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei	-0,069	,205	H₀
F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére	0,064	,235	H₀
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

(Forrás: saját szerkesztés)

A „Morális dilemma” (F1.1) és az „Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata” (F2.1) között negatív irányú gyenge kapcsolat van. A két mutató között fennálló Pearson-féle korrelációs kapcsolat (r = -0,236), ami azt jelenti, hogyha az egyik mutató értéke növekszik, akkor az maga után vonja a másik mutató csökkenését is.

A kérdésekre adható válaszaik sorrendjét tekintve megállapítható, hogy minél inkább jó az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata, annál biztosabb, hogy az F1.1 főkomponensben összesűrített rejtett gazdasággal kapcsolatos tevékenységeket a válaszadók adócsalásnak érzik. Minél kevésbé jó az állampolgárok és a kormányzat

kapcsolata, annál biztosabb, hogy az F1.1 főkomponensben összesűrített rejtett gazdasággal kapcsolatos tevékenységeket a válaszadók nem érzik adócsalásnak.

Az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) és az „Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata” (F2.1) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van. A két mutató között fennálló Pearson-féle korrelációs kapcsolat ($r = 0,267^{**}$) alapján, ha az egyik mutató értéke növekszik, akkor az maga után vonja a másik mutató növekedését is.

A kérdésekre adható válaszok sorrendjét tekintve, minél kevésbé jó az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata, annál biztosabb, hogy a rejtett gazdasággal kapcsolatos tevékenységek jelen vannak egy gazdaságban. Minél inkább jó az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata, annál biztosabb, hogy a rejtett gazdasággal kapcsolatos tevékenységek kevésbé vannak jelen a gazdaságban.

A „Személyes fogyasztás, mint céges költség” (F1.5) és „Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata” (F2.1) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van. A két mutató között fennálló korrelációs együttható ($r = 0,178^{**}$) alapján elmondható, hogy minél magasabb az állampolgárok bizalma a kormányzat felé, annál kevésbé jellemző a gazdaságban az adóelkerülésnek ezen formája.

Kutatásomban szintén a Pearson-féle vizsgálatot alkalmaztam annak eldöntésére, hogy van-e szignifikáns összefüggés „Az adófizetők és az adóhatóság kapcsolata” (F2.2) és az adófizetési hajlandóság között (F1).

Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal (F1.2) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,044 < 0,05$), ez alapján a null hipotézist 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,109^*$) szerint a „Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal” (F1.2) és „Az adófizetők és az adóhatóság kapcsolata” (F2.2) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van.

Az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,032 < 0,05$), tehát a null hipotézist szintén elutasíthatjuk. Az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,116^*$) miatt az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) és „Az adófizetők és az adóhatóság kapcsolata” (F2.2) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van.

A személyes fogyasztás, mint céges költség (F1.5) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,031 < 0,05$) szerint is a null hipotézist elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,116^*$) azt jelenti, hogy a „Személyes fogyasztás, mint céges költség” (F1.5) és az „Az adófizetők és az adóhatóság kapcsolata” (F2.2) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy az adózók partnerként, tisztelettel való kezelése, az adófizetők és az adóhatóság közötti jó kapcsolat pozitív hatással bír az adófizetési hajlandóságra (34. táblázat).

34. táblázat Korrelációs táblázat

F1. Adócsalás - F2. viszonyának vizsgálata	F2.2 Az adófizetők és az adóhatóság kapcsolata - Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	Hipotézis vizsgálat
F1.1 Morális dilemma	-,017	,758	H₀
F1.2 Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal	,109*	,044	H₁
F1.3 Adócsalás a magyar gazdaságban	,116*	,032	H₁
F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása	-,081	,132	H₀
F1.5 Személyes fogyasztás, mint céges költség	,116*	,031	H₁
F1.6 Fiktív költség számla vásárlás	,065	,232	H₀
F1.7 Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei	,059	,273	H₀
F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére	,040	,465	H₀
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

(Forrás: saját szerkesztés)

„Az adórendszer hatása” (F2.3) és az adómorál (F1) közötti összefüggések feltárására - azaz hogy az adójogszabályok rendkívül bonyolultak és nehéz bennük eligazodni, illetve a legtöbb adózásban használt nyomtatvány nehezen érthető, milyen hatással vannak az adófizetési hajlandóságra - ennek kimutatására a Pearson-féle korrelációs táblázatot alkalmaztam.

A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére (F1.8) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,017 < 0,05$) ez alapján a null hipotézist elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. $r = -0,128^*$

alapján „A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére” (F1.8) és „Az adórendszer hatása” (F2.3) között negatív irányú gyenge kapcsolat van, azaz az adórendszer bonyolultsága, nehezen érthetősége negatív hatással van az adófizetési hajlandóságra (35. táblázat).

35. táblázat Korrelációs táblázat

F1. Adócsalás - F2. viszonyának vizsgálata	F2.3 Az adórendszer hatása - Pearson Correlation	Sig. (2-tailed)	Hipotézis vizsgálat
F1.1 Morális dilemma	-,034	,530	H₀
F1.2 Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal	,066	,220	H₀
F1.3 Adócsalás a magyar gazdaságban	-,016	,773	H₀
F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása	-,022	,681	H₀
F1.5 Személyes fogyasztás, mint céges költség	,027	,612	H₀
F1.6 Fiktív költségzáró vásárlás	,061	,257	H₀
F1.7 Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei	-,285**	,000	H₁
F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére	-,128*	,017	H₁
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

(Forrás: saját szerkesztés)

A 2. táblázat összefoglalóan tartalmazta egy jó adórendszerrel kapcsolatos elvárásokat. Az interjúk folyamán is nagyon sok kritika elhangzott az adórendszerrel kapcsolatban.

„Szigor kell, de nem ilyen módon, hanem csak azzal párhuzamosan, ha megváltoztatják ezt az adózási rendszert.”

„Az osztrák jogszabályok és bevallások véleményem szerint lényegesen egyszerűbbek. Két osztrák céggel működünk, az egyikkel régebben, a másikkal néhány éve. A könyvelést a barátom, aki nem könyvelő, meg tudja csinálni, amit félévente egyszer elküldünk az adószakértőhöz, aki véleményezi.”

„Ausztráliában külön törvény van arra vonatkozólag, hogy a szélesebb néprétegnek szóló információkat kötelező “plain English”-ben megírni, így például az ügyvédi irodánk szerződéseit az ügyfelekkel is olyan nyelven íródtak, hogy egy 10 éves gyermek is megérti.”

„Nekem a magyar adórendszer nem követhető és nem megbízható, nincs stabilitás, nem tudok tervezni. Tudnom kellene, hogy mi lesz jövőre, de még azt sem lehet tudni, hogy jelenleg mi van. Próbálok döntéseket hozni, de ahhoz tudnom kellene a feltételeket. Nem egyértelműek a szabályok, nem tudom, hogy mit kövessék. Svájcban pontosan tudom, hogy mit miért fizetek. Itt katasztrófa a kommunikáció”- nyilatkozta a Svájcban és Magyarországon is vállalkozó interjúalany. Továbbá annyival egészítette ki a folyamatosan változó adójogszabályok hatását, hogy „az az igazság, már nincs súlya a betartásuknak, mert holnap már megint más lesz, már nem érdekli az embereket. Folyamatosan változik, emiatt már meg sem akarják érteni. Nem vagyunk könyvelők, állandó kiszolgáltatott helyzetben vagyunk, mert nem értünk hozzá, míg Svájcban egyszerűbbek a bevallási szabályok és a törvények is, illetve lassabban változnak, valamint jó előre, időben informálnak a médián keresztül, hogy mi várható, ha valami változás lesz. Ezen kívül átmeneti időszak is van, hogy mit lehet csinálni, sőt még arról is részletesen tájékoztatnak, hogy ha ezt választod, mi az előnye. Ráadásul sok mindenben szavazás alapján születik döntés.”

Hasonlóan a gyakran változó jogszabályok negatív hatását emelte ki több interjúalany is, mely szerint „legrosszabb a jogbizonytalanság. A jogszabályok év közben is változnak. Ha következő év január 01-től változik egy jogszabály, akkor még november 15-én nem tudjuk pontosan mi várható. Erre egy iparág nem tud felkészülni.” Míg egy másik interjúalany szerint „Ausztriában nem nagyon változnak a jogszabályok, illetve sokkal ritkábban változnak, de ugye itt nem tudjuk azt sem, hogy a jövő hónapban mi lesz. Ausztria olyan mértékben jogállam, hogy nagyon nehéz változtatni a törvényeket és a jogosultságokat. Nincs minden hónapban másik törvény.”

A Szíriában és Magyarországon is adózó interjúalany hasonlóképpen ezt emelte ki, hogy „igen, itt minden évben, minden hónapban változnak a szabályok. Szíriában meghozzák a szabályokat, majd nem változnak ilyen gyakran és mindig egyszerűbbek is.”

Ausztriában kevésbé szigorúak az adójogszabályok. Ott teljesen normális dolog - nyilván egy bizonyos határig – hogy ha megvendégeltem az üzleti partnereket, akkor azt teljes mértékben elszámolhatom a vállalkozás költségeként, egyik félnek sem kell utána külön adót fizetni, míg Magyarországon ez egy nagyon komoly összeg.”

Ezen kívül a fent említett szakirodalmakkal egybehangzóan az adózási rendszer másik kritikájaként elhangzott, hogy „az adózásnak egy társadalmi felelősségvállalásnak

kellene lennie, de ahhoz meg kell teremteni az alapokat az adórendszeren belül, mint például védeni a kicsiket, a nőket, legyen megfelelő egészségügyi ellátás, stb., hogy az emberek akarjanak adót fizetni. Az adócsalás emberi dolog, persze mindenki próbálkozik, de az államnak is kell más szempontból is néznie az egészet. Az adórendszernek az lenne a feladata, hogy kiegyenlítse a társadalmi különbségeket.”

A hatóságok részéről az adózókkal való együttműködés, az adózással kapcsolatos problémáikban való segítségnyújtás, az adózók partnerként való kezelése, illetve ezek hiánya is nagyon fontos hangsúlyt kapott több interjú esetében is.

Több interjúban is elhangzott, hogy a hatósági ügyintézés, ellenőrzés során agresszív fellépést tapasztaltak a hatóság részéről. „Úgy megy oda az ember, hogy egész egyszerűen retteg, de egy olyan embertől retteg, aki szakmailag nem is biztos, hogy kompetens a dologban. Ennek ellenére erőt demonstrálnak, de nem azért vannak ott, hogy segítsenek az emberen, még ha fizetési hajlandóságot mutatok sem, vagy ha egyáltalán teljes jóindulattal szeretném a segítségüket kérni, akkor sem úgy tárgyalnak az emberrel, mint egyenrangú fél.” Hasonló kijelentések hangzottak el egy másik interjúban is a hatósági együttműködés és kompetenciák kérdéskörrel kapcsolatban, mely szerint „meg vagyok róla győződve, hogy akárhányszor beszéltem az adóhatóság valamely alkalmazottjával, a kompetenciája eléggé szint alatt volt, fogalma sem volt, hogy miről kellene tájékoztatnia engem. Amit kérdeztem, azt részben nem értette, részben pedig rossz válaszokat mondott, illetve ha egy másik szakértőt megkérdeztem, teljesen más volt a válasz. Ott ülnek, de nem értenek hozzá igazán.”

„Egy hivatalos ügyintézésem során azt mondta a hivatalnok, hogy számára ez az eset túl bonyolult. Egy másik munkatárssal együtt tőlem kérdezték, hogy mit hogyan kell kitölteni a formanyomtatványon. Nem értették a feladatukat, hogy mit kellene tenniük. Végül elhibázták és ezzel hátrányt okoztak nekem, majd még bírságot is szabtak ki rám. Két ügyintéző ellentétes információkat adott. Svájcban ez nem fordulhat elő, az ügyintézők tudják, hogy mi a feladatuk.”

„Magyarországon főleg az a probléma, hogy a hatóságok az embert ellenségnek tekintik.”

„Soha sem bíztam a kormányzat, az adóhatóságok intézkedéseiben, amikor Magyarországon éltem – bár ez lehet, hogy csak egy kulturális beidegződés még a rendszerváltás előtti időszakból. De sem a NAV, sem a rendőrség, sem a hivatalok esetében, nem éreztem, hogy értem vannak és nekem akarnak segíteni. Az itteni ATO

sem egy kommunikációs bajnok (Ausztrália), de itt a korrupció elmondhatatlanul kisebb. Biztos van, lehetetlen elkerülni, de nincs ennyire előtérben. Egyébként volt egyszer egy adóellenőrzésem, ahol kikérdeztek, a válaszaimat elfogadták, és jóváhagyták. Ezzel szemben állnak a magyarországi ellenőrzések személyes tapasztalatai. Ott, ha már egyszer vizsgálják, akkor valamiért meg fognak büntetni, akár jogos, akár nem, mert az nem elfogadható, hogy csak úgy “pazarolják” az idejüket. Ha látókörbe kerültél, akkor fizetni fogsz, ha szabályt szegtél, ha nem.”

„Ausztráliában nincs kukacoskodás, lekezelés, hanem udvarias jóhiszeműség van.”

„A hatóság Ausztriában egyértelműen segítőkész, ők segíteni próbálnak. Ha problémád van, akkor ők képzettek a témában, és meg tudják mondani a megoldást, maximálisan segítenek, hogy mit hogyan csinálj, mit hogyan kell kitölteni.”

„Magyarországon nem úgy tárgyalnak az emberrel, mint egyenrangú fél. Ez lehet, hogy azért van, mert a saját kompetenciájukat is meghaladja a feladat, valószínű, hogy emiatt ők is inkább mutatják, hogy erősek, de fogalmuk sincs, mit kellene válaszolni.”

„Lehet, hogy a jogszabályok Ausztriában sem sokkal egyszerűbbek, de kapsz boldogulási segítséget, legyen az írott formában, vagy személyesen egy munkatárs által, aki segít ebben.”

Ausztriában nem szabnak ki azonnal büntetést az elmarad adóbefizetés esetén, hanem először megkérdezik az adózót, hogy miért nem fizette be. Lehet, hogy csak elfelejtette vagy elnézte a dátumot, és még akkor is lehet azt mondani, hogy bocsánat befizetem. Illetve még azt is előfordulhat, hogy éppen most nem tudom, és akkor sem főbelövés jár érte, hanem megállapodnak egy határidőben, és akkor befizeti. Az ÁFA esetében is van rá lehetőség, hogy bár én már megkaptam a vevőtől, de a cég működése most nem engedi, hogy befizessen, arra is adnak egy teljesen normális határidőt.”

„Ausztriában van egy vállalkozásom, ami 30 éve működik, egy barátommal működtetem, ő az ügyvezető, nem egy nagy cég, de nem is kicsi. Soha nem volt agresszív adóellenőrzés, mondhatom, hogy adóellenőrzés sem.”

„Ausztriában adnak időt a befizetésre, vagy bevallások pótlására, de ellenőrzéseken is az iratanyag bemutatására, de nem két napot, hanem akár három hónapot, de nem ritkán akár félévet is, mert ők azt akarják, hogy működjön a cég, nem azt akarják, hogy most mindenkit megbüntessünk és bezárjuk vagy megfegyelmezzük. Ha látják, hogy a cég

tisztességes és működik, akkor sokkal rugalmasabbak és sokkal segítőkészebbek. De mondhatnám, hogy Németországban is dolgozunk kisvállalkozókkal, és soha nem hallottuk, hogy megszállta őket az adóhatóság és adóellenőrzés van, nem nagyon foglalkoznak vele. Igen, ennek ellenére is fizetnek az emberek adót. Azt gondolom, hogy ha kapok egy bizalmat, akkor azt a bizalmat vissza is adom, az sokkal pozitívabb megítélés lesz az én szememben, ha egy ilyen hozzáállást kapok, és akkor én is egy ilyen hozzáállást adok.”

„Lehet, hogy azért jobb az adómorál Ausztriában, mert jobb az együttműködés a hatóságok és az adófizetők között, és inkább partnerek vagyunk, nem egy szigorú, ellenséges klíma van, mint Magyarországon.”

„Magyarországon sajnos gyakoriak a megfélemlítő, büntető intézkedések. Azt lehet mondani, hogy Ausztria egy sokkal régebben működő demokratikus rendszer, és ott nem tapasztaltam ilyet.”

„Az utóbbi időben volt egy jó példánk is a hatóságokkal. Volt egy adóellenőrzésünk, ami egészen normálisan zajlott le. Reméljük, hogy ez egyre jobban így lesz. Azért az elmúlt időszakban (30 éve vállalkozunk), számtalanszor volt olyan, hogy hirtelen megszálltak minket, agresszívan léptek fel, géppisztollyal jöttek, és vitték a papírokat. Az a gond, hogy itt úgy lépnek fel az adózóval szemben, hogy eleve feltételezik, hogy gengszter. Ausztriában nem így gondolják, vagy a többi államban, hogy gengszter, hanem azt gondolják, hogy egy ember, aki teszi a dolgát. Lehet, hogy néha hibát követ el, akkor figyelmeztetni kell, és partnerként segíteni ezt a hibát korrigálni, de nem kell ellenségnek tekinteni. Magyarországon főleg az a probléma, hogy a hatóságok az embert ellenségnek tekintik. Bemegy egy hatósági ügyintézésre, és úgy beszélnek vele, mintha bűnöző lenne. Ez itt sajnos egy nagyon rossz beidegződés, ami nem is tudom, hogy honnan eredhet. Ezzel szemben Ausztriában bemegy az ember egy hivatalba, aki ott nem feltétlenül hatóságként lép fel, hanem egy olyan szolgáltató szervezetként, aki szolgáltat nekem, és segíti a dolgomat, udvariasan és gyorsan megoldja a problémámat vagy a kérésemet. Hát ez egy óriási különbség.”

„Szíria egy nagyon fejlett ország, három évig éltünk ott. Kint mindenki rendes és mosolygós, mert ők ilyen állampolgárok. Ott lehet, hogy épp nincs is mit ennie szegénynek, mégis barátságos, más ott a temperamentum, és ez a hatósági ügyintézésre is jellemző.”

Az elmondottakon túl az is elhangzott, hogy nem Magyarország azért az egyetlen hely, ahol túlzott szigorral lépnek fel az adózóval szemben. „Olaszországban is egyre nagyobb a szigor, mert jelentős az adócsalás mértéke az elmúlt években. Ha valamely tételt nem tud az ember számlával igazolni, akkor elkobozzák. De még akkor is, ha egy használt mosógépről van szó, mert költözöl az egyik lakásból a másikba, és nem tudod bizonyítani, hogy honnan van.”

Szerbiában sem jellemző sajnos, hogy az adóhatóság időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről, az adófizetőkkel barátságos és tiszteletteljes bánásmódot alkalmaz, partnerként kezeli őket, illetve az sem jellemző, hogy érvényesül az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia.

„A török-magyar hatóságok kezdet foghatnak a hatósági ügyintézésrel kapcsolatosan egymással az utóbbi években. Csak sarokba szorítás, kényszerítés, fenyegetés van. Az oktatás – tanítás témaköre mindkét országban háttérbe szorul mostanában.”

„Gyenge és olcsó munkaerő dolgozik az adóhivatalban, nem értenek hozzá. A képzett szakemberek mind a magáncégekben helyezkednek el. A multiknál van az a tudás, amiről a hatóságok álmodni sem tudnak.”

Fentiekén túl az egyik interjúalany szerint „abban, hogy mennyire alkalmasak a különböző eszközök az adófizetési hajlandóság növelésére, nem mindegy a vállalkozási méret sem. Egy kisvállalkozó jobban fél, hogy kiválasztják ellenőrzésre, vagyis ebben az esetben célravezetőek a kényszerítési erőfeszítések. Továbbá ez nagymértékben függ még az emberi jellemvonásoktól is, ki mennyire fél egy ellenőrzéstől, hogyan tudja kezelni az ilyen szituációkat. Egy nagyvállalatnál nem a közvetlen vezető megy az ellenőrzésre, így sokkal könnyebb.”

Az interjúk továbbá megerősítették azt a feltételezésemet is, hogy az adófizetési hajlandóságot befolyásolja a kormányzat és az adófizetők közötti kapcsolat minősége, az állampolgárok közvetlen részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia is.

Volt olyan példa az interjúk között, hogy annak ellenére, hogy „Szíriában sincs demokrácia, diktatúra van, ez közismert, ezért volt a háború. Nincs demokrácia, csak protekció van. De ha az adózásról beszélünk, akkor van, mert a kormány hagyja az embereket élni, ahogyan már az átalányadózással kapcsolatban említettem.”

„Svájcban szívesen fizetnek adót az emberek, mert pontosan tudják, hogy mire használják fel, pontos elszámolás van, nagyon szigorúak a feltételek. Az adópénzeket tudom, hogy mire költik. Itt is látok pozitív változásokat, de nem jó a koncepció. Ezek az elemek is mind lényegesek az adófizetési hajlandósággal összefüggésben.”

„Svájcban érvényesül az állampolgárok bevonása a politikai döntésekbe, ott szavazunk, több párt van, akik kontrollálják egymást. Ez hiányzik nekem Magyarországon, hogy csak egy párt van vagy kettő. De azért is mérges vagyok, mert itt nagyon jelen van a diszkrimináció. Pedig minél színesebb egy társadalom, annál jobb, ha nem egy monokultúra. Nem értem a kormányt, hogy miért kellett itt mindent centralizálni. Mindenkinnek egy házikó, két gyerek és kutya, és miért kell erre építeni az egész rendszert. Ez naiv, lehet szép, de ez nem a valóság. A valóság színes, jönnek külföldiek, vannak különböző szexuális orientáltságú emberek, vannak különböző politikai beállítottságú emberek, vannak művészek. Itt ezt nem úgy veszik, hogy egy kincs, hanem úgy, mint egy veszélyforrást. Pedig ez egy kincs.”

„Ez egy borzasztóan nehéz kérdés, hogy kit károsít az adócsalás. Erre a normál, standard válasz az lenne, hogy mindenkit, a családomat is. Elvileg azért jár mentőautó, ezért van rendőr az utcán, ezért építenek utakat, ezért van iskola, ezért van világítás az utcán, mert adót fizetünk, és ebből fizetik ki ezeket, de az egy másik dolog, ha közben ellopják ezt a pénzt. Akkor azt mondom, hogy főleg mindenkit, de ez egy másik történet. Elvileg a társadalom úgy működik, hogy a normális polgár akár vállalkozó, akár munkavállaló befizeti az adót, a vállalkozási adót vagy jövedelemadót, és ebből az állam fenntartja a rendszert, és akkor van egy normális adófizetési morál. Ahol a politika olyan (tudnék mondani országokat – északi országokban ez általában szokás, sok országban sokkal jobb a helyzet, mint nálunk) ahol ezekkel a pénzekkel elszámolnak tisztességesen, ott egyébként szívesebben fizetnek az emberek adót.”

3.6 Az önbecsülés hatása az adófizetési hajlandóságra

Elemzésemben végül a kérdőív harmadik részterületeinek értékelésére – az önbecsülés adófizetési hajlandóságra gyakorolt hatására szeretnék kitérni. A „Negatív énkép” (F3.1) és az adófizetési hajlandóság közötti (F1) szignifikáns kapcsolat megállapítására is a Pearson-féle korrelációs táblázatot alkalmaztam.

A „Morális dilemma” (F1.1) szignifikancia szintje (szig = 0,007 < 0,05) szerint a null hipotézist elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H₁) hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns

összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = -0,144^*$) azt jelenti, hogy a „Morális dilemma” (F1.1) és a „Negatív énkép” (F3.1) között negatív irányú gyenge kapcsolat van.

A „Fiktív költségzsámla vásárlás” (F1.6) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,008 < 0,05$) alapján is a null hipotézist 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,143^*$) alapján a „Fiktív költségzsámla vásárlás” (F1.6) és a „Negatív énkép” (F3.1) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van (36. táblázat).

36. táblázat Korrelációs táblázat

	F3.1 Negatív énkép - Pearson correlation	Sig. (2- tailed)	Hipotézis vizsgálat
F1.1 Morális dilemma	-,144**	,007	H₁
F1.2 Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal	-,005	,933	H₀
F1.3 Adócsalás a magyar gazdaságban	,037	,494	H₀
F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása	,086	,114	H₀
F1.5 Személyes fogyasztás, mint céges költség	,078	,150	H₀
F1.6 Fiktív költségzsámla vásárlás	,143**	,008	H₁
F1.7 Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei	-,071	,192	H₀
F1.8 A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére	-,056	,300	H₀
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).			

(Forrás: saját szerkesztés)

A Pearson-féle korrelációs táblázat alapján találunk szignifikáns kapcsolatot továbbá az adófizetési hajlandóság (F1) és a „Pozitív énkép” (F3.1) főkomponens között is.

Az „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,039 < 0,05$) alapján a null hipotézist 95%-os bizonyossággal elutasítom. Tehát az alternatív (H_1) hipotézis teljesül, van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,112^*$) ebben az esetben azt jelenti, hogy a „Adócsalás a magyar gazdaságban” (F1.3) és a „Pozitív énkép” (F3.2) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van.

A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása (F1.4) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,035 < 0,05$), mely szerint a null hipotézist elutasítom. Az alternatív hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,114^*$) szerint a „A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása” (F1.4) és a „Pozitív énkép” (F3.2) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van.

A személyes fogyasztás, mint céges költség (F1.5) szignifikancia szintje ($\text{szig} = 0,044 < 0,05$) szerint is a null hipotézist elutasítom. Az alternatív hipotézis teljesül, tehát van szignifikáns összefüggés a változók között. A korrelációs együttható ($r = 0,109^*$) alapján a „Személyes fogyasztás, mint céges költség” (F1.5) és a „Pozitív énkép” (F3.2) között pozitív irányú gyenge kapcsolat van (37. táblázat).

37. táblázat Korrelációs táblázat

	F3.2 Pozitív énkép - Pearson correlation	Sig. (2-tailed)	Hipotézis vizsgálat
F1.1 Morális dilemma	-,073	,176	H₀
F1.2 Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a fekete gazdasággal	-,024	,657	H₀
F1.3 Adócsalás a magyar gazdaságban	,112*	,039	H₁
F1.4 A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása	,114*	,035	H₁
F1.5 Személyes fogyasztás, mint céges költség	,109*	,044	H₁
F1.6 Fiktív költségzámbla vásárlás	-,021	,694	H₀
F1.7 Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei	,027	,624	H₀
F1.8 A fekete gazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére	-,054	,317	H₀

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

(Forrás: saját szerkesztés)

Fentiekén túlmenően a 10. ábra alapján még azt is fel feltételezhetjük, hogy a nők (K4.1) magasabb „Negatív énképpel” (F3.1) rendelkeznek, mint a férfiak.

Két mintás t-próba segítségével kerestem a választ arra a kérdésre, hogy vajon a nők vagy a férfiak (K4.1) rendelkeznek magasabb Negatív énkép (F3.1) átlaggal, azaz a férfi vagy a női csoport válaszainak átlaga között van-e szignifikáns különbség.

A független mintás t-próba tulajdonképpen két minta átlagát hasonlítja össze, és állapítja meg, hogy van-e közöttük szignifikáns különbség. Két mintás t-próba alkalmazása esetén teljesülnie kell, hogy a minták normális eloszlásból származnak, illetve a minták szórása azonos legyen. A minták szórásának azonosságát, azaz a két mintás t-próba előfeltételeit a Levene-teszt segítségével vizsgáltam.

- $H_0: \sigma_{\text{nő}} = \sigma_{\text{férfi}}$, ha $\text{szig} > 0,05 \rightarrow$ szóráshomogenitás teljesül
- $H_1: \sigma_{\text{nő}} \neq \sigma_{\text{férfi}}$, ha $\text{szig} < 0,05 \rightarrow$ szóráshomogenitás nem teljesül

A Levene-teszt szignificancia szintje $0,198 > 0,05$, tehát a H_0 -t elfogadom, azaz a két minta szórása azonos (38. táblázat).

38. táblázat Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
F3.1 Negatív éknép	Equal variances assumed	1,663	,198	-3,418	341	,001
	Equal variances not assumed			-3,297	219	,001

(Forrás: saját szerkesztés)

Következő lépésben elvégeztem a normalitás vizsgálatot. A Kolmogorov-Smirnov Z próba szignificancia szintje minden esetben nagyobb, mint 0,05 (5%), tehát nincs szignifikáns különbség a minták eloszlása és a normális eloszlás között. Ekkor a nullhipotézist elfogadjuk, azaz a minták normális eloszlást követnek. Kivétel a „férfi” csoport esetében, mert itt el kell vetnünk a nullhipotézist és elfogadni az alternatív hipotézist. Tehát nem normális eloszlást követ a „férfiak” csoportja. Láthatjuk, hogy az átlagok között nagy eltérés van, tehát feltételezhetjük, hogy szignifikáns különbség lesz közöttük (39. táblázat).

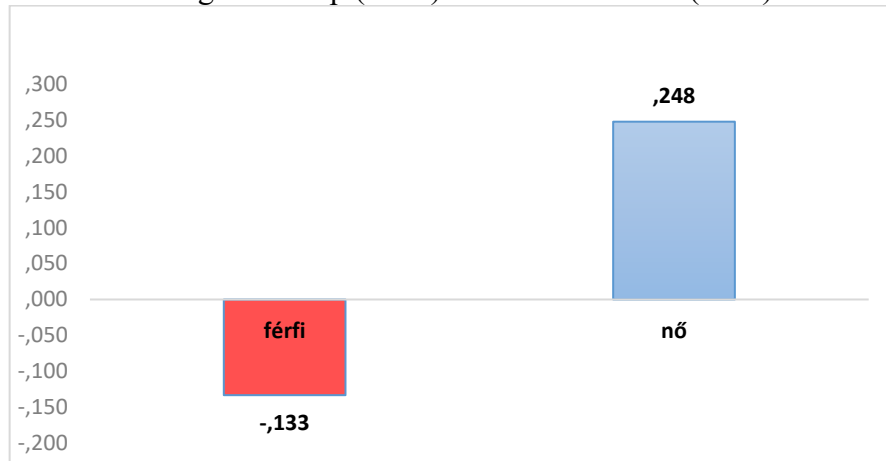
- Férfiak „Negatív éknép” átlaga = -0,133
- Nők „Negatív éknép” átlaga = +0,248

39. táblázat Negatív énkép (F3.1) eloszlása a Nemek (K4.1) között

Negatív énkép (F3.1) eloszlása a Nemek (K4.1) között						
K4.1 Az Ön neme		Darab	Átlag	Szórás	Kolmogorov-Smirnov Z	Szig.
F3.1 Negatív énkép	férfi	223	-0,133	0,941	1,807	0,003
	nő	120	0,248	1,061	0,872	0,433

(Forrás: saját szerkesztés)

16. ábra Negatív énkép (F3.1) eloszlása a nemek (K4.1) között

(Forrás: saját szerkesztés)

- $H_0: \mu_{\text{nő}} = \mu_{\text{férfi}}$, ha szig > 0,05 → nincs szignifikáns különbség
- $H_1: \mu_{\text{nő}} \neq \mu_{\text{férfi}}$, ha szig < 0,05 → szignifikáns különbség van

A szignifikancia szint szig = 0,001 < 0,05, azaz a H_1 -et fogadjuk el. Tehát a hipotézis teljesül, mert szignifikáns különbség van a nők „Negatív énkép” (F3.1) átlaga és a férfiak „Negatív énkép” (F3.1) átlaga között. A nők „Negatív énkép” átlaga pozitív tartományba esik, a férfiaké pedig a negatívba.

Mivel a férfiak eloszlása nem normális eloszlást követ, elvégeztem a Mann-Whitney U próbát is. A Mann-Whitney teszt szig = 0,001 < 0,05, azt jelenti, hogy a nullhipotézist elvetjük és az alternatív hipotézist fogadjuk el. Tehát férfiak és nők válaszainak átlagai között szignifikáns különbség van.

40. táblázat Test Statistics^a

	F3.1 Negatív énkép
Mann-Whitney U	10310,000
Wilcoxon W	35286,000
Z	-3,399
Asymp. Sig. (2-tailed)	,001

(Forrás: saját szerkesztés)

3.7 A fekete foglalkoztatás elleni harc lehetséges biztonságtechnikai megoldásai

Egy jó rendszerrel kapcsolatos elvárás mindenképpen az – azon túl, hogy a feketefoglalkoztatás visszaszorítására is alkalmas legyen – meg kell felelnie azoknak a kívánalmaknak, hogy a személy teljes biztonsággal azonosítható legyen, naplózható legyen a munkaidő kezdete és vége, a munkavállaló és a munkáltató se tudja módosítani az adatokat, illetve automatizmus legyen a jelentések és kihágások kiértékelése. Számos módszer kínálkozik a munkaidő nyilvántartás vezetésére, mindegyiknek lehetnek előnyei és hátrányai egyaránt, illetve az ezekkel való visszaélés mértéke is különböző lehet. A feketegazdaság méretének visszaszorítására valamely elektronikus rendszer használata lenne a legalkalmasabb - az online pénztárgépek, vagy az online számlázó programok mintája alapján – a rendszerből kinyerhető adatok azonnali adóhatóságához való adattovábbításával. Ez azonban számos kérdést felvet, többek között a különböző rendszerek költségigényét, melynek mértéke nem feltétlenül hárítható át minden vállalkozásméret esetén. Illetve nem feledkezhetünk el a felvetődő jogi és adatvédelmi kérdésekről sem. Bármely rendszer bevezetése előtt - adatvédelmi szempontból - mindenképpen el kell végezni az ún. érdekmérlegelési tesztet, melyben meg kell vizsgálni a munkáltatói jogos érdeket, ez követően be kell azonosítani az érintett munkavállalók ellenérdekeit is, majd pedig mérlegelni kell az egyes jogokat, érdekeket, elvégezni a szükségességi-arányossági tesztet, illetve ennek eredményét az érintettek tudomására kell hozni. Ellenkező esetben megvalósulhat a túlzott adatkezelés, ami jogellenes. Ügyelve a GDPR 5. cikkében nevesített adattakarékosság és a célhoz kötöttség elveinek a betartására - csak olyan személyes adatokat kezeljünk, amelyek a munkaviszonyhoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek teljesítéséhez ténylegesen szükségesek. Bizonyos adatkezelések a munkavállaló hozzájárulása esetén is aggályosak. Ilyen például a munkavégzés elektronikus megfigyelőrendszerrel történő vizsgálata is, hasonlóképpen a

munkahelyi fényképes azonosítók alkalmazásához (belépőkártya, e-mail-fénykép azonosító, stb.).

Az elhangzott interjúk alapján egyre sürgetőbbek a feketegazdaság ezen területén kialakult helyzettel kapcsolatos fellépések is, hiszen még mindig „gyakori jelenség a feketefoglalkoztatás. A munkáltatók bejelentik a 8 órás munkaviszonyban foglalkoztatott munkavállalót 2 vagy 4 órára, mert sok az adó, a fennmaradó részt odaadják készpénzben, nem hivatalosan. Nem akarnak annyit fizetni utána, inkább a munkavállalónak adják oda azt a pénzt. Bár így sajnos a 4 órás bejelentéssel nagyon kevés nyugdíjat fognak kapni.” A feketefoglalkoztatás egy másik interjúalany szerint is „inkább csak a kevesebb összeggel való bejelentést takarja, illetve az állandó és alkalmi foglalkoztatással való játékot, nem a teljesen feketén való foglalkoztatást.”

Több interjúalany is egy nagyon érdekes jelenségre hívta fel a figyelmemet. „Gyakran az alkalmazott nem akarja a bejelentést.”

„Maguk a munkavállalók is részesei a kialakult helyzetnek. Nekünk volt olyan esetünk, hogy a munkavállalót azért nem tudtam felvenni, mert ő nem akarta a bejelentést, én pedig nem akartam kockáztatni. Vannak olyan emberek, akik tengődnek egész életükben, olyan társadalmi perifériára szorultak, hogy óriási problémáik vannak hitelvisszafizetéssel, bérletiltással, és nehéz előteremteni azt az összeget, ami által ki tudnának lábalni ebből a helyzetből, így inkább feketén szeretnék megkapni a bért.”

„A kényszervállalkozók is részesei a piacnak továbbra is, de nemcsak a kényszervállalkozók, hanem inkább, akik nem akarják, hogy bejelentsék őket, mert inkább szeretnék zsebbe kapni a bejelentésen felüli összeget. Ez egy elterjedt jelenség, hogy nemcsak a munkáltatók nem akarnak bejelenteni, hanem a dolgozó sem akarja hitelcsapda vagy diákhitel miatt.”

Fentiekkel egybehangzóan egy másik interjúalanyi is az nyilatkozta, hogy „ma már ez nagyon nagy kockázat, ha valaki nem jelenti be a dolgozót, tehát szerintem mindenkit bejelentenek. Azzal játszanak inkább, hogy részmunkaidős, csak 2 vagy 4 órát dolgozik hivatalosan, miközben ténylegesen 8-at vagy akár többet is. Nálunk nagyon sok olyan munkavállaló jött, aki azért szeretett volna munkahelyet váltani, mert igaz, hogy jól megfizetik, de nincs bejelentve, és a nyugdíj, a társadalombiztosítás egy fontos szempont. Annyi előrelépés van ezen a területen az utóbbi időben, hogy korábban be sem jelentették, most már legalább be van jelentve, csak részmunkaidőre. Amikor emelik a minimálbér

nagyságát, amelyik cég nem tudja kitermelni a járulékait, leviszi a bejelentett óraszámot. Ez mindenképpen adócsalás, és a munkavállalók átverése. Ez akkor nagyon súlyos, ha megtéveszti a munkavállalót, hogyha a munkavállaló úgy tudja, hogy be van jelentve és ez kiderül több év után, hogy mégsem, ez bűncselekmény. Vannak olyanok, akik kölcsönösen belemennek ebbe, ez így kevésbé aggályos. Vannak olyan munkavállalók is, akik azért mennek bele (és ilyennel is találkoztam), mert végrehajtás van ellene, amit le kell vonni a béréből, és akkor jóval kevesebb marad, nem tudja fenntartani magát. Ezért 3-4 havonta munkát vált, mert azután mindig megtalálja a NAV az újabb letiltással, azaz számára ezért jó, ha nincs bejelentve. Egyébként vannak a járulékok csökkentésére legális módszerek is, amellyel mi is élünk. Vannak olyan munkavállalók, akik után kevesebb járulékot kell fizetni, a szociális hozzájárulási kedvezményekre gondolok.”

„Az is egy általános jelenség, hogy a munkavállalóknak nincs munkaszerződésük, amiben a dolgozók kompetenciája le lenne szögezve, sőt semmi erre irányuló hivatalos dokumentum nincs, illetve elterjedt az is, hogy az egyik cégből a másik cégbe jelentik be őket, pl. hogy ne kelljen végkielégítést fizetni, illetve így az elbocsátás is sokkal könnyebb.”

3.8 A kutatás hipotéziseinek ellenőrzése

A leíró kutatás vizsgálati eredményének birtokában elvégeztem a feltáró kutatás alapján megfogalmazott hipotézisek ellenőrzését, melyek alapján a nyolc hipotézis közül hét hipotézist igazoltak, egyet pedig cáfoltak a statisztikai vizsgálatok (41. táblázat).

41. táblázat A kutatási hipotézisek ellenőrzése

<i>A kutatási hipotéziseket</i>	<i>a kutatás eredményével</i>
<i>H1: az adóemelés negatív hatással van az adófizetési hajlandóságra</i>	igazoltam ✓
<i>H2: a szigor negatív hatással van az adófizetési hajlandóságra</i>	elvettem
<i>H3: a személyes jövedelem emelkedésének pozitív hatása van az adófizetési hajlandóságra</i>	igazoltam ✓
<i>H4: a demográfiai tényezők hatással vannak az adómorálra</i>	igazoltam ✓
<i>H5: a nemzeti büszkeség pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra</i>	igazoltam ✓
<i>H6: az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük pozitív hatást gyakorol az adófizetési hajlandóságra</i>	igazoltam ✓
<i>H7: az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe pozitív hatással van az adómorálra</i>	igazoltam ✓
<i>H8: az önbecsülés mértékének pozitív hatása van az adómorálra</i>	igazoltam ✓

(Forrás: saját szerkesztés)

ÖSSZEGZETT KÖVETKEZTETÉSEK

Új tudományos eredmények

Kutatásom témája az adózási szokások, az adóelkerülés, adómegtagadás, adócsalás, a mögöttük rejlő emberi attitűdök, az adómorál, illetve az adófizetési hajlandóság – mikroökonómiai elemzéseken túlmutató – vizsgálata volt. A nemzetközi szakirodalom elemzése alapján, illetve interjúk és kérdőíves felmérés segítségével gazdaságpszichológiai szempontból tanulmányoztam a nem etikus üzleti viselkedés, a rejtett gazdaságba való bekapcsolódás okait, az adófizetési hajlandóságot. Vizsgáltam, hogy milyen okok vezetnek az egyének adóelkerülés melletti döntéseihez és milyen eszközökkel csökkenthető a rejtett gazdaság mértéke.

Számos nemzetközi tanulmány eredményei alapján azt feltételeztem, hogy a demográfiai tényezők (nem, kor, családi állapot) hatással vannak az adómorálra, továbbá a nemzeti büszkeség, az állampolgárok magasabb szintű bizalma a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények felé szintén kedvezően befolyásolják. Ezen kívül az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük is javítja az adófizetési hajlandóságot, illetve az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia is jelentős hatással vannak az adómorálra. Ezen kívül feltételeztem, hogy az adókulcsok és a büntetés mértékének, a személyes jövedelemnek is jelentős hatása van az adófizetési kötelezettségnek való megfelelésre. Kutatásom célja a nem etikus üzleti magatartás, a feketegazdaság kialakulási okainak vizsgálata volt – egy kérdőíves felmérés segítségével – gazdaságpszichológiai szempontból, kibővítve a nemzetközi kutatásokban alkalmazott, az önbecsülés mérésére elterjed Rosenberg-féle önbecsülés skálával.

A rejtett gazdaság kialakulásának okait vizsgáló klasszikus modellben szereplő változók adózói magatartásra gyakorolt hatását áttekintve – a hazai és nemzetközi szakirodalom alapján – gyakran egymásnak is ellentmondó állításokkal találkoztam. A klasszikus modellek szerint (4. táblázat) az ellenőrzési valószínűségnek pozitív hatása van az adófizetési jogkövető magatartásra, illetve a büntetés mértékének is jelentős a visszatartó ereje – az ellenőrzési valószínűségek pozitív hatását az empirikus vizsgálatok is alátámasztják, míg a büntetés mértékének hatása kevésbé egyértelmű. A jövedelem és adókulcsok hatásával kapcsolatban is jelentős ellentmondások tapasztalhatók. Ezen

ellentmondások miatt nevezett változók közül az adókulcsok és a büntetés mértékének, illetve a jövedelemnek a hatását is beillesztettem jelen kutatásomba.

T1: Tudományos módszerekkel igazoltam, hogy az adóemelés negatív hatással van az adómorálra a vizsgált mintát tekintve.

T2: Kutatásommal igazoltam továbbá, hogy a személyes jövedelem emelkedése pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra.

Mind a kérdőív eredményei, mind az interjúk alapján igazolást nyert, hogy hazánkban az adóemelés negatív hatással, míg a személyes jövedelem emelkedése pozitív hatással vannak az adófizetési hajlandóságra. *A büntetés mértékének negatív hatását az interjúkban elhangzottak alátámasztották, de a kérdőív adatainak elemzésével ezt az állítást nem sikerült igazolnom.*

Ez követően megvizsgáltam a demográfiai tényezők kapcsolatát az általános adózási attitűdökkel, illetve a nemzeti büszkeség hatását az adófizetési kötelezettségnek való megfelelésre.

T3: Kimutattam, hogy a demográfiai tényezők közül a családi állapot, a közös háztartásban élő gyermekek száma és az iskolai végzettség is hatással vannak az adómorálra.

T4: Jelen kutatás eredményeivel alátámasztottam továbbá, hogy a magyarországi vállalati adózók körében a nemzeti büszkeség pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra.

A nemzeti büszkeség adómorálra való hatásának kutatásával Schneider és Torgler 2006-os felmérésben találtam példát, akik egy egyedülálló vizsgálatot végeztek három európai országban, Svájcban, Belgiumban és Spanyolországban. Mindhárom ország esetében olyan eredmények születtek, hogy a nemzeti büszkeség jelentős pozitív hatást gyakorol az adófizetési hajlandóságra. Ennek a tanulmánynak a hatására építettem be vizsgálatomba a nemzeti büszkeség adómorálra való hatását. Megvizsgáltam, hogy magyarországi viszonylatban is szerepet játszik-e az adófizetési kötelezettségnek való megfelelésben a nemzeti büszkeség. A kérdőív és az interjúk alátámasztották azon feltevésemet, hogy a nemzeti büszkeség pozitív hatással van az adófizetési hajlandóságra.

A demográfiai tényezőkön és a nemzeti büszkeségen túl kiterjesztettem a kutatást az állam, az állami intézmények és az adófizetők kapcsolatának vizsgálatára is, arra az állításra igazolást keresve, hogy a közöttük lévő kapcsolat hatással van az adózók adófizetéshez való hozzáállására.

T5: A kutatási eredmények alapján megállapítottam, hogy mind az adófizetőkkel való barátságos és tiszteletteljes bánásmód, partnerként való kezelésük,

T6: mind az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe pozitív hatást gyakorol az adófizetési hajlandóságra.

Végül bevontam a kutatásomba - teljesen új területként - az adófizetők önbecsülésének mértékét. Ehhez a nemzetközi kutatásokban alkalmazott, az önbecsülés mérésére elterjed Rosenberg-féle önbecsülés skálát használtam – arra keresve a választ, hogy az egyén önbecsülésének mértéke hatással lehet-e rejtett gazdaságba való bekapcsolódásra. Több tanulmány is foglalkozik a pénz és az önbecsülés kapcsolatával. Ez két olyan tényező, amelyre az emberek általában egyaránt vágyanak. Kimutatható közöttük olyan kölcsönhatás, hogy a kiváló fizetési lehetőség növeli az önbecsülés mértékét, vagy a pénz és az önbecsülés részben kompenzálhatják is egymást. Továbbá lehet közöttük egy versenyhatás is, amikor a pénz és az önbecsülés egymás ellen versenyeznek, ha a döntéshozóknak választaniuk kell közöttük. Ezen kívül találok több olyan tanulmánnyal is, amelyek keresik az összefüggést az alacsony önbecsülés és a bűnelkövetés nagyobb kockázata között. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményei alapján azt feltételeztem, hogy – ha az adóelkerülést, az adómegtagadás, az adócsalást is egyfajta pénzszerzési lehetőségnek tekintjük – akkor pénz és önbecsülés közötti kapcsolatok mintájára az adófizetési hajlandóság és az önbecsülés között is van közvetlen kapcsolat. Erre a feltételezésre alapozva vizsgáltam a kutatás során az önbecsülés és az adómorál közvetlen kapcsolatát.

T7: A Rosenberg-féle önbecsülés skála segítségével kimutattam, hogy az egyén önbecsülésének mértéke - amely egy stabil személyiségvonás – pozitív hatással van az adófizetési kötelezettségeknek való megfelelésre.

A kutatási eredmények igazolták feltevésemet, mely szerint az önbecsülés mértékének pozitív hatása van az adómorálra. Úgy gondolom azonban, hogy ebben a kutatásban csak pillanatnyi betekintést kaptam az önbecsülés adófizetési hajlandóságra gyakorolt

hatásával kapcsolatban. Így a továbbiakban mindenképpen szeretném ezt a területet részletesebben elemezni más célcsoportok kiválasztásával is vagy más mintavételi módszerekkel, illetve akár az önbecsülés mérésére alkalmas egyéb skálák segítségével (Janis-Field érzelmi elégtelenségi skála [114]; Coopersmith önértékelési kérdőív [115]; Texas-féle szociális viselkedés kérdőív [116]; Ziller szociális önértékelési skálája [117]). Az az eredmény, hogy a nők negatív énkép átlaga pozitív tartományba esik a vizsgált mintán, azaz a nők alacsonyabb önbecsüléssel rendelkeznek, mint a férfiak, a további lehetséges kutatási irányokat is előrevetíti. Az évszázadok során kialakult női szerepek, a nők családon belüli értéke, házasságban betöltött helyük, a társadalom nőkkel szemben támasztott követelményei jól láthatóan visszatükröződnek a kutatásban. Talán évtizedekre, vagy évszázadokra van még ahhoz szükség, hogy a különböző esélyegyenlőségi egyezmények előírásai valóban érvényre jussanak. A továbbiakban a kutatást mindenképpen érdemes kiterjeszteni a vállalkozások sikerességére ható összetevőkre is az önbecsülés mértékének, mint meghatározó tényezőnek a bevonásával.

Azt interjúkban elhangzottak alapján ezen kívül fontosnak tartom az állampolgárok és állam jó kapcsolata, a kormányzat megbízhatósága mellett az adórendszer stabilitását is fontos eszközként kiemelni az adózási kultúra javítására. Nagyon sokat számít az adófizetési hajlandóság szempontjából, hogy az állampolgárok minél nagyobb szerepet kapjanak az ország irányításában, a kormányzat ügyfélként, partnerként kezelje őket, de az is lényeges, hogy egy adórendszer minél megbízhatóbb, stabilabb és kiszámíthatóbb legyen, az adókötelezettek tudjanak hosszú távon tervezni, és kapjanak megfelelő visszacsatolást a befizetett adók felhasználásáról. Mivel több interjúban is elhangzott, hogy jelentős változásokat csak akkor lehet elérni, ha alapjaiban az adózási kultúrát változtatjuk meg - melyhez azonban akár több generációnyi idő is szükséges lehet - így hosszú távon a gazdaságfehérítés alapvető módszerének azt tartom, ha az egész társadalomnak a szemléletén változtatunk. Mindez csak alapvető gazdasági ismeretek oktatás-tanításával érhető el - amelynek az adózás is a része - olyan gazdasági neveléssel, amely akár már kisiskolás kortól beépíthető az oktatásba.

Ajánlások

2017-re a Nemzeti Adó- és Vámhivatal bevétele mintegy 609 milliárd forinttal nőtt az előző évhez képest [5]. Ez azért is egy nagyon értékes eredmény, mert közben csökkent az adóterhelés és lényegesen emelkedtek a kedvezményekből adódó bevételkiesések. Ebből a tendenciából úgy tűnik, hogy Magyarországon javult az adómorál, ami feltehetően a NAV szemléletváltásával egy időszakra tehető, és már egy év alatt látható változásokat eredményezett. Ez a fajta új hozzáállás rövid időn belül több befizetett adót is jelentett. A változások és a fejlesztések közül kiemelkedő fontosságú volt a támogató eljárások bevezetése, és az adózói minősítés. Az ellenőrzések rendszere is megváltozott, megyékre és tevékenységekre bontottan előre jelzik, hogy mikor, hol és mit ellenőriznek, azaz számos ügyfelet segítő intézkedés került bevezetésre. Minden eddiginél nagyobb hangsúlyt kapott az ügyfélbarát ügyintézés. Ezzel hazánkban is elindult egy olyan folyamat – a hatóságok általi barátságos és tiszteletteljes bánásmód az adófizetőkkel szemben – amely például Svájcban már régóta elismert fontos erőforrás az adózási szabályok betartásának fokozására. Mindez teljes mértékben összhangban áll a kutatásom azon eredményeivel, mely szerint az adófizetők és az állam, az állami intézmények közötti kapcsolat minősége jelentős hatással van az adófizetési hajlandóságra, azaz az adómorál egyik fő meghatározója a bizalom a kormányban és a jogintézményekben. Ennek tükrében ajánlanám kutatásomat a hatóságok, az ellenőrzési szervek figyelmébe, annak visszaigazolásaként, hogy a már 2016-ban elindított folyamatok valóban pozitív hatást gyakorolnak az adófizetési hajlandóságra. Mindenképpen célszerű a már megkezdett folyamatokat fenntartani és minél szélesebb körben kiterjeszteni azzal a céllal, hogy minél inkább javuljon az önkéntes jogkövetés, fejlődjön az adómorál.

Ezen kívül – mint több interjúban is elhangzott – jelentős változásokat csak úgy lehet elérni, ha hosszú távon, alapjaiban változtatjuk meg az adózási kultúrát, ehhez azonban akár több generációnyi időre is szükség van. Alapjaiban az egész társadalomnak a szemléletén kell változtatni, ami viszont csak megfelelő pénzügyi-gazdasági oktatással érhető el. A 2012-ben megjelent NAT szemléletével összhangban – melyben fontos helyet kapott a pénzügyi és gazdasági nevelés – úgy gondolom, hogy „a felnövekvő nemzedéknek hasznosítható ismeretekkel kell rendelkeznie a világgazdaság, a nemzetgazdaság, a vállalkozások és a háztartások életét meghatározó gazdasági-pénzügyi intézményekről és folyamatokról. Fontos cél, hogy a tanulók felismerjék saját felelősségüket az értékteremtő munka, a javakkal való ésszerű gazdálkodás, a pénz világa

és a fogyasztás területén. Mérlegelni tudják döntéseik közvetlen és közvetett következményeit és kockázatát.” Kerekesné [118] szerint a NAT ugyan kiemelt helyet adott a gazdasági oktatásnak, de ennek sajnos gyakorlati megvalósítására csak szerényebb lehetőségek állnak az intézmények rendelkezésére, mind az időkeretek, mind a rendelkezésre álló háttéranyagok hiányosságai, mind a szükséges szakirányú tanári képzés miatt. Kutatásom eredményeit tehát ajánlom a közneveléssel foglalkozó intézményeknek is, mivel mai felgyorsult, digitalizált, információs világunkban elengedhetetlen, hogy a munka és vállalkozások világába kikerülő jövő generációja ezen ismeretek birtokában legyen.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] AKERLOF, G. A. – SHILLER, R. J.: Animal Spirits – How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism, Corvina Kiadó, Budapest, 2011
- [2] NAV ÉVKÖNYV 2014: Tények, információk a Nemzeti Adó- és Vámhivatal szervezetéről és annak 2014. évi tevékenységéről, Budapest, 2015 http://nav.gov.hu/data/cms366367/NAV_evkonyv_2014.pdf (Letöltve: 2019. 04. 19)
- [3] NAV ÉVKÖNYV 2015: Tények, információk a Nemzeti Adó- és Vámhivatal szervezetéről és annak 2015. évi tevékenységéről, Budapest, 2016 http://nav.gov.hu/data/cms404657/NAV_Evkonyv_2015_CD.pdf (Letöltve: 2019. 04. 19)
- [4] NAV ÉVKÖNYV 2016: Tények, információk a Nemzeti Adó- és Vámhivatal szervezetéről és annak 2016. évi tevékenységéről, Budapest, 2017 https://www.nav.gov.hu/data/cms436895/NAV_evkonyv_2016.pdf (Letöltve: 2019. 04. 19)
- [5] NAV ÉVKÖNYV 2017: Tények, információk a Nemzeti Adó- és Vámhivatal szervezetéről és annak 2017. évi tevékenységéről, Budapest, 2018 https://www.nav.gov.hu/data/cms479562/NAV_evkonyv_2017.pdf (Letöltve: 2019. 04. 19)
- [6] 2016/679 Az Európai Parlament és a Tanács (EU) rendelete
- [7] DOBOS P.: Az adórendszer stabilitása, a kormányzatba vetett bizalom és az adózókkal való tiszteletteljes bánásmód hatása az adófizetői magatartásra, MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK SOKSZÍNŰ VÁLASZOK:1, 2018, pp. 35-51
- [8] HERICH GY. (szerk.): Nemzetközi adózás, Adózás az Európai Unióban, Penta Unió, Pécs, 2011
- [9] 2007. évi CXXVII. tv. az általános forgalmi adóról
- [10] BOZSIK S.: Európai adópolitika változása a válság hatására, Ekonomické štúdie – teória a prax, 2013
- [11] 1996. évi LXXXI. tv. a társasági és osztalékadóról
- [12] 1995. évi CXVII. tv. a személyi jövedelemadóról
- [13] 2002. évi XLIII. tv az egyszerűsített vállalkozói adóról

- [14] GÁSPÁR P., HALÁSZ A. - LEPP-GAZDAG A.: Az államháztartás működési problémái, Munkafüzet 3. ICEG Európai Központ, 2004
- [15] SZERB L. - ULBERT J.: A magyar adórendszer reformjának alapelveihez, Bankszemle 42. évf. 6-7. sz., 1998, pp. 9-21
- [16] HETÉNYI I.: Adózási dilemmák, Fejlesztés és Finanszírozás, 3. szám, 2004, pp. 53-62
- [17] KÁTAY G. (szerk.): Az alacsony aktivitás és foglalkoztatottság okai és következményei Magyarországon, MNB-tanulmányok 79. Magyar Nemzeti Bank, 2009
- [18] HELLER F.: Pénzügytan, Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1943
- [19] MUSGRAVE, R. A.: Who Should Tax, Where and What? Tax Assignement in Federal Courntires, Australian National University, Canberra, 1983, pp. 2–19
- [20] SAMUELSON, P. A. - NORDHAUS, W. D.: Közgazdaságtan III. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990, pp. 1036-1048
- [21] STIGLITZ, J. E.: A kormányzati szektor gazdaságtana, KERSZÖV Kiadó Budapest, 2000, pp. 395-544
- [22] BURJÁN Á., SZEBELLÉDI I., SZTANÓ IMRÉNÉ - TÓTH J.: Adók és támogatások alapjai, SALDO, 2007, pp. 258
- [23] HERICH GY.: Adótan. Penta Unió, Pécs, 2007, pp. 6-242
- [24] BEREK L., BEREK T. - BEREK L.: Személy- és vagyonbiztonság, Budapest, Óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész és biztonságtechnikai Mérnöki Kar, ÓE-BGK 3071, 2016
- [25] FINSZTER, G.: Rendészettan, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, pp. 55-86
- [26] BUSINESS CONTINUITY MANAGEMENT & ISO22301 Frequently asked questions ©IT Governance Ltd 2015
<https://www.itgovernance.co.uk/download/BCM-DR-FAQ.pdf> (Letöltve: 2019. 04. 19)
- [27] ISO 22301 Business Continuity Management
<https://www.bsigroup.com/Documents/iso-22301/resources/iso-22301-implementation-guide-2016.pdf> (Letöltve: 2019. 04. 19)
- [28] MSZ EN ISO 22301:2014 Societal security. Business continuity management systems. Requirements (ISO 22301:2012)

- [29] DOBOS P.: Krízishelyzetben, a BCP és a DRP a számviteli és adózási jogszabályok szolgálatában, VÉDELEM TUDOMÁNY: KATASZTRÓFAVÉDELMI ONLINE TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT 3:1, 2018, pp. 113-132
- [30] HATOS P.: Az elátkozott köztársaság, Az 1918-as összeomlás és forradalom története, Jaffa Kiadó, Budapest, 2018, pp. 101-109
- [31] LÁSZLÓ CS.: Tépett vitorlák, Az államháztartásról közgazdasági és jogi szempontból, Aula Kiadó, Budapest, 1994, pp. 81
- [32] SCHMÖLDERS, G.: Das Irrationale in der öffentlichen Finanzwissenschaft, Hamburg, Rowolt, 1960
- [33] STRÜMPPEL, B.: The Contribution of Survey Research to Public Finance, In Alan T. Peacock (ed.), Quantitative Analysis in Public Finance, New York, 1969, pp. 14-32
- [34] ALM, J. - TORGLER, B.: Culture differences and tax morale in the United States and in Europe, Journal of Economics Psychology, 2, 2005, pp. 224-246
- [35] 1920. évi XXXII. tc. az államkincstár megkárosítására irányuló büntettekről és vétségekről
- [36] 1950. évi 47. tvr. a pénzügyi bűncselekményekről
- [37] 1961. évi V. tv. a Büntető Törvénykönyvről
- [38] 1978. évi IV. tv. a Büntető Törvénykönyvről
- [39] 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
- [40] MOLNÁR G. M.: Az adócsalás a költségvetési csalásban, HVGORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2011
- [41] DOBOS P.: How do we pay tax? - Taxation-related behaviors, In: Pal, Feher - Polgar (szerk.) FIKUSZ 2017 - Symposium for Young Researchers: Proceedings, Budapest, Magyarország : Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, 2017, pp. 57-66
- [42] SZILOVICS CS.: Az adótervezéstől az adócsalásig, Magyar Jog, 2013, július, pp. 409
- [43] SÓLYOM B.: Az adócsalás és az adóelkerülés és elleni harc az Európai Unióban az általános forgalmi adózás területén különös tekintettel az Európai Bíróság joggyakorlatára, Doktori Értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2015, pp. 60
- [44] BELYÓ P.: A rejtett gazdaság nagysága és jellemzői, Statisztikai Szemle 2., 2008, pp. 113-137

- [45] SEMJÉN A. - TÓTH I. J.: Elemzések a rejtett gazdaság magyarországi szerepéről, 4. tanulmány, Rejtett gazdaság és adózási magatartás, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2004
- [46] COWELL, F. A.: Cheating the Government. The Economics of Evasion, The MIT Press, Cambridge, Mas.–London, 1990, pp. 267
- [47] THOMAS, J. J.: Informal Economic Activity. LSE Handbooks in Economics. Harvester, Wheatsheaf, New York–London–Toronto–Sydney–Tokió–Szingapúr, 1992, pp. 372
- [48] European system of accounts - ESA 2010
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5925693/KS-02-13-269-EN.PDF/44cd9d01-bc64-40e5-bd40-d17df0c69334> (Letöltve: 2019. 04. 19)
- [49] TAKÁCS I., CSAPODI P. - TAKÁCS-GYÖRGY K.: Corruption as a deviant social attitude, PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY 2011:(1), 2011, pp. 27-43.
- [50] BELYÓ P.: A rejtett gazdaság természetrajza, Saldo Kiadó, Budapest, 2008
- [51] SZÁNTÓ Z. - TÓTH I. J.: A rejtett gazdaság és az ellene való fellépés tényezői, Közgazdasági Szemle, 2001, 3. pp. 203–218
- [52] KREKÓ J. – P. KISS G.: Adóelkerülés és a magyar adórendszer, MNB Tanulmányok, 2007
- [53] POGÁTSA, Z. (2012):
https://hvg.hu/gazdasag/20121130_Megsem_nagy_a_magyar_feketegazdasag
 (Letöltve: 2019. 08. 12)
- [54] HAUBER GY.: Az adócsalás és adókikerülés morális kérdései. Biztonság és védelem kultúrája, 2013
- [55] BELYÓ P.: A rejtett gazdaság előretörése az új gazdaságpolitikai gyakorlat következtében, XXI. Század - Tudományos Közlemények, 27. 2012, pp. 25-46
- [56] FLEMING, M., ROMAN, J. - FARREL, G.: The Shadow Economy, Journal of International Affairs, Spring, No. 53/2, 2000, pp. 64-89
- [57] SCHNEIDER, F.: Stellt das starke Anwachsen der Schwarzarbeit eine wirtschaftspolitische Herausforderung dar? Einige Gedanken aus volkswirtschaftlicher Sicht, Linz, (IAW), 1998, pp. 4-13
- [58] BELYÓ P.: Kísérletek a rejtett gazdaság nagyságának meghatározására, Gazdaságelemzés módszerei – ECOSTAT, 1999

- [59] ALLINGHAM, M. G. - SANDMO, A.: Income tax evasion: A theoretical analysis, *Journal of Public Economics*, 1972, pp. 323-338
- [60] BECKER, G. S.: *Crime and Punishment: An Economic Approach*, University of Chicago and National Bureau of Economic Research, 1968
- [61] SEMJÉN A.: Az adózói magatartás különféle magyarázatai, *Közgazdasági Szemle*, LXIV. évf., 2017, pp. 140–184
- [62] CORCHÓN, L. C.: Tax evasion and the underground economy, *European Journal of Political Economy*, 1992
- [63] EHRLICH, I.: Participation in Illegitimate Activities, *Journal of Political Economy*, 1973
- [64] KIRCHGÄSSNER, G.: *Tax Morale, Tax Evasion, and the Shadow Economy* Department of Economics, University of St. Gallen, 2010
- [65] SISAK B.: Az árnyékos oldalon – A földalatti gazdaság mérete, kialakulásának indokai és hatásai, *Acta Oeconomica Kaposváriensis*, 1-2, 2007, pp. 154-164
- [66] SCHNEIDER, F.: The Shadow Economies of Western Europe, *Journal of The Institut of Economic Affairs*, 17/3, 1997, pp. 42 – 48
- [67] GILES, D. E.: *Modelling the hidden economy and tax-gap in New Zealand*, *Econometric Working Paper*, 1999
- [68] FREY, B. S. - FELD, L. P.: *Deterrence and Morale in Taxation: An Empirical Analysis*, CESifo Working paper No. 760, 2002
- [69] SEMJÉN A., SZÁNTÓ Z. - TÓTH I. J.: *Adócsalás és adóigazgatás*, MTA KTK, Budapest, 2001
- [70] CUMMINGS, R. G., MARTINEZ-VAZQUEZ, J., MCKEE, M. - TORGLER, B.: *Effects of Culture on Tax Compliance: A Cross Check of Experimental and Survey Evidence*, CREMA, Working Paper No. 13, 2004
- [71] BELYÓ P.: *A vállalkozások és a rejtett gazdaság*, *Statisztikai Szemle* 1., 2004
- [72] SCHNEIDER, F. – TORGLER, B.: *What shapes attitudes toward paying taxes? Evidence from multicultural european countries*, Working Paper, Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, No. 0608., 2006
- [73] KIRCHLER, E., MUEHLBACHER, S., KASTLUNGER, B. - WAHL, I.: *Why pay taxes? A review of tax compliance decisions*, (eds.) Alm, J., Martinez-Vazquez, J. & Torgler, B., *Developing alternative frameworks for explaining tax compliance*. Routledge, London, UK, 2010, pp. 15–31

- [74] KIRCHLER, E., MUEHLBACHER, S., GANGL, K., HOFMANN, E., KOGLER, C., POLLAI, M. - ALM, J.: Combining Psychology and Economics in the Analysis of Compliance: From Enforcement to Cooperation, Working Paper, 1212. Tulane Economics Working Paper Series, Tulane University, 2012
- [75] ALM, J., SANCHEZ, I. - DE JUAN, A.: Economic and noneconomic factors in tax compliance, *Kyklos*, Vol. 48. No. 1. 1995, pp. 3–18
- [76] HÁMORI B.: *Érzelemgazdaságtan*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1998, pp. 85
- [77] ELSTER, J.: Social Norms and Economic Theory, *Journal of Economic Perspectives*, 3 (4) 1989, pp. 99-117
- [78] KIRCHLER, E.: The Burden of New Taxes: Acceptance of Taxes as a Function of Affectedness and Egoistic versus Altruistic Orientation, *Journal of Socio-Economics*, 4, 1997, pp. 421-437
- [79] KIRCHLER, E.: Reactance to taxation: employers' attitudes towards taxes, Paper presented at the 12th IAREP Annual Colloquium, Paris, France, 1996
- [80] KIRCHLER, E.: Reactance to taxation: Exmployers' attitudes toward taxes, *Journal of Socio-Economics*, 2, 1999, pp. 131-138
- [81] LEWIS, A.: *The Psychology of Taxation*, Oxford: Martin Robertson, 1982
- [82] GROENLAND, E. A. G. - VAN VELDHOVEN, G. M.: Tax evasion behavior: A psychological framework, *Journal of Economic Psychology*, 3, 1983, pp. 129–144
- [83] FREY, B. S. - TORGLER, B.: Tax Morale and Conditional Cooperation, *Journal of Comparative Economics*, 1, 2006, pp. 136-159
- [84] ALM, J., MARTINEZ-VAZQUEZ, J. - TORGLER, B.: Russian attitudes toward paying taxes – Before, during, and after transition, *International Journal of Social Economics*, 12, 2005, pp. 832-857
- [85] KIRCHLER, E., HOELZL, E. - WAHL, I.: Enforced versus voluntary tax compliance: The „slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, 2, 2007, pp. 210-225
- [86] SCHNEIDER, F. - BUEHN, A.: Shadow Economies in highly developed OECD countries: What are the driving forces? 2012, 1-31. <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/67170/1/727543865.pdf> (Letöltve: 2019. 04. 19)

- [87] SCHNEIDER, F.: The Increase of the Size of the Shadow Economy of 18 OECD countries: Some Preliminary Explanations, 2000, <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/73324/1/wp0008.pdf> (Letöltve: 2019. 04. 19)
- [88] SCHNEIDER, F., RACZKOWSKI K. - MRÓZ, M.: Shadow Economy and Tax Evasion in the EU, "Journal of Money Laundering Control", Vol. 18, (1), 2015, pp. 46
- [89] BENARTZI, S., BESHEARS, J. - THALER, R. H.: Should Governments Invest More in Nudging? Psychological Science, 2017, Vol. 28(8) pp. 1041–1055
- [90] V. KOMLÓSI A.: Napjaink önértékelés-kutatásainak áttekintése. Önértékelés és/vagy önfogadás? Személyiséglélektantól az egészségpszichológiáig, Trefort Kiadó, 2007, Budapest, pp. 20–46
- [91] TRZESNIEWSKI, K. H., DONNELLAN, M. B., MOFFITT, T. E., ROBINS, R. W., POULTON, R. - CASPI, A.: Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood, *Developmental Psychology*, 42, 2006, pp. 381—390
- [92] ZHANG, L.: An Exchange Theory of Money and Self-Esteem in Decision Making, *Review of General Psychology*, Peking University, 2009, Vol. 13, No. 1, pp. 66–76
- [93] HANLEY, A. – WILHELM, M. S.: Compulsive buying: An exploration into self-esteem and money attitudes, *Journal of Economic Psychology* Volume 13, Issue 1, March 1992, pp. 5-18
- [94] NORVILITIS, J. M., MERWIN, M. M., OSBERG T. M., ROEHLING, P. V., YOUNG, P. - KAMAS, M. M.: Personality Factors, Money Attitudes, Financial Knowledge, and Credit-Card Debt in College Students, *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 6, 2006, pp. 1395–1413
- [95] ROSENBERG, M.: *Society and Adolescent Self-image*, Princeton University Press, 1965
- [96] ROSENBERG, M.: *Society and the Adolescent Self-image*, Rev. ed. Wesleyan University Press, Middeltown, CT., 1989
- [97] V. KOMLÓSI A., RÓZSA S., S. NAGY Z., KÖTELES F., SÁGI A. - JÓNÁS E.: A vonásönbecsülés/-önértékelés kérdőíves mérésének lehetőségei, *Alkalmazott Pszichológia* 2017, 17(2), pp. 73–108

- [98] SALLAY V., MARTOS T., FÖLDEVÁRI M., SZABÓ T. - ITTÉZÉS A.: A Rosenberg Önértékelés Skála (RSES-H): alternatív fordítás, strukturális invariancia és validitás, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15(3), 2014, pp. 259–275
- [99] DOBOS P. - KISS S.: A fekete foglalkoztatás elleni harc - lehetséges biztonságtechnikai megoldások, *HADMÉRNÖK* 13:(2), 2018, pp. 9-16
- [100] 2003. évi XCII. törvény az adózás rendjéről
- [101] 368/2011. Kormányrendelet az államháztartásról szóló törvény végrehajtásáról
- [102] 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről
- [103] 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról
- [104] DOBOS P - TAKÁCS-GYÖRGY K.: The Factors Influencing The Emergence of Unethical Business Behavior, *INTERNATIONAL JOURNAL OF CONTEMPORARY MANAGEMENT* 17: 3, 2018, pp. 51-75
- [105] SZOKOLSZKY Á.: Kutatómunka a pszichológiában, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, pp. 81-86
- [106] DOBOS P.: QUESTIONNAIRE EXAMINATION OF ECONOMIC PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING UNETHICAL BUSINESS BEHAVIOUR, In: Pop, G. et al. (eds.) 14th Annual International Conference on Economics and Business: CHALLENGES IN THE CARPATHIAN BASIN: Innovation and technology in the knowledge based economy, Csíkszereda, Románia: Sapientia Hungarian University of Transylvania, 2018, pp. 88-98
- [107] 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről
- [108] BABBIE, E.: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Balassi Kiadó, Budapest, 2001
- [109] BALOGH L., GÁL V. - KOVÁCS K.: A magyar lakosság adófizetési hajlandósága, *Regional and Business Studies*, Vol 6 No 1, Kaposvár University, Faculty of Economic Science, Kaposvár, 2014, pp. 65-74
- [110] KSH: Gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere (TEÁOR'08)
https://www.ksh.hu/docs/osztalyozasok/teor/teor08_struktura_2018_08_01.pdf
(Letöltve: 2019. 04. 19)

- [111] DOBOS P. - TAKÁCS-GYÖRGY K.: Measurement possibilities of motivations and attitudes influencing the formation of unethical business behavior – the effect of self-esteem on the black economy In: Péter Szikora (eds.), 16th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking, 2018, pp. 92-106
- [112] 2012. évi CXLVII. törvény a kisadózó vállalkozások tételes adójáról és a kisvállalati adóról
- [113] SAJTOS L. – MITEV A.: SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv, Alinea Kiadó, Budapest, 2007
- [114] JANIS, I. S. - FIELD, P. B.: A behavioral assessment of persuasibility: Consistency of individual differences, (eds.) In C. I. Hovland & I. L. Janis, Personality and persuasibility, New Haven, CT: Yale Univ. Press., 1959, pp. 55-68
- [115] COOPERSMITH, S.: The antecedents of self-esteem, San Francisco: Freeman, 1967
- [116] HELMREICH, R. - STAPP, J.: Short forms of the Texas Social Behavior Inventory (TSBI): An objective measure of self-esteem, Bulletin of the Psychonomic Society, 4, 1974, pp. 473-475
- [117] ZILLER, R., HAGEY, J., SMITH, M. D. - LONG, B.: Self-esteem: A self-social construct, Journal of Consulting and Clinical Psychology, 33, 1969, pp. 84-95
- [118] KERESKESNÉ HORVÁTH, I.: A gazdasági, pénzügyi, vállalkozói ismeretek oktatásának története és időszerű kérdései, Új Pedagógiai Szemle, 2012, pp. 217

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

ÁFA	Általános forgalmi adó
ATO	Australian Taxation Office
DYMIMIC	Dymimic Multiple Indicators and Multiple Causes
EKÁER	Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer
EMMA	Egységes munkaügyi adatbázis
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
EU	Európai Unió
EVA	Egyszerűsített vállalkozói adó
EVS	European Values Survey
GDP	Bruttó hazai termék
GDPR	Általános Adatvédelmi Rendelet
KATA	Kisadózó vállalkozások tételes adója
KMO	Kaiser-Meyer-Olkin kritérium
KSH	Központi statisztikai hivatal
MIMIC	Multiple Indicators and Multiple Causes
NAT	Nemzeti alaptanterv
NAV	Nemzeti Adó- és Vámhivatal
OECD	Gazdasági Együtműködési és Fejlesztési Szervezet
RSES	Rosenberg Self-esteem scale
SEM	Dinamikus strukturális egyenlet
TEÁOR	Gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere
WVS	World Values Survey

TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. táblázat A tanulmány céljainak, hipotéziseinek, a kérdőív kérdéseinek és a választott statisztikai módszereknek az összevetése	11
2. táblázat Mitől függ, hogy milyen egy jó adórendszer?.....	14
3. táblázat A 2017. évben ismertté vált főbb hatáskörös bűncselekmények számának alakulása.....	21
4. táblázat A klasszikus modellekből levonható következtetések	26
5. táblázat A demográfiai tényezők, a kulturális környezet, a nemzeti büszkeség és a vallási értékek hatása az adófizetési hajlandóságra	30
6. táblázat Az állam, az állami intézmények és az adófizetők kapcsolatának hatása az adófizetési hajlandóságra	35
7. táblázat Cronbach's Alpha	55
8. táblázat Főkomponens-analízis eredményei	56
9. táblázat Korrelációs táblázat	62
10. táblázat Test of Homogeneity of Variances.....	63
11. táblázat Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Jövedelmek (K4.7) között.....	63
12. táblázat ANOVA.....	64
13. táblázat Korrelációs táblázat	66
14. táblázat Korrelációs táblázat	68
15. táblázat Test of Homogeneity of Variances.....	68
16. táblázat Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Családi állapotok (K4.3) között	69
17. táblázat ANOVA.....	70
18. táblázat Multiple Comparisons	70
19. táblázat Test of Homogeneity of Variances.....	71
20. táblázat Normalitás vizsgálat	71
21. táblázat ANOVA.....	72
22. táblázat Multiple Comparisons	73
23. táblázat Test of Homogeneity of Variances.....	74
24. táblázat Normalitás vizsgálat	74
25. táblázat ANOVA.....	75
26. táblázat Multiple Comparisons	75
27. táblázat Test of Homogeneity of Variances.....	76
28. táblázat Normalitás vizsgálat	77

29. táblázat ANOVA.....	78
30. táblázat Multiple Comparisons - Bonferroni	78
31. táblázat Korrelációs táblázat	80
32. táblázat Descriptives	81
33. táblázat Korrelációs táblázat	84
34. táblázat Korrelációs táblázat	86
35. táblázat Korrelációs táblázat	87
36. táblázat Korrelációs táblázat	94
37. táblázat Korrelációs táblázat	95
38. táblázat Independent Samples Test.....	96
39. táblázat Negatív énkép (F3.1) eloszlása a Nemek (K4.1) között.....	97
40. táblázat Test Statistics ^a	98
41. táblázat A kutatási hipotézisek ellenőrzése	101

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra A rejtett gazdaság a nemzeti számlarendszerben.....	18
2. ábra A kutatási munkafolyamat szakaszai	44
3. ábra K1.19 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adóemelés]	57
4. ábra K1.24 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adócsökkentés]	58
5. ábra K1.20 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [szigor]	59
6. ábra K1.21 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [korrekt tájékoztatás]	60
7. ábra K1.22 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adózási kultúra javítása]	60
8. ábra K1.23 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adórendszer egyszerűsítése]	61
9. ábra Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Jövedelmek (K4.7) között	64
10. ábra K4. Demográfia - F1. Adómorál között létrejövő szignifikancia szintek száma	67
11. ábra Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Családi állapotok (K4.3) között.....	69
12. ábra A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása (F1.4) eloszlása az Iskolai végzettség (K4.6) között.....	72
13. ábra A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére (F1.8) eloszlása az iskolai végzettség (K4.6) között	74
14. ábra Morális dilemma (F1.1) eloszlása a Gyerekek számának (K4.4) függvényében	77
15. ábra Adócsalás a magyar gazdaságban (F1.3) eloszlása a Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek (K2.1) között	81
16. ábra Negatív énkép (F3.1) eloszlása a nemek (K4.1) között	97

FÜGGELÉK

1. Corchòn (1992) modell

Legyen:

A modell jelölései

P – az állampolgár	G – az állam
A ₁ – bűnözési stratégia	A ₂ – korrekt magatartás
B ₁ – megfigyelés	B ₂ – megfigyelés elmaradása
Y – az állampolgár jövedelme	T – a csalás értéke
c – megfigyelés költsége	d – a büntetés rátája

(Forrás: saját szerkesztés)

A büntetés arányos az adóval, ha P csal és elkapják, dT büntetést rónak ki rá, d-t és T-t külső adottságnak tekintjük. A kikerülésért járó büntetésnek fedeznie kell a megfigyelési költséget, azaz $c < dT$. Feltesszük továbbá, hogy a fizetendő adó nagyobb, mint a megfigyelés költsége $T > c$ és az állampolgár jövedelme nagyobb, mint a csalás értéke $Y > T$. A következő táblázat bemutatja két gazdasági szereplő kifizetéseit – kettejük stratégiájának különböző együtteseivel:

Két gazdasági szereplő kifizetése

P/G	B ₁	B ₂
A ₁	$Y - T(1 + d), T(1 + d) - c$	$Y, 0$
A ₂	$Y - T, T - c$	$Y - T, T$

(Forrás: saját szerkesztés)

A fentiekben leírt feltételezésekből következik, hogy:

$$Y > Y - T > Y - T(1 + d),$$

$$T(1 - d) - c > T > T - c > 0.$$

Ezek alapján úgy tűnik, hogy nincs domináns stratégia, azaz nincs olyan stratégia, amely a legjobb választás lenne bármely szereplő számára. A következőkben vizsgáljuk meg a

Nash-egyensúlyt. Feltételezzük, hogy mindkét gazdasági szereplő egyszerre tesz lépéseket és mindketten tökéletesen informáltak. A tiszta stratégiáknak nincs Nash-egyensúlya, így kevert stratégiákat vezetünk be. Legyen p annak a valószínűsége, hogy a P A₁-et választja (vagyis az adócsalást) és q annak a valószínűsége, hogy G B₁-et választja (azaz az ellenőrzés mellett dönt). Ekkor P és G nyereségei (M_p és M_g) a következők:

$$M_p = p [q (Y - T (1+d)) + (1 - q) Y] + (1 - p) [q (Y - T) + (1 - q) (Y - T)],$$

$$M_g = q (p (T - c + dT) + (1 - p) (T - C)) + (1 - q) (1 - p) T$$

Ebből:

$$M_p = p (T - qT (1 + d)) + Y - T$$

$$M_g = q (pT (1 + d) - c) + (1 - p) T$$

M_p maximalizálása:

$$\text{ha } q (1 + d) > 1, \text{ akkor } p_{\text{opt}} = 0,$$

$$\text{ha } q (1 + d) < 1, \text{ akkor } p_{\text{opt}} = 1;$$

$$q = 1 / (1 + d) \text{ esetén közömbös, hogy } p \text{ mekkora.}$$

M_g maximalizálása:

$$\text{ha } pT (1 + d) > c, \text{ akkor } q_{\text{opt}} = 1,$$

$$\text{ha } pT (1 + d) < c, \text{ akkor } q_{\text{opt}} = 0;$$

$$p = c / (T - (1 + d)) \text{ esetén közömbös, hogy } q \text{ mekkora.}$$

Tehát a Nash-egyensúlyhoz tartozó valószínűségek:

$$p^* = c / (T (1 + d))$$

$$q^* = 1 / (1 + d).$$

A két gazdasági szereplő közötti játszma stratégiai természetét p^* és q^* értékek jelzik. Minél nagyobb a c azaz a megfigyelés költsége, annál nagyobb kikerülési valószínűség (relatív gyakoriság) mellett lesz az állam számára közömbös, hogy milyen stratégiát

alkalmaz. A büntetés elriaszt a kikerüléstől és szükségtelessé teszi a megfigyelést. Az egyensúlyi nyereségek:

$$M_p^* = Y - T$$

$$M_g^* = T - c / (1 + d).$$

Ezek mellett az értékek mellett egyik félnek sincs oka változtatni a stratégiáján. Corchòn modelljében láthatjuk, hogy a d büntetési ráta növekedése nem hat a M_p^* -ra, de pozitívan hat M_g^* -ra, azaz a büntetési ráta növekedése Pareto-optimális. P állampolgár várható hasznossága ugyanakkora, mintha a kiszabott adót tisztességesen befizetné, illetve az adózást nem korlátozza a kikerülés.

2. Ehrlich (1973) modell

A modellünkben legyen:

A modell jelölései

l	korrekt magatartás (biztos tevékenység, eredménye mindenképpen adódik)
i	bűnözési stratégia (kockázattal jár, eredménye feltételes)
t	időráfordítás
a	az illegális tevékenységet választó egyént rajtakapják
b	az illegális tevékenységet választó egyén szerencsével jár
p_i	a lebukás valószínűsége
$(1 - p_i)$	valószínűség, hogy az elkövetés sikerrel jár

(Forrás: saját szerkesztés)

A fogyasztás várható értéke, azaz az adott helyzetben a hasznosság:

$$U_s = U(X_s, t_c)$$

ahol U_s a piaci javak egy meghatározott együttese, mind a legális és illegális tevékenység bevételének reális vagyoni ekvivalense.

X jószág együttes kereseti függvénye p_i és $(1 - p_i)$ valószínűségek esetén:

$$X_b = W' + W_i(t_i) + W_l(t_l)$$

és

$$X_a = W' + W_i(t_i) - F_i(t_i) + W_l(t_l),$$

ekkor a várható hasznosság a következőképpen adódik:

$$EU(X_s, t_c) = \sum_{s=a}^n \pi_s U(X_s, t_c)$$

$$EU(X_s, t_c) = (1 - p_i)U(X_b, t_c) + p_i U(X_a, t_c)$$

Feladat a fenti egyenlet maximalizálása, függően a vagyonkorláttól és az időkorláttól.

$$t_0 = t_i + t_l + t_c$$

Követelmény, hogy az alábbiak nem lehetnek negatívak:

$$t_i \geq 0; t_l \geq 0; t_c \geq 0.$$

A modell optimális feltételei:

$$\frac{\delta EU}{\delta t} - \lambda \leq 0$$

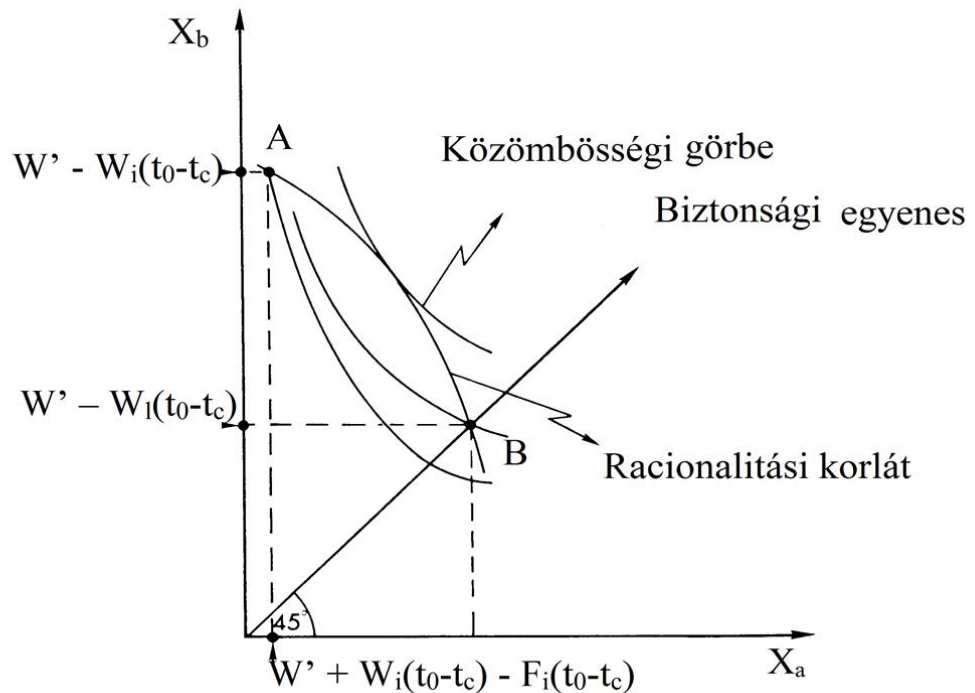
$$\left[\frac{\delta EU}{\delta t} - \lambda \right] t = 0$$

$$t \geq 0,$$

így a fogyasztásra alokált idő adott t mennyisége mellett a munkaidő optimális eloszlásának a legális és illegális tevékenység között interior megoldás mellett ki kell elégítenie a következő egyenlőséget:

$$-\frac{w_i - w_l}{w_i - f_i - w_l} = \frac{pU'(X_a)}{(1-p)U'(X_b)}$$

A legális és illegális tevékenységek kombinációja

(Forrás: Ehrlich, 1973)

Ehrlich modelljében láthatjuk, hogy az illegális tevékenységbe való belépés elégséges feltétele az, hogy a racionalitási korlát abszolút meredeksége meghaladja a közömbösségi görbe abszolút meredekségét ott, ahol a teljes munkaidőt legális tevékenységre fordítják. A várható határbevétel az illegális tevékenység esetében nem haladhatja meg a nem legális tevékenységben elérhető. A kockázatot kerülő vagy kockázat semleges személyek számára ez szükséges feltétele az illegális tevékenységbe való belépésnek. A már klasszikusnak számító beckeri elemzés – s nyomában az előbb ismertetett Ehrlich-modell – a bűnözést döntéséi problémaként mutatja be, a mikroökonómia hagyományos eszköztárával elemezve a kriminális tevékenységet az egyének szintjén. Nyilvánvaló azonban, hogy nem kaphatunk teljes képet a jelenségről, ha a vizsgálat megtorpan az individuuum döntési körének határán. A tágabb megközelítés helyénvaló, minthogy a bűnözés okai és következményei egyaránt túlmutatnak az egyéni döntéshozó horizontján (Hámori, 1998).

3. Munkaidő nyilvántartó rendszerek előnyei, hátrányai

NYILVÁNTARTÁS	JELLEMZŐK
NEM ELEKTRONIZÁLT MUNKAIDŐ NYILVÁNTARTÁSOK	
Papír alapú jelenléti ív	nagyon egyszerű hamisítani, utólag kitölteni
	semmilyen automatizmussal és „intelligenciával” nem rendelkezik
	pontosságát emberi hanyagság nagyban befolyásolja
Diszpécser vagy portás általi munkaidő vezetése	a beírás időpontja nem kerül naplózásra, így bármikor kitölthető
	az emberi közrehatás még magas, de a beíró személy eltérő barátságok, ellenségeskedések érvényesíthetők a rendszerben
	a beírás itt sem naplózott
ELEKTRONIKUS MUNKAIDŐ NYILVÁNTARTÓ RENDSZEREK	
Tudás alapú azonosítás	kód vagy jelszó segítségével tudja azonosítani magát a munkavállaló
	a kódok illetve jelszavak könnyedén átadhatók egymásnak
	nem tudjuk azonosítani, hogy biztosan a munkavállaló van ott
	semmilyen fizikális jelenlét nem kell a munkavállalótól
	egy ember több kódot is használhat, míg a többiek nincsenek jelen elektronikusan naplózásra kerül
Birtoklás alapú azonosítás	proxy kártyát vagy valamilyen egyéb eszközt birtokol a munkavállaló
	már biztonságosabb, mint a tudás alapú, mert kártyát kell átadni
	az előre eltervezett csalások ellen még mindig nem ad védelmet
Tulajdonság alapú azonosítás	itt is a kártya kerül azonosításra, és nem a tényleges személy
	ilyen a biometria is, ahol pl. az ujjnyomat használható azonosításra
	a legbiztonságosabb rendszer, itt ténylegesen jelen kell lenni megfelelő biometrikus rendszert kell választani a megfelelő helyre magas ár jellemzi
Modern mobil megoldások	mobiltelefonos applikáció, és azon keresztül történik a regisztráció
	modern, mostanában teret nyerő megoldások
	még nem túl elterjedtek, nagyon kevés tapasztalat áll rendelkezésre
	telefonon keresztül könnyen kezelhető a munkaidő kezdete, szabadság optimális lehet nem helyhez kötött munkavállalók esetén (GPS)

(Forrás: saját szerkesztés)

4. Az adózási szokások vizsgálata Magyarországon kérdőív

Az Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola PhD hallgatójaként az adómorál, az adózási kultúra témakörét vizsgálom a magyarországi kis- és középvállalkozások adózási döntésekben kompetens vezetői körében. A kérdőív kitöltése anonim módon zajlik. Az adatokat csak összesítve elemzem és mutatom be a kutatásomban, úgy, hogy az egyéni információk sehol sem azonosíthatók. A kérdőív kitöltése körülbelül 10-15 percet vesz igénybe.

Hálásan köszönöm, ha segíti munkámat a kérdőív kitöltésével!

Tisztelettel és köszönettel: Dobos Piroska

Kérem, jelölje a megfelelő választ (kérdésenként csak egyet), hogy milyen mértékben ért egyet az alábbi állításokkal!

1. A számla nélküli értékesítés az Ön üzletfelei körében...
 - egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
2. A számla nélküli értékesítés az Ön versenytársai körében...
 - egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
3. A számla nélküli értékesítés a magyar gazdaságban...
 - egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
4. Véleményem szerint a számla nélküli értékesítés...
 - normális gazdasági tevékenység
 - bizonyos mértékig elfogadott
 - "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés
 - adócsalás

5. Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön üzletfelei körében...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
6. Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön versenytársai körében...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
7. Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása a magyar gazdaságban...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
8. Véleményem szerint a be nem jelentett foglalkoztatás...
- normális gazdasági tevékenység
 - bizonyos mértékig elfogadott
 - "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés
 - adócsalás
9. A fiktív költség számla vásárlása az Ön üzletfelei körében...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
10. A fiktív költség számla vásárlása az Ön versenytársai körében...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része

11. A fiktív költségszámla vásárlása a magyar gazdaságban...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
12. Véleményem szerint a fiktív költségszámla vásárlása...
- normális gazdasági tevékenység
 - bizonyos mértékig elfogadott
 - "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés
 - adócsalás
13. A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön üzletfelei körében...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
14. A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként a versenytársai körében...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része
15. A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként a magyar gazdaságban...
- egyáltalán nem fordul elő
 - ritka
 - gyakori
 - a normál gazdasági folyamatok része

16. Véleményem szerint a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozásban...
- normális gazdasági tevékenység
 - bizonyos mértékig elfogadott
 - "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés
 - adócsalás
17. Az Ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja, hogy a versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal?
- teljes mértékben befolyásolja
 - nagyrészt befolyásolja
 - csak kis mértékben befolyásolja
 - nem túlságosan befolyásolja
 - nagyrészt nem befolyásolja
 - egyáltalán nem befolyásolja
18. A törvényben előírtnál kevesebb adó megfizetését miként ítéli meg?
- normális gazdasági tevékenység
 - bizonyos mértékig elfogadott
 - "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés
 - adócsalás
19. Az Ön véleménye szerint kit károsít az adócsalás?
- engem
 - családomat
 - államot
 - társadalmat
 - a piac többi gazdasági szereplőjét
 - mindegyik félre hatást gyakorol

20. Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére?

	egyáltalán nem alkalmas	nem alkalmas	kis mértékben alkalmas	alkalmas	jelentős mértékben alkalmas	teljes mértékben alkalmas
adóemelés						
szigor						
korrekt tájékoztatás						
adózási kultúra javítása						
adórendszer egyszerűsítése						
adócsökkentés						

21. Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek

- teljes mértékben igaz
- csak részben igaz
- egyáltalán nem igaz

22. Állampolgárként alapvető kötelességem az adók befizetése

- teljes mértékben igaz
- csak részben igaz
- egyáltalán nem igaz

23. Az adójogszabályok rendkívül bonyolultak, nehéz bennük eligazodni

- teljes mértékben igaz
- csak részben igaz
- egyáltalán nem igaz

24. A legtöbb adózásban használt nyomtatvány nehezen érthető
- teljes mértékben igaz
 - csak részben igaz
 - egyáltalán nem igaz
25. A NAV időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről
- teljes mértékben igaz
 - csak részben igaz
 - egyáltalán nem igaz
26. Megbízom a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények intézkedéseiben
- teljes mértékben igaz
 - csak részben igaz
 - egyáltalán nem igaz
27. A NAV az adófizetőkkel barátságos és tiszteletteljes bánásmódot alkalmaz, partnerként kezeli őket
- teljes mértékben igaz
 - csak részben igaz
 - egyáltalán nem igaz
28. Az elmúlt három évben az adóhatósági ügyintézés során pozitív tapasztalatom volt
- teljes mértékben igaz
 - csak részben igaz
 - egyáltalán nem igaz
29. Hazánkban érvényesül az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia
- teljes mértékben igaz
 - csak részben igaz
 - egyáltalán nem igaz
30. Úgy érzem, értékes ember vagyok, legalább annyira, mint mások.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek

31. Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek
32. Mindent egybevetve, hajlamos vagyok arra, hogy tehetségtelen, sikertelen embernek tartsam magam.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek
33. Képes vagyok olyan jól csinálni a dolgokat, mint mások.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek
34. Úgy érzem, nem sok dologra lehetek büszke.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek
35. Jó véleménnyel vagyok magamról.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek
36. Mindent fontolóra véve, elégedett vagyok magammal.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek

37. Bárcsak jobban tudnám magam tisztelni.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek
38. Időnként értéktelennek érzem magam.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek
39. Néha azt gondolom, hogy semmiben sem vagyok jó.
- egyáltalán nem értek egyet
 - nem értek egyet
 - egyet értek
 - teljesen egyetértek
40. Az Ön neme
- Férfi
 - Nő
41. Az Ön életkora
- 18 - 25 év
 - 26 - 35 év
 - 36 - 45 év
 - 46 - 55 év
 - 56 fölött
42. Az Ön családi állapota
- házas
 - egyedülálló
 - elvált
 - özvegy
 - élettársi kapcsolat

43. Közös háztartásban élő gyermekek száma
- 1
 - 2
 - 3
 - 4 vagy több
 - nincs
44. Kérem, jelölje meg jelenlegi lakhelyét!
- főváros
 - megyeszékhely
 - város
 - község
 - falu
45. Kérem, jelölje meg legmagasabb iskolai végzettségét!
- Nem rendelkezem semmilyen befejezett iskolai végzettséggel
 - Alapfokú képzettség (általános iskola vagy szakiskola)
 - Középfokú képzettség (gimnázium vagy középiskola)
 - Felsőfokú tanfolyam
 - Felsőfokú képzettség (főiskola/egyetem)
46. Kérem, adja meg egy főre jutó havi átlagos nettó jövedelmét!
- 0-100.000 Ft
 - 100.001-200.000 Ft
 - 200.001-300.000 Ft
 - 300.001-400.000 Ft
 - 400.001-500.000 Ft
 - 500.001 Ft felett Ft
47. Állampolgárság
-
48. A vállalkozásnál betöltött státusz (beosztás) jellege
- tulajdonos és ügyvezető
 - tulajdonos
 - megbízott ügyvezető
 - gazdasági igazgató
 - pénzügyi döntésekben kompetens vezető

- egyéni vállalkozó
49. Kérem, jelölje meg, hogy vállalkozásának tevékenysége mely gazdasági ágazatba sorolható!
- Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat
 - Bányászat, kőfejtés
 - Feldolgozóipar
 - Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás
 - Vízellátás; szennyvíz gyűjtés, kezelése, hulladékgazdálkodás, szennyeződésmntesítés
 - Építőipar
 - Kereskedelem, gépjármőjavítás
 - Szállítás, raktározás
 - Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás
 - Információ, kommunikáció
 - Pénzügyi, biztosítási tevékenység
 - Ingatlanügyletek
 - Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység
 - Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység
 - Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás
 - Oktatás
 - Humán-egészségügyi, szociális támogatás
 - Művészet, szórakoztatás, szabadidő
 - Egyéb szolgáltatás
 - Háztartás munkaadói tevékenysége; termék előállítás, szolgáltatás végzése saját fogyasztásra
 - Területen kívüli szervezet

Befejezés - Köszönöm, hogy kitöltötte a kérdőívet!

5. Demográfiai adatok megoszlása

Résztevők száma	n = 343					
Demográfiai adatok						
Nem	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>				
	223	120				
Életkor	<i>18 - 25 év</i>	<i>26 - 35 év</i>	<i>36 - 45 év</i>	<i>46 - 55 év</i>	<i>56 év -</i>	
	1	25	80	92	145	
Családi állapot	<i>Házás</i>	<i>Egyedülálló</i>	<i>Elvált</i>	<i>Özvegy</i>	<i>Élettársi k.</i>	
	234	22	27	12	48	
Gyermekek száma	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4 -</i>	<i>nincs</i>	
	148	72	86	24	13	
Lakhely	<i>Főváros</i>	<i>Megyesz.</i>	<i>Város</i>	<i>Község</i>	<i>Falu</i>	
	141	55	106	27	14	
Iskolai végzettség	<i>Nincs</i>	<i>Alapf.</i>	<i>Középf.</i>	<i>Felsőf. t.</i>	<i>Felsőf. k.</i>	
	1	8	59	28	247	
Jövedelem	<i>0 - 100 e</i>	<i>100 - 200 e</i>	<i>200 - 300 e</i>	<i>300 - 400 e</i>	<i>400 - 500 e</i>	<i>500 e</i>
	21	88	87	56	22	69
Állampolgárság	<i>Magyar</i>	<i>Afgán</i>	<i>Román</i>	<i>Orosz</i>		
	340	1	1	1		
Váll-nál betöltött s.	<i>Tul. és üv.</i>	<i>Tulajdonos</i>	<i>Megb. üv.</i>	<i>Gazd-i ig.</i>	<i>Pénzügyi v.</i>	<i>EV.</i>
	183	33	34	8	42	43

(Forrás: saját szerkesztés)

6. A kérdőív kérdéseinek jelölése

K1.1	A számla nélküli értékesítés az Ön üzletfelei körében...
K1.2	A számla nélküli értékesítés az Ön versenytársai körében...
K1.3	A számla nélküli értékesítés a magyar gazdaságban...
K1.4	Véleményem szerint a számla nélküli értékesítés...
K1.5	Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön üzletfelei körében...
K1.6	Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön versenytársai körében...
K1.7	Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása a magyar gazdaságban...
K1.8	Véleményem szerint a be nem jelentett foglalkoztatás...
K1.9	A fiktív költség számla vásárlása az Ön üzletfelei körében...
K1.10	A fiktív költség számla vásárlása az Ön versenytársai körében...
K1.11	A fiktív költség számla vásárlása a magyar gazdaságban...
K1.12	Véleményem szerint a fiktív költség számla vásárlása...
K1.13	A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön üzletfelei körében...
K1.14	A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön versenytársai körében...
K1.15	Véleményem szerint a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozásban...
K1.16	Az ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja, hogy versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal?
K1.17	A törvényben előírtnál kevesebb adó megfizetését miként ítéli meg?
K1.18	Az Ön véleménye szerint kit károsít az adócsalás?
K1.19	Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adóemelés]
K1.20	Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [szigor]
K1.21	Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [korrekt tájékoztatás]
K1.22	Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adózási kultúra javítása]
K1.23	Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adórendszer egyszerűsítése]
K1.24	Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adócsökkentés]

K2.1	Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek
K2.2	Állampolgárként alapvető kötelességem az adók befizetése
K2.3	Az adójogszabályok rendkívül bonyolultak, nehéz bennük eligazodni
K2.4	A legtöbb adózásban használt nyomtatvány nehezen érthető
K2.5	A NAV időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről
K2.6	Megbízom a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények intézkedéseiben
K2.7	A NAV az adófizetőkkel barátságos és tiszteletteljes bánásmódot alkalmaz, partnerként kezeli őket
K2.8	Az elmúlt három évben az adóhatósági ügyintézés során pozitív tapasztalatom volt
K2.9	Hazánkban érvényesül az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia

K3.1	Úgy érzem értékes ember vagyok, legalább annyira, mint mások
K3.2	Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van
K3.3	Mindent egybevetve, hajlamos vagyok arra, hogy tehetségtelen, sikertelen embernek tartsam magam
K3.4	Képes vagyok olyan jól csinálni a dolgokat, mint mások
K3.5	Úgy érzem, nem sok dologra lehetek büszke
K3.6	Jó véleménnyel vagyok magamról
K3.7	Mindent fontolóra véve, elégedett vagyok magammal
K3.8	Bárcsak jobban tudnám magam tisztelni
K3.9	Időnként értéktelennek érzem magam
K3.10	Néha azt gondolom, hogy semmiben sem vagyok jó

K4.1	Az Ön neme
K4.2	Az Ön életkora
K4.3	Az Ön családi állapota
K4.4	Közös háztartásában élő gyermekek száma
K4.5	Kérem, jelölje meg jelenlegi lakhelyét!
K4.6	Kérem, jelölje meg legmagasabb iskolai végzettségét!
K4.7	Kérem, adja meg egy főre jutó havi átlagos nettó jövedelmét!
K4.8	Állampolgárság
K4.9	A vállalkozásnál betöltött státusz (beosztás) jellege
K4.10	Kérem, jelölje meg, hogy vállalkozásának tevékenysége mely gazdasági ágazatba sorolható!

7. Korreláció

A matematikában, a statisztikában a korreláció jelzi két tetszőleges érték közötti lineáris kapcsolat nagyságát és irányát (avagy ezek egymáshoz való viszonyát). Az általános statisztikai használat során a korreláció jelzi azt, hogy két tetszőleges érték nem független egymástól. Ha két véletlen mennyiség korrelációja nulla, akkor korrelálatlanok.

A korrelációs együttható jelölései

Mintabeli (Pearson-féle) korrelációs együttható jelölése:

- r , r_{xy} , $r(x,y)$

A korrelációs együttható jellemzői:

- $-1 \leq r \leq +1$
- Ha X és Y független, akkor $r(X,Y) = 0$
- Ha $r(X,Y) = 0$, vagyis ha X és Y korrelálatlan, akkor nem feltétlenül függetlenek, de biztos, hogy nincs köztük lineáris típusú összefüggés.

Korreláció együttható értelmezése:

Iránya:

- **pozitív:** akkor a korrelációban részt vevő X és Y változók közül, ha X változó értéke növekszik, akkor Y változó értéke is növekedni fog. Fordítva is igaz, ha X változó értéke csökken, akkor Y változó értéke is csökkeni fog.
- **negatív:** akkor a korrelációban részt vevő X és Y változók közül, ha X változó értéke növekszik, akkor Y változó értéke csökkeni fog. Fordítva is igaz, ha X változó értéke csökken, akkor Y változó értéke növekedni fog.

Erőssége:

- 0.0: semmilyen kapcsolat nincs X és Y között, korrelálatlanok .
- 0.0..0.3: között gyenge kapcsolat van a két változó között
- 0.3..0.7: közepesen erős kapcsolat van a két változó között
- 0.7..1.0: szoros kapcsolat van a két változó között
- 1.0: függvényszerű kapcsolat van X és Y között

Szignifikancia szint értelmezése (SPSS esetén):

- A nullhipotézisben (H_0) azt fogalmazzuk meg, hogy a két változó között nincs összefüggés, vagyis $r(X,Y) = 0$. SPSS statisztikai elemző szoftverben ez akkor teljesül, ha szignifikancia szint 5% magasabb.
- Az alternatív hipotézisben (H_1) azt fogalmazzuk meg, hogy két változó között van valamilyen kapcsolat, vagyis $r(X,Y) \neq 0$. SPSS statisztikai elemző szoftverben ez akkor teljesül, ha szignifikancia szint 5% alacsonyabb.
 - H_0 teljesül ha szig > 0.05
 - H_1 teljesül ha szig < 0.05

Korrelációs vizsgálat hipotézise:

- H_0 teljesül, ha szig $> 0,05$. Ekkor a vizsgálatban részt vevő változók korrelálatlanok, azaz nincs köztük lineáris típusú összefüggés.
- H_1 teljesül, ha szig $< 0,05$. Ekkor 95%-os bizonyossággal elutasíthatjuk a nullhipotézist, tehát a vizsgálatban részt vevő változók korrelációs együtthatója különbözik 0-tól.

Anova elemzés lényege: Hipotézis vizsgálati módszer. Azt a nullhipotézist ellenőrizzük, hogy kettő vagy több normális eloszlású, azonos szórású, valószínűségi változónak azonos-e a várható értéke.

- H_0 , nullhipotézis: a várható értéket egyenlőek
- H_1 , alternatív hipotézis: van legalább egy változó, amelynek az értéke eltér a többitől.

ANOVA előfeltételeinek ellenőrzése: A minták szórásának azonosságát a Levene-teszt segítségével számítja ki az SPSS program.

Előfeltétel hipotézise:

- H_0 , ha szig $> 0,05$ szóráshomogenitás teljesül
- H_1 , ha szig $< 0,05$ szóráshomogenitás nem teljesül

8. Főkomponens-analízis

A főkomponens elemzés a többváltozós statisztika módszerei közé tartozik, célja a változók csoportosítása és a változók számának redukálása. Lényege, hogy a változók között összefüggések, korrelációk tapasztalhatók. A korrelációs módszer segítségével érhető el az eredeti változók számának csökkentése oly módon, hogy az eredeti adatok leírása a lehető legkevesebb információvesztéssel járjon.

Főkomponens elemzést mind a három kérdéskör esetén elvégeztem a kérdőívben. A kérdésekre adott válaszok értékei mind Likert skálán mozogtak (1..4..6).

Elemzésemet az SPSS 21. változatával végeztem.

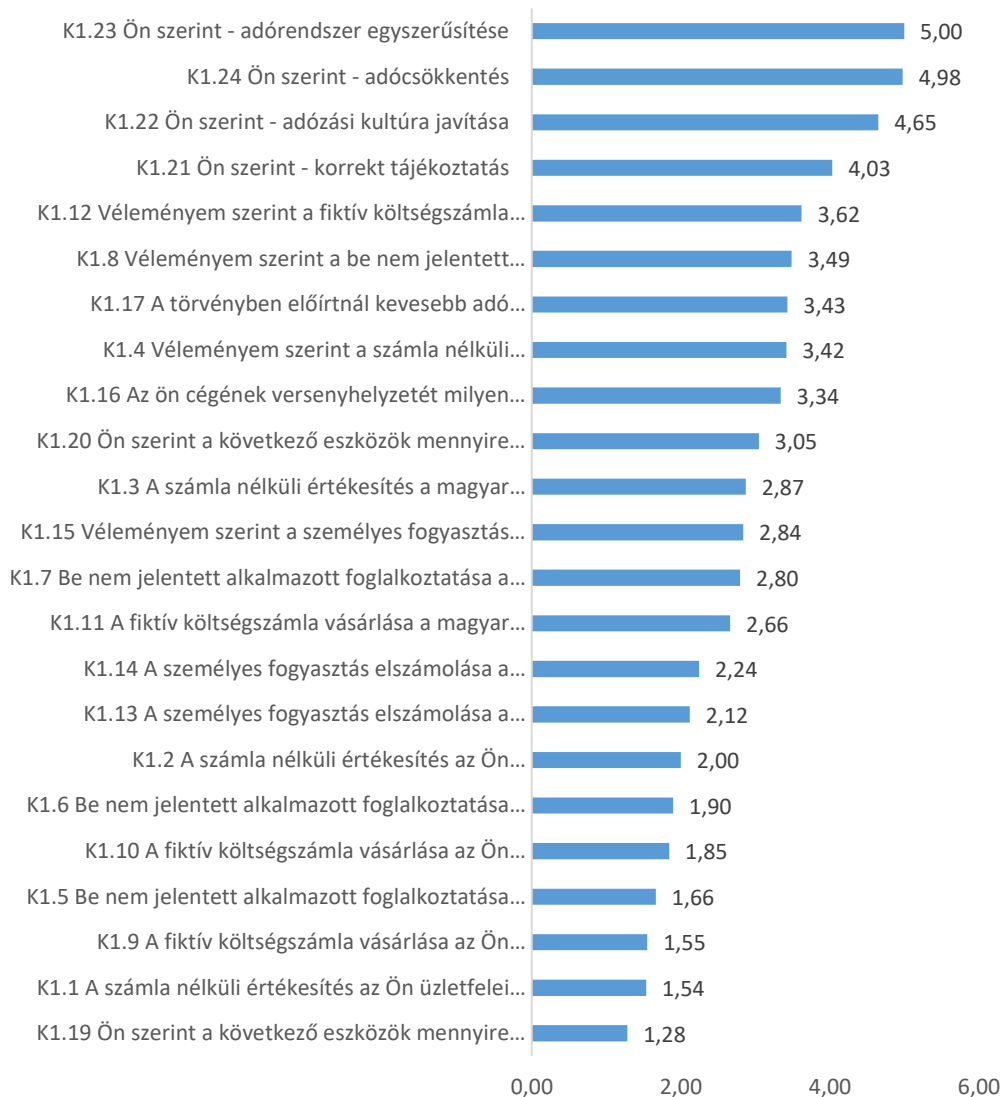
A főkomponens elemzés struktúra-feltáró módszer, ami azt jelenti, hogy nincsenek előre meghatározott függő és független változók, hanem a változók közötti összefüggések feltárására törekszünk.

Először az eredeti változók azon csoportjait keressük, melyek egymással szorosabb korrelációban vannak, mint másokkal; ezeket a változókat tekintjük egy főkomponensbe tartozónak. Ha sikerült ilyen csoportokat találnunk, a következő feladat a főkomponensek értelmezése, elnevezése. Végül a nagyszámú eredeti változót néhány főkomponensbe összesíthetjük, és ezekkel, mint új változókkal dolgozhatunk tovább.

Az elemzésben 345 fő vett részt de 2 főt kizártam (rossz válaszok miatt).

A kérdőív első blokkjának kérdéseit (adócsalás nagysága és mértéke illetve az adófizetési hajlandóságot befolyásoló tényezők) sorba állítottam a kapott átlagok lapján.

K1 kérdésre adott válaszok átlagai

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
K1.1 A számla nélküli értékesítés az Ön üzletfelei körében...	1.54	.797	343
K1.2 A számla nélküli értékesítés az Ön versenytársai körében...	2.00	.875	343
K1.3 A számla nélküli értékesítés a magyar gazdaságban...	2.87	.680	343
K1.4 Véleményem szerint a számla nélküli értékesítés...	3.42	.815	343
K1.5 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön üzletfelei körében...	1.66	.806	343
K1.6 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön versenytársai körében...	1.90	.840	343
K1.7 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása a magyar gazdaságban...	2.80	.635	343
K1.8 Véleményem szerint a be nem jelentett foglalkoztatás...	3.49	.779	343
K1.9 A fiktív költségszámla vásárlása az Ön üzletfelei körében...	1.55	.682	343
K1.10 A fiktív költségszámla vásárlása az Ön versenytársi körében...	1.85	.774	343
K1.11 A fiktív költségszámla vásárlása a magyar gazdaságban...	2.66	.694	343
K1.12 Véleményem szerint a fiktív költségszámla vásárlása...	3.62	.677	343
K1.13 A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön üzletfelei körében...	2.12	.804	343
K1.15 Véleményem szerint a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozásban...	2.84	.906	343
K1.16 Az ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja, hogy versenytársai kapcsolatban állnak a feketegazdasággal?	3.34	1.716	343
K1.17 A törvényben előírtnál kevesebb adó megfizetését miként ítéli meg?	3.43	.780	343
K1.19 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adóemelés]	1.28	.634	343
K1.20 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [szigor]	3.05	1.348	343
K1.21 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [korrekt tájékoztatás]	4.03	1.269	343
K1.22 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adózási kultúra javítása]	4.65	1.065	343
K1.23 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adórendszer egyszerűsítése]	5.00	1.080	343
K1.24 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adócsökkentés]	4.98	1.142	343
K1.14 A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön versenytársai körében...	2.24	.786	343

Az SPSS-ben több módszer is rendelkezésünkre áll annak kiderítésére, hogy adataink alkalmasak-e főkomponens elemzésre. Ezen módszerek közül néhány a főkomponens elemzés része, tehát az elemzés lefuttatása után derül ki, hogy az adatok/változók megfelelők-e valójában a főkomponens elemzésre.

A Bartlett-teszt azt vizsgálja, hogy a változók az alapsokaságban korrelálatlanok-e vagy sem.

A Bartlett-teszt hipotézise:

H_0 teljesül ha $\text{szig} > 0,05 \rightarrow$ a kiinduló változók között nincs korreláció

H_1 teljesül ha $\text{szig} < 0,05 \rightarrow$ a kiinduló változók között van korreláció

A teszt azt vizsgálja, hogy a korrelációs mátrixnak a főátlón kívüli elemei csak véletlenül térnek-e el a nullától. Ideális esetben a H_0 -t szeretnénk elutasítani, hiszen a főkomponens elemzés feltétele, hogy korreláljanak egymással a változók, lehetőleg minél erősebben. Mivel a Bartlett-teszt szignifikancia szintje $\text{szig} = 0$, a nullhipotézisét el lehet vetni, tehát a változók alkalmasak a főkomponens elemzésre.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,780
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	2928,837
	df	253
	Sig.	,000

A Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) kritérium az egyik legfontosabb mérőszám annak megítélésében, hogy a változók mennyire alkalmasak a főkomponens elemzésre. A KMO érték az anti-image az MSA (Measures of Sampling Adequacy) értékek átlaga. Míg az MSA érték az egyes változókra vonatkozik, a KMO az összes változóra egyidejűleg. A KMO mutatószám „jóságát” a következőképpen ítéldhetjük meg:

$\text{KMO} \geq 0,9$ kiváló

$\text{KMO} \geq 0,8$ nagyon jó

$\text{KMO} \geq 0,7$ megfelelő

$\text{KMO} \geq 0,6$ közepes

$\text{KMO} \geq 0,5$ gyenge

$\text{KMO} < 0,5$ elfogadhatatlan.

Elemzésben a $\text{KMO} = 0,780$ érték megfelelő minősítést mutat, ami alapján a változók alkalmasak a főkomponens elemzésre és a Bartlett-teszthez tartozó empirikus

szignifikancia-szint is megfelelő, mert kisebb, mint 1%. A kommunalítások értéke azt mutatja meg, hogy egy adott változó értéke a faktormodellel milyen pontossággal közelíthető. Azt mutatják meg, hogy egy változó szórásnégyzetének a faktorok mekkora részét magyarázzák. A 0,5 alatti változóknak nincs elegendő magyarázó erejük.

Communalities

	Extraction
K1.1 A számla nélküli értékesítés az Ön üzletfelei körében...	,711
K1.2 A számla nélküli értékesítés az Ön versenytársai körében...	,737
K1.3 A számla nélküli értékesítés a magyar gazdaságban...	,713
K1.4 Véleményem szerint a számla nélküli értékesítés...	,720
K1.5 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön üzletfelei körében...	,716
K1.6 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön versenytársai körében...	,667
K1.7 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása a magyar gazdaságban...	,736
K1.8 Véleményem szerint a be nem jelentett foglalkoztatás...	,664
K1.9 A fiktív költségzsámla vásárlása az Ön üzletfelei körében...	,726
K1.10 A fiktív költségzsámla vásárlása az Ön versenytársai körében...	,784
K1.11 A fiktív költségzsámla vásárlása a magyar gazdaságban...	,693
K1.12 Véleményem szerint a fiktív költségzsámla vásárlása...	,703
K1.13 A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön üzletfelei körében...	,868
K1.15 Véleményem szerint a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozásban...	,598
K1.16 Az ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja, hogy versenytársai kapcsolatban állnak a feketegazdasággal?	,586
K1.17 A törvényben előírtnál kevesebb adó megfizetését miként ítéli meg?	,554
K1.19 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adóemelés]	,594
K1.20 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [szigor]	,510
K1.21 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [korrekt tájékoztatás]	,758
K1.22 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adózási kultúra javítása]	,721
K1.23 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adórendszer egyszerűsítése]	,765
K1.24 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adócsökkentés]	,675
K1.14 A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön versenytársai körében...	,829

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Anti-image mátrix elemzés abból indul ki, hogy a változók szórásnégyzete felbontható magyarázott szórásnégyzetre (image) és nem magyarázott szórásnégyzetre (anti-image).

A főkomponens elemzés során ezt a felbontást az anti-image kovariancia/korrelációs mátrixok mutatják. Az anti-image kovarianciamátrix átlón kívüli elemei a variancia azon részét mutatják, amely független a többi változótól, ezért ezeknek az értékeknek lehetőség szerint alacsonynak kellene lenniük, míg az átlóban lévő elemek 1-hez közelítenek. Az anti-image korrelációs mátrixban elsődlegesen az átlóban lévő elemek fontosak, ugyanis ezek tartalmazzák az egyes változókra vonatkozó MSA-értékeket. Az MSA-értéke 0 és 1 között változhat, és azt mutatja meg, hogy az adott változó mennyire áll szoros kapcsolatban az összes többi változóval. Amennyiben egy változó MSA értéke 0,5 alatti, akkor ezt a változót valószínűleg ki kell zárni az elemzésből, míg ha 1 az értéke, akkor a változót a többi változó hiba nélkül becsli.

Az alábbi adatok alapján minden változó értéke $> 0,5$, tehát mindegyik változó benne maradt az elemzésben.

Anti-image Correlation	
K1.1 A számla nélküli értékesítés az Ön üzletfelei körében...	,804 ^a
K1.2 A számla nélküli értékesítés az Ön versenytársai körében...	,807 ^a
K1.3 A számla nélküli értékesítés a magyar gazdaságban...	,836 ^a
K1.4 Véleményem szerint a számla nélküli értékesítés...	,805 ^a
K1.5 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön üzletfelei körében...	,780 ^a
K1.6 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön versenytársai körében...	,801 ^a
K1.7 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása a magyar gazdaságban...	,752 ^a
K1.8 Véleményem szerint a be nem jelentett foglalkoztatás...	,838 ^a
K1.9 A fiktív költség számla vásárlása az Ön üzletfelei körében...	,777 ^a
K1.10 A fiktív költség számla vásárlása az Ön versenytársi körében...	,785 ^a
K1.11 A fiktív költség számla vásárlása a magyar gazdaságban...	,828 ^a
K1.12 Véleményem szerint a fiktív költség számla vásárlása...	,818 ^a
K1.13 A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön üzletfelei körében...	,730 ^a
K1.15 Véleményem szerint a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozásban...	,771 ^a
K1.16 Az ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja, hogy versenytársaik kapcsolatban állnak a feketegazdasággal?	,855 ^a
K1.17 A törvényben előírnál kevesebb adó megfizetését miként ítéli meg?	,884 ^a
K1.19 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adóemelés]	,601 ^a
K1.20 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [szigor]	,792 ^a
K1.21 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [korrekt tájékoztatás]	,745 ^a
K1.22 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adózási kultúra javítása]	,719 ^a
K1.23 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adórendszer egyszerűsítése]	,682 ^a
K1.24 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adócsökkentés]	,511 ^a
K1.14 A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön versenytársai körében...	,755 ^a

A főkomponensek számának meghatározásához a Kaiser-kritériumot alkalmaztam, mely csak azokat a főkomponenseket engedélyezi, melyek saját értéke > 1.

23 komponens közül az első 8 főkomponens bizonyult jelentősnek a Kaiser-kritérium alapján. A megfigyelt változók információ tartalmának 69,677%-a van beletömörítve az első nyolc mesterséges főkomponensbe. Az összes információnak csak 30,3%-át veszítem el akkor, ha ezzel a nyolc főkomponenssel dolgozom.

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared			Rotation Sums of Squared		
				Loadings			Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5,624	24,451	24,451	5,624	24,451	24,451	2,806	12,201	12,201
2	2,453	10,667	35,119	2,453	10,667	35,119	2,652	11,528	23,730
3	1,772	7,703	42,822	1,772	7,703	42,822	2,214	9,625	33,354
4	1,596	6,940	49,762	1,596	6,940	49,762	1,895	8,240	41,594
5	1,304	5,670	55,432	1,304	5,670	55,432	1,799	7,820	49,414
6	1,205	5,241	60,673	1,205	5,241	60,673	1,715	7,456	56,870
7	1,057	4,598	65,271	1,057	4,598	65,271	1,644	7,146	64,016
8	1,013	4,406	69,677	1,013	4,406	69,677	1,302	5,661	69,677
9	,833	3,621	73,298						
10	,750	3,262	76,560						
11	,681	2,960	79,519						
12	,632	2,749	82,269						
13	,576	2,503	84,772						
14	,551	2,394	87,166						
15	,491	2,136	89,303						
16	,459	1,996	91,299						
17	,412	1,792	93,091						
18	,361	1,571	94,662						
19	,306	1,330	95,992						
20	,293	1,273	97,265						
21	,236	1,026	98,291						
22	,205	,893	99,184						
23	,188	,816	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

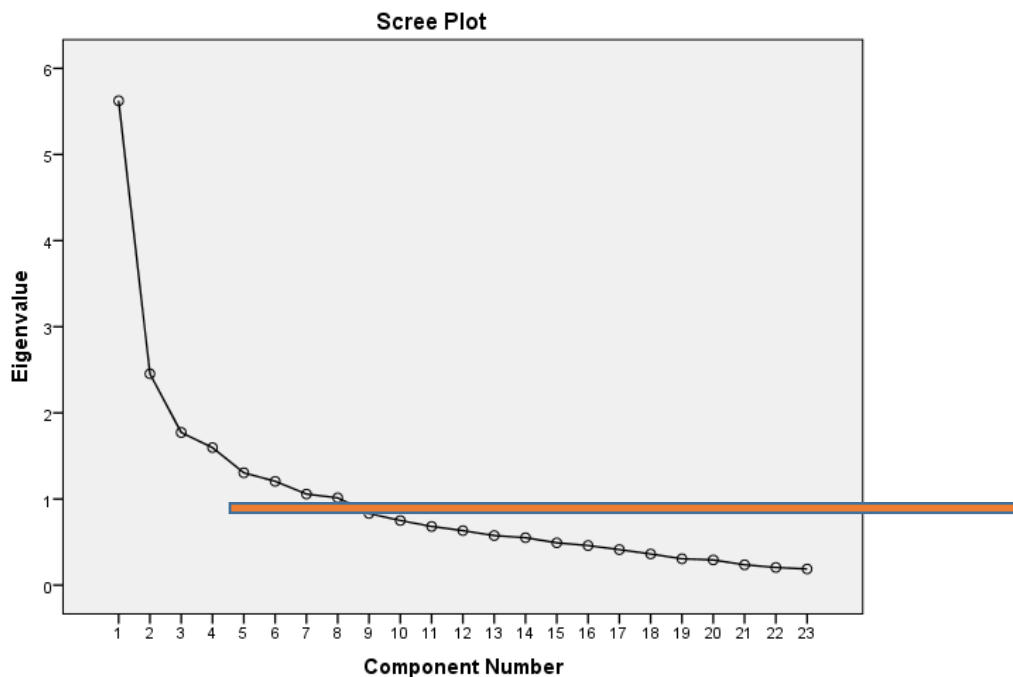
A Scree-plot (könyökszabály) szintén segítséget nyújt a faktordimenziók számának meghatározásában. A Scree-plot ábra valójában nem más, mint a sajátértékek ábrázolása a főkomponensek sorrendjében:

az „y” tengelyen mérjük a sajátértékeket

az „x” tengelyen pedig a főkomponensek számát.

A könyökszabály azt mondja ki, hogy a főkomponensek számát annyiban érdemes maximalizálni, ahol a görbe meredeksége hirtelen megváltozik és egyenesbe kezd át fordulni.

Az ábráról leolvasható, hogy nyolc darab pont (főkomponens) értéke van 1 felett, tehát nyolc darab főkomponens segítségével folytatom az elemzést.

A főkomponens (extrakció) során az elemzés elsődleges célja, hogy maximalizálja a főkomponensek varianciáját, amely eredményeként megkapjuk a rotálatlan faktorsúly-mátrixot. A faktorsúly az eredeti változó és az adott faktor közötti korrelációt mutatja, amelynek értéke a korrelációs együtthatókhoz hasonlóan -1 és 1 között változhat. A főkomponens kiválasztás során azonban előfordulhat, hogy olyan változók fognak korrelálni egy adott faktorra, amelyeknek semmi közük egymáshoz, ezáltal lehetetlenné téve az értelmezést. Ezen a problémán segít a forgatás, vagy más néven rotáció. A faktor-rotáció azt jelenti, hogy a faktorok tengelyeit elforgatjuk úgy, hogy egyszerűbb és értelmezhetőbb faktormegoldáshoz vezessen. A rotáció (forgatás) során nem változnak sem a kommunalitás, sem pedig az összes magyarázott variancia, csak a főkomponensek sajátértékei/magyarázott varianciái módosulnak. A rotáláson belül két típust különböztetünk meg:

a derékszögű (ortogonális) (Varimax, Equimax, Quartimax)

a hegyesszögű (nem ortogonális) (Direct Oblimin, Promax) forgatási módszereket.

A derékszögű esetében a tengelyek merőlegesen állnak egymásra, ezáltal a faktorok nem korrelálnak egymással, míg a hegyesszögű esetében ezek tetszőleges szöget zárnak be egymással, vagyis a faktorok korrelálni fognak egymással.

Elemzésemben a Varimax módszert alkalmaztam. A Varimax a faktorok által magyarázott varianciát maximalizálja, és arányosabban elosztja azok között. A Varimax rotáció a faktormátrix leegyszerűsítését célozza meg, amely során az egy faktorra eső magas faktorsúlyú változók számát maximalizálja, azaz nagyon erősen vagy nem korreláló változó-faktor párokat keres. A Varimax forgatás stabilabb, és jobban szétválasztja a faktorokat a többi eljáráshoz képest, ami segít a faktorok értelmezése során.

Minél nagyobb a faktorsúly, annál nagyobb részt fog magyarázni a faktor a változó szórásában. Általános szabály, hogy a faktorsúlynak legalább 0,3-as szintet el kell érnie abszolút értékben ahhoz, hogy figyelembe vegyük, illetve gyakorlati szempontból jelentősnek tekintjük, ha értéke abszolút értékben eléri, vagy meghaladja a 0,5-öt.

Minél magasabb a faktorsúly értéke abszolút értékben, annál fontosabb szerepet játszik az adott változó a főkomponens értelmezése során, vagyis az első faktor (oszlop) jelentését, az első változó határozza meg leginkább.

Az SPSS program nem tudja elnevezni a főkomponenseket, csak tárolja őket. Tehát nevet adtam nekik. A főkomponens elnevezése igen szubjektív, ugyanakkor mindig törekedni kell arra, hogy a faktornévben az összes változó tartalma és jelentése benne legyen. Az elnevezés során nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjanak azok a változók, amelyeknek a faktorsúlya magasabb.

Mindegyik főkomponensben a változó súlya $> +0,5$. Tehát a vizsgált mutatóhalmazon belül pozitív, egyirányú kapcsolat van. Tudjuk, hogy a megfigyelt változók, amelyek azonos irányú kapcsolatban állnak a közös főkomponenssel, egymással is egyirányú kapcsolatot mutatnak.

Azonban a 7. „Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei” főkomponensben, amelyben arra kérdeztem rá, hogy „Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére?”

K1.20 szigor -0,450

K1.19 adóemelés -0.443 negatív, azaz fordított kapcsolatban vannak a közös főkomponenssel.

A fentiek alapján az alábbi elnevezéseket adtam:

1. főkomponens: Morális dilemma
2. főkomponens: Az üzletfelek és versenytársak kapcsolata a feketegazdasággal
3. főkomponens Adócsalás a magyar gazdaságban
4. főkomponens A korrekt tájékoztatás és az adózási kultúra javításának hatása
5. főkomponens Személyes fogyasztás, mint céges költség
6. főkomponens Fiktív költség számla vásárlás
7. főkomponens Az adófizetési hajlandóság növelésének eszközei
8. főkomponens A feketegazdaság hatása más cégek versenyhelyzetére

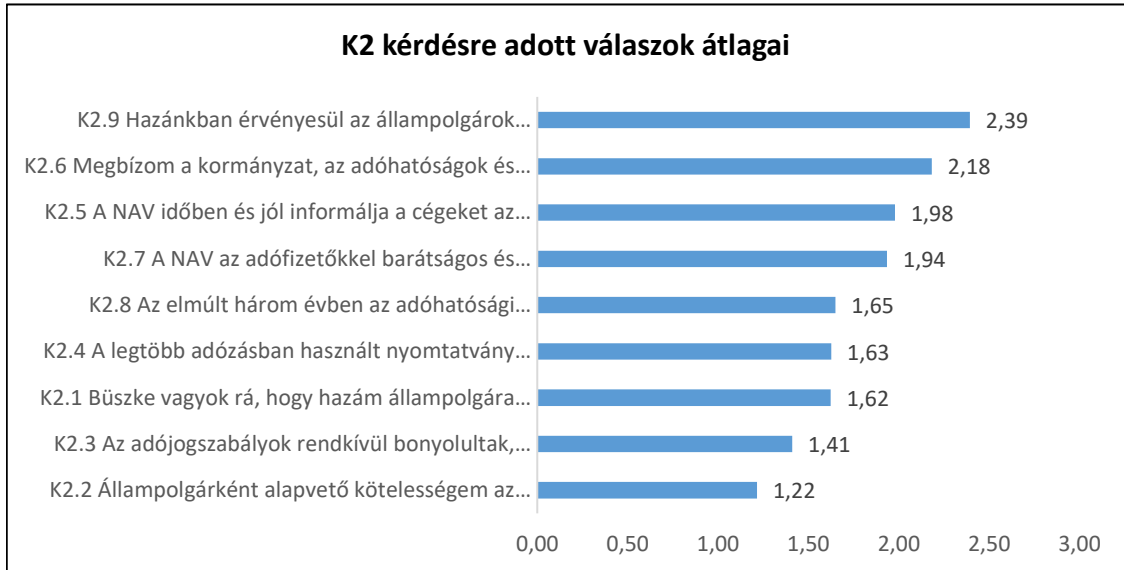
Rotated Component Matrix^a

	1	2	3	4	5	6	7	8
K1.4 Véleményem szerint a számla nélküli értékesítés...	,796							
K1.8 Véleményem szerint a be nem jelentett foglalkoztatás...	,747							
K1.12 Véleményem szerint a fiktív költségszámla vásárlása...	,737							
K1.17 A törvényben előírtnál kevesebb adó megfizetését miként ítéli meg?	,688							
K1.15 Véleményem szerint a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozásban...	,582							
K1.1 A számla nélküli értékesítés az Ön üzletfelei körében...		,789						
K1.2 A számla nélküli értékesítés az Ön versenytársai körében...		,728						
K1.5 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön üzletfelei körében...		,683						
K1.6 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön versenytársai körében...		,640						
K1.7 Be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása a magyar gazdaságban...			,834					
K1.3 A számla nélküli értékesítés a magyar gazdaságban...			,782					
K1.11 A fiktív költségszámla vásárlása a magyar gazdaságban...			,712					
K1.21 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [korrekt tájékoztatás]				,833				
K1.22 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adózási kultúra javítása]				,809				
K1.13 A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön üzletfelei körében...					,868			
K1.14 A személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön versenytársai körében...					,812			
K1.9 A fiktív költségszámla vásárlása az Ön üzletfelei körében...						,723		
K1.10 A fiktív költségszámla vásárlása az Ön versenytársai körében...						,656		
K1.24 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adócsökkentés]							,813	
K1.23 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adórendszer egyszerűsítése]							,696	
K1.20 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [szigor]								-,451
K1.19 Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére? [adóemelés]								-,443
K1.16 Az ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja, hogy versenytársai kapcsolatban állnak a feketegazdasággal?								,728

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

A második kérdéskörben feltett kérdéseket szintén sorba állítottam a kapott átlagok lapján.

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	Analysis N
K2.1 Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek	1.62	.698	343
K2.2 Állampolgárként alapvető kötelességem az adók befizetése	1.22	.459	343
K2.3 Az adójogszabályok rendkívül bonyolultak, nehéz bennük eligazodni	1.41	.549	343
K2.4 A legtöbb adózásban használt nyomtatvány nehezen érthető	1.63	.636	343
K2.5 A NAV időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről	1.98	.599	343
K2.6 Megbízom a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények intézkedéseiben	2.18	.708	343
K2.7 A NAV az adófizetőkkel barátságos és tiszteletteljes bánásmódot alkalmaz, partnerként kezeli őket	1.94	.637	343
K2.8 Az elmúlt három évben az adóhatósági ügyintézés során pozitív tapasztalatom volt	1.65	.671	343
K2.9 Hazánkban érvényesül az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia	2.39	.675	343

Bartlett-teszt hipotézise:

H_0 teljesül, ha $\text{szig} > 0,05 \rightarrow$ a kiinduló változók között nincs korreláció

H_1 teljesül, ha $\text{szig} < 0,05 \rightarrow$ a kiinduló változók között van korreláció

Mivel a **Bartlett-teszt** szignifikancia szintje = 0 a nullhipotézisét el lehet vetni, tehát a változók alkalmasak a főkomponens elemzésre.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,802
Approx. Chi-Square		1014,066
Bartlett's Test of Sphericity	df	36
	Sig.	,000

A második kérdéskör elemzésénél a KMO = 0,802 érték nagyon jó minősítést mutat, ami alapján a változók alkalmasak a főkomponens elemzésre, és a Bartlett-teszthez tartozó empirikus szignifikancia-szint is megfelelő, mert kisebb, mint 1%.

Kommunalitások

A kommunalitások értéke azt mutatja meg, hogy egy adott változó értéke a faktormodellel milyen pontossággal közelíthető. A 0,5 alatti változóknak nincs elegendő magyarázó erejük. K2.2 kérdésre adott válasz magyarázó ereje kevesebb mint 0,5.

Communalities

	Initial	Extraction
K2.1 Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek	1,000	,679
K2.2 Állampolgárként alapvető kötelességem az adók befizetése	1,000	,344
K2.3 Az adójogszabályok rendkívül bonyolultak, nehéz bennük eligazodni	1,000	,834
K2.4 A legtöbb adózásban használt nyomtatvány nehezen érthető	1,000	,761
K2.5 A NAV időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről	1,000	,605
K2.6 Megbízom a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények intézkedéseiben	1,000	,734
K2.7 A NAV az adófizetőkkel barátságos és tiszteletteljes bánásmódot alkalmaz, partnerként kezeli őket	1,000	,712
K2.8 Az elmúlt három évben az adóhatósági ügyintézés során pozitív tapasztalatom volt	1,000	,775
K2.9 Hazánkban érvényesül az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia	1,000	,612

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Anti-image mátrix alapján az elemzésben minden változó értéke > 0,6, tehát mindegyik változó benne maradt az elemzésben.

Anti-image Matrices

Correlation	K2.1	K2.2	K2.3	K2.4	K2.5	K2.6	K2.7	K2.8	K2.9
K2.1 Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek	,837^a	-.147	-.038	.024	.006	-.317	-.001	.009	-.249
K2.2 Állampolgárként alapvető kötelességem az adók befizetése	-.147	,832^a	-.106	.084	-.001	-.165	.027	-.039	.004
K2.3 Az adójogszabályok rendkívül bonyolultak, nehéz bennük eligazodni	-.038	-.106	,656^a	-.553	.040	.164	-.018	-.111	.122
K2.4 A legtöbb adózásban használt nyomtatvány nehezen érthető	.024	.084	-.553	,692^a	.150	-.047	.082	.109	-.072
K2.5 A NAV időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről	.006	-.001	.040	.150	,887^a	-.144	-.103	-.272	-.006
K2.6 Megbízom a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények intézkedéseiben	-.317	-.165	.164	-.047	-.144	,825^a	-.267	-.042	-.310
K2.7 A NAV az adófizetőkkel barátságos és tiszteletteljes bánásmódot alkalmaz, partnerként kezeli őket	-.001	.027	-.018	.082	-.103	-.267	,828^a	-.434	-.108
K2.8 Az elmúlt három évben az adóhatósági ügyintézés során pozitív tapasztalatom volt	.009	-.039	-.111	.109	-.272	-.042	-.434	,790^a	-.005
K2.9 Hazánkban érvényesül az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia	-.249	.004	.122	-.072	-.006	-.310	-.108	-.005	,853^a

A főkomponensek számának meghatározásához a Kaiser-kritériumot alkalmaztam, mely csak azokat a főkomponenseket engedélyezi, melyek sajátértéke > 1.

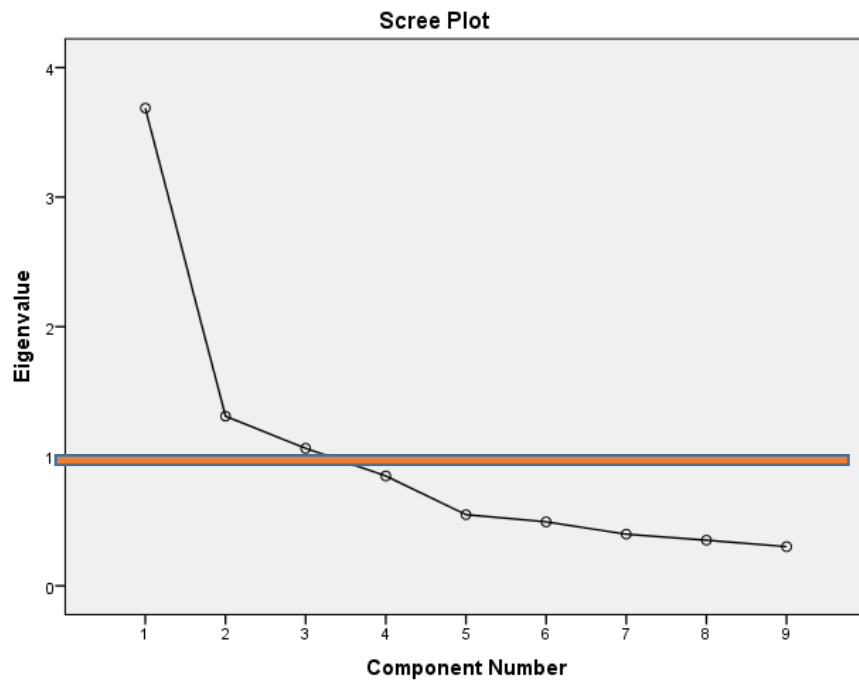
9 komponens közül az első három főkomponens bizonyult jelentősnek a Kaiser-kritérium alapján. A megfigyelt változók információtartalmának 67,300%-a lett beletömörítve az első három mesterséges főkomponensbe. Az összes információnak csak 33,7% -át veszítem el akkor, ha ezzel a három főkomponenssel dolgozom a továbbiakban.

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
	1	3,687	40,966	40,966	3,687	40,966	40,966	2,210	24,554
2	1,309	14,546	55,512	1,309	14,546	55,512	2,175	24,168	48,722
3	1,061	11,788	67,300	1,061	11,788	67,300	1,672	18,578	67,300
4	,848	9,420	76,720						
5	,549	6,102	82,822						
6	,494	5,485	88,307						
7	,398	4,424	92,731						
8	,352	3,911	96,642						
9	,302	3,358	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

A Scree-teszt, könyökszabály azt mondja ki, hogy a főkomponensek számát annyiban érdemes maximalizálni, ahol a görbe meredeksége hirtelen megváltozik és egyenesbe kezd át fordulni. Az ábráról leolvasható, hogy három darab pont (főkomponens) értéke van 1 felett, tehát három darab főkomponens segítségével folytatom az elemzést.

Faktorok rotálására a második kérdéskör elemzésénél is a Varimax módszert alkalmaztam. A Varimax a faktorok által magyarázott varianciát maximalizálja, és arányosabban elosztja azok között. A Varimax forgatás stabilabb, és jobban szétválasztja a faktorokat a többi eljáráshoz képest, ami segít a faktorok értelmezése során.

A második kérdéskör elemzésénél a rotált komponens mátrix főkomponensait alkotó változók súlya $> +0,5$. Tehát a vizsgált mutatóhalmazon belül pozitív, egyirányú kapcsolat van. Tudjuk, hogy a megfigyelt változók, amelyek azonos irányú kapcsolatban állnak a közös főkomponenssel, egymással is egyirányú kapcsolatot mutatnak.

A fentiek alapján az alábbi elnevezéseket adtam:

1. főkomponens: Az állampolgárok és a kormányzat kapcsolata
2. főkomponens: Az adófizetők és az adóhatóság kapcsolata
3. főkomponens: Az adórendszer hatása

Rotated Component Matrix^a

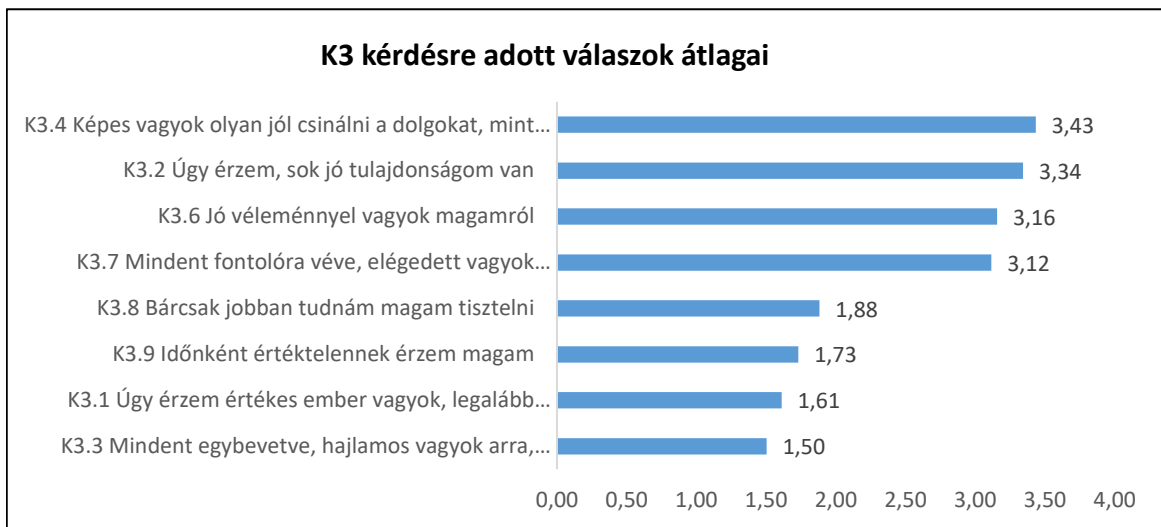
	Component		
	1	2	3
K2.1 Büszke vagyok rá, hogy hazám állampolgára lehetek	,811		
K2.9 Hazánkban érvényesül az állampolgárok közvetlen politikai részvétele, bevonása a politikai döntésekbe, a demokrácia	,730		
K2.6 Megbízom a kormányzat, az adóhatóságok és egyéb jogintézmények intézkedéseiben	,718		
K2.2 Állampolgárként alapvető kötelességem az adók befizetése	,580		
K2.8 Az elmúlt három évben az adóhatósági ügyintézés során pozitív tapasztalatom volt		,868	
K2.7 A NAV az adófizetőkkel barátságos és tiszteletteljes bánásmódot alkalmaz, partnerként kezeli őket		,767	
K2.5 A NAV időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről		,722	
K2.3 Az adójogszabályok rendkívül bonyolultak, nehéz bennük eligazodni			,900
K2.4 A legtöbb adózásban használt nyomtatvány nehezen érthető			,828

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 4 iterations.

A harmadik kérdéskörben feltett kérdéseket is sorba állítottam, a kapott átlagok lapján.

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	Analysis N
K3.1 Úgy érzem értékes ember vagyok, legalább annyira, mint mások	1.61	.716	343
K3.2 Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van	3.34	.560	343
K3.3 Mindent egybevetve, hajlamos vagyok arra, hogy tehetségtelen, sikertelen embernek tartsam magam	1.50	.644	343
K3.4 Képes vagyok olyan jól csinálni a dolgokat, mint mások	3.43	.525	343
K3.6 Jó véleménnyel vagyok magamról	3.16	.534	343
K3.7 Mindent fontolóra véve, elégedett vagyok magammal	3.12	.581	343
K3.8 Bárcsak jobban tudnám magam tisztelni	1.88	.763	343
K3.9 Időnként értéktelennek érzem magam	1.73	.728	343

Bartlett-teszt hipotézise:

H_0 teljesül, ha $s_{\text{zig}} > 0,05 \rightarrow$ a kiinduló változók között nincs korreláció

H_1 teljesül, ha $s_{\text{zig}} < 0,05 \rightarrow$ a kiinduló változók között van korreláció

Mivel a **Bartlett-teszt** szignifikancia szintje = 0 a nullhipotézisét el lehet vetni, tehát a változók alkalmasak a főkomponens elemzésre.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,841
Approx. Chi-Square		1314,557
Bartlett's Test of Sphericity	df	36
	Sig.	,000

(Forrás: saját szerkesztés)

A harmadik kérdéskör elemzésénél a KMO = 0,841 érték nagyon jó minősítést mutat, ami alapján a változók alkalmasak a főkomponens elemzésre, és a Bartlett-teszthez tartozó empirikus szignifikancia-szint is megfelelő, mert kisebb, mint 1% .

A kommunalítások értéke azt mutatja meg, hogy egy adott változó értéke a faktormodellel milyen pontossággal közelíthető. A 0,5 alatti változóknak nincs elegendő magyarázó erejük. Nem vettem bele az elemzésbe a K3.5 kérdést mert nagyon alacsony a Kommunálítások értéke = 0.242. A többi változó értéke nagyobb mint 0,5, tehát benne hagytam őket az elemzésben.

Communalities

	Initial	Extraction
K3.1 Úgy érzem értékes ember vagyok, legalább annyira, mint mások	1,000	,738
K3.2 Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van	1,000	,663
K3.3 Mindent egybevetve, hajlamos vagyok arra, hogy tehetségtelen, sikertelen embernek tartsam magam	1,000	,505
K3.4 Képes vagyok olyan jól csinálni a dolgokat, mint mások	1,000	,504
K3.5 Úgy érzem, nem sok dologra lehetek büszke	1,000	,242
K3.6 Jó véleménnyel vagyok magamról	1,000	,657
K3.7 Mindent fontolóra véve, elégedett vagyok magammal	1,000	,649
K3.8 Bárcsak jobban tudnám magam tisztelni	1,000	,563
K3.9 Időnként értéktelennek érzem magam	1,000	,788

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Anti-image Matrices

Correlation	K3.1	K3.2	K3.3	K3.4	K3.6	K3.7	K3.8	K3.9
K3.1 Úgy érzem értékes ember vagyok, legalább annyira, mint mások	,829^a	-.012	-.205	.095	.045	-.035	-.128	-.527
K3.2 Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van	-.012	,856^a	.012	-.235	-.227	-.074	-.013	.002
K3.3 Mindent egybevetve, hajlamos vagyok arra, hogy tehetségtelen, sikertelen embernek tartsam magam	-.205	.012	,919^a	.156	-.007	.075	-.006	-.182
K3.4 Képes vagyok olyan jól csinálni a dolgokat, mint mások	.095	-.235	.156	,884^a	-.059	-.126	-.065	-.061
K3.6 Jó véleménnyel vagyok magamról	.045	-.227	-.007	-.059	,801^a	-.603	.129	-.007
K3.7 Mindent fontolóra véve, elégedett vagyok magammal	-.035	-.074	.075	-.126	-.603	,812^a	.009	.160
K3.8 Bárcsak jobban tudnám magam tisztelni	-.128	-.013	-.006	-.065	.129	.009	,892^a	-.328
K3.9 Időnként értéktelennek érzem magam	-.527	.002	-.182	-.061	-.007	.160	-.328	,807^a

A főkomponensek számának meghatározásához a Kaiser-kritériumot alkalmaztam, mely csak azokat a főkomponenseket engedélyezi, melyek sajátértéke > 1.

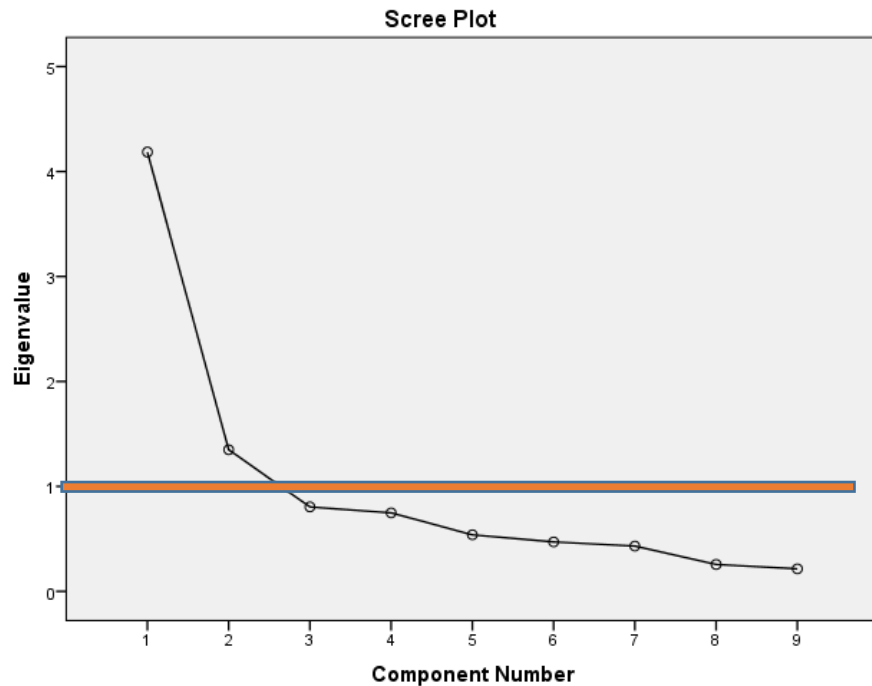
9 komponens közül az első kettő főkomponens bizonyult jelentősnek a Kaiser-kritérium alapján. A megfigyelt változók információtartalmának 61,500%-a van beletömörítve az első két mesterséges főkomponensbe. Az összes információnak csak 38,5% -át veszi el akkor, ha ezzel a két főkomponenssel dolgozom.

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4,185	46,504	46,504	4,185	46,504	46,504	2,887	32,077	32,077
2	1,350	14,996	61,500	1,350	14,996	61,500	2,648	29,423	61,500
3	,805	8,942	70,442						
4	,748	8,311	78,752						
5	,539	5,985	84,738						
6	,471	5,232	89,970						
7	,431	4,794	94,764						
8	,256	2,848	97,612						
9	,215	2,388	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

A Scree-teszt ábrájáról leolvasható, hogy két darab pont (főkomponens) értéke van 1 felett, tehát két darab főkomponens segítségével folytatom az elemzést.

A harmadik kérdéskör elemzésénél szintén a Varimax módszert alkalmaztam. A Varimax a faktorok által magyarázott varianciát maximalizálja, és arányosabban elosztja azok között. A Varimax forgatás stabilabb, és jobban szétválasztja a faktorokat a többi eljáráshoz képest, ami segít a faktorok értelmezése során.

A harmadik kérdéskör elemzésénél a rotált komponens mátrix főkomponensait alkotó változók súlya $> +0,5$. Tehát a vizsgált mutatóhalmazon belül pozitív, egyirányú kapcsolat van. Tudjuk, hogy a megfigyelt változók, amelyek azonos irányú kapcsolatban állnak a közös főkomponenssel, egymással is egyirányú kapcsolatot mutatnak.

A fentiek alapján az alábbi elnevezéseket adtam:

1. főkomponens: Negatív énkép
2. főkomponens: Pozitív énkép

Rotated Component Matrix^a

	Component	
	1	2
K3.9 Időnként értéktelennek érzem magam	,872	
K3.10 Néha azt gondolom, hogy semmiben sem vagyok jó	,840	
K3.8 Bárcsak jobban tudnám magam tisztelni	,769	
K3.3 Mindent egybevetve, hajlamos vagyok arra, hogy tehetségtelen, sikertelen embernek tartsam magam	,662	
K3.2 Úgy érzem, sok jó tulajdonságom van		,810
K3.6 Jó véleménnyel vagyok magamról		,703
K3.4 Képes vagyok olyan jól csinálni a dolgokat, mint mások		,694
K3.7 Mindent fontolóra véve, elégedett vagyok magammal		,677
K3.1 Úgy érzem értékes ember vagyok, legalább annyira, mint mások		,637

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

9. Interjú

1. Véleménye szerint mennyire elterjed jelenség a számla nélküli értékesítés az Ön üzletfelei / versenytársai körében, illetve a magyar gazdaságban?
2. Véleménye szerint a számla nélküli értékesítés normális gazdasági tevékenység / bizonyos mértékig elfogadott / "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés vagy adócsalás?
3. Véleménye szerint mennyire elterjedt jelenség a be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása az Ön üzletfelei /versenytársai körében, illetve a magyar gazdaságban?
4. Véleménye szerint a be nem jelentett alkalmazott foglalkoztatása normális gazdasági tevékenység / bizonyos mértékig elfogadott / "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés vagy adócsalás?
5. Véleménye szerint mennyire elterjed jelenség a fiktív költség számla vásárlása az Ön üzletfelei / versenytársai körében, illetve a magyar gazdaságban?
6. Véleménye szerint a fiktív költség számla vásárlása normális gazdasági tevékenység / bizonyos mértékig elfogadott / "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés vagy adócsalás?
7. Véleménye szerint mennyire elterjedt jelenség a személyes fogyasztás elszámolása a vállalkozásban költségként az Ön üzletfelei / versenytársai körében, illetve a magyar gazdaságban?
8. Véleménye szerint a személyes fogyasztás költségként való elszámolása a vállalkozásban normális gazdasági tevékenység / bizonyos mértékig elfogadott / "kiskapuk" kihasználása, ügyeskedés vagy adócsalás?
9. Az Ön cégének versenyhelyzetét milyen mértékben befolyásolja, hogy a versenytársak kapcsolatban állnak a feketegazdasággal?
10. A törvényben előírtnál kevesebb adó megfizetését miként ítéli meg?
11. Véleménye szerint kit károsít az adócsalás?
12. Ön szerint a következő eszközök mennyire alkalmasak az adófizetési hajlandóság növelésére (adóemelés, szigor, korrekt tájékoztatás, adózási kultúra javítása, adórendszer egyszerűsítése, adócsökkentés)?
13. Véleménye szerint az állampolgári büszkeség hatással van-e a feketegazdaságba való bekapcsolódás mértékére?

14. Véleménye szerint az adók befizetése alapvető állampolgári kötelesség-e?
15. Véleménye szerint az adójogszabályok mennyire bonyolultak, mennyire nehéz bennük az eligazodás?
16. Véleménye szerint az adózásban használt nyomtatványok mennyire nehezen érthetők?
17. Véleménye szerint a NAV időben és jól informálja a cégeket az adózással kapcsolatos teendőkről?
18. Véleménye szerint a NAV az adófizetőkkel barátságos és tiszteletteljes bánásmódot alkalmaz, partnerként kezeli őket?
19. Az elmúlt három évben az adóhatósági ügyintézés során milyen tapasztalatai voltak?

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenki, aki ezen az úton előttem jár, tudja, hogy egy ilyen munka megszületése rengeteg idő-, és energiabefektetéssel, lemondásokkal járó feladat, és szinte elképzelhetetlen egyedül véghezvinni. Nagyon sok hálával és köszönettel tartozom édesanyámnak, aki nem csak gyermekként, de még felnőtt, kétgyermekes családanaként is a mai napig támogat és segít, hogy tanulhassak. Nagyon sok segítséget és megértést kapok csodálatos gyermekimtől, Alextól és Zsófitól, akiknek alapvető elvárásuk velem szemben, hogy követendő példaként előttük járjak, és türelmükkel, szeretetükkel, biztató szavaikkal állandó támogatást nyújtanak, mindig előre lendítenek a megtorpanásokban. Külön köszönet azoknak a munkatársaknak, akikkel hosszú évek óta együtt dolgozhatok, az ő helytállásuk nélkül is szinte elképzelhetetlen lenne ez a munka. Kimondhatatlan hálával tartozom konzulensemnek és mentoromnak, Dr. Takácsné Dr. György Katalin Professzor Asszonynak, akivel a közös munka nagyon sok hitet és erőt adott számomra is önmagamban. Pontos, precíz szakmai vezetése mutatta meg számomra azt az irányt, amely kivezetett az adathalmazok és elképzelések útvesztőiből. Köszönöm Dr. Takács István Professzor Úrnak is az ötleteket, intelmeket, lehetőségeket. Köszönöm továbbá Dr. Hámori Balázs Professzor Úrnak, hogy elindított az úton. Köszönöm tanáraimnak, oktatóimnak, doktorandusztársaimnak, a számtalan ötletet és információt, a közös gondolkodást, az együtt tanulást mind a Szegedi Tudományegyetemen, mind az Óbudai Egyetemen. Köszönöm az Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola vezetőségének a befogadást és a bizalmat, igazi építő, támogató közösségre találtam itt. Nagyon köszönöm Nagy Zsombornak a statisztikai adatok elemzésében, Szeberényi Ádámnak pedig az angol nyelvű publikációk megszületésében nyújtott segítségét. Köszönöm barátaimnak a sok biztatást, vigasztalást, a rengeteg türelmet, hogy akkor is számíthatok rájuk, ha csak ritkák a személyes találkozások. Köszönettel tartozom továbbá azoknak az ügyfeleknek, üzleti partnereknek is, akik ötletekkel, információkkal és tartalmas beszélgetésekkel segítették elmélyülésemet a témában. A dolgozat végső formájához igyekeztem felhasználni a műhelyvita során Dr. Csapodi Pál Professzor Úrtól és Dr. Reicher Regina Zsuzsánnától kapott opponensi bírálatokat és a résztvevők véleményeit, javaslatait, melyeket ezúton is köszönök. Végtelenül hálás vagyok érte, hogy gyermekkorom óta olyan tanítókat, tanárokat kaptam, akik megszerettették velem a tanulást és ezáltal kezembe adták a szabadság kulcsát. „Egy jó tanár meg tudja győzni tanítványait, hogy a tanulás nem kötelesség, nem a szabadság korlátozása, hanem kaland, és olyan hatalmas szabadság kulcsa, amelyről korábban nem is álmodtak” (Pam Brown).